И. С. ТУРГЕЊЕВ – САБРАНА ДЕЛА – КЊИГА XX

КРИТИКЕ И ПИСМА

НАРОДНА ПРОСВЕТА – БЕОГРАД

I. S. TURGENjEV
SABRANA DELA U 20 KNjIGA

UREDNIK
MILAN KAŠANIN

IZDANjE, ŠTAMPA I POVEZ
IZDAVAČKOG PREDUZEĆA
NARODNA PROSVETA

BEOGRAD
1935

IVAN S. TURGENjEV
IZABRANA DELA

KNJIGA XX

S RUSKOG PREVELI
D-r DIMITRIJE ĐUROVIĆ
JOVAN MAKSIMOVIĆ

I. S. TURGENjEV
KRITIKE I PISMA

SADRŽAJ

KRITIČKI ČLANCI I GOVORI

FAUST
NOVOSELJE
SMRT LJAPUNOVA
GENERAL-PORUČNIK PATKULJ
PRIPOVETKE, BAJKE I PRIČE KOZAKA LUGANSKOGA
NEKOLIKO REČI O NOVOJ KOMEDIJI G. OSTROVSKOGA: „SIROMAŠNA UDAVAČA”
ZAPISI PUŠČANOGA LOVCA ORENBURŠKE GUBERNIJE
SESTRIČINA
NEKOLIKO REČI O PESMAMA F. I. TJUTČEVA
PREDGOVOR ROMANU AUERBAHA
HAMLET I DON-KIHOT
A. S. PUŠKIN
PREDGOVOR NOVIM PISMIMA
GOVOR ZA TRPEZOM

NEKROLOZI, PISMA

DVE REČI O GRANOVSKOM
NIKOLAJ I. TURGENJEV
GRAF A. K. TOLSTOJ
S. K. BRJULOVA
CIRKULARNO PISMO
MOJ SASTANAK SA BELJINSKIM
PISMO UREDNIŠTVU „VESNIKA EVROPE”
ODGOVOR „STANOVNIKU DRUGE VAROŠI”

KRITIČKI ČLANCI I GOVORI

„FAUST”

Tragedija. Geteova dela. Prevod prvoga i izlaganje drugoga dela.
M. Vrončenko.

Petrograd, 1884 g.

— Preveo D-r Dimitrije Đurović —

Pojava novoga prevoda „Fausta” izazvala je kod nas raznolika razmišljanja o nama i našoj književnosti. Pored gotovo potpune otsutnosti pravoga dara, mnoštva slabih i praznih tvorevina, kojima su pretrpane naše knjižare, društveno saznanje, osećanje istine i lepote raste i razvija se brzo. Mi nemamo namere da baš sad pristupimo istraživanju uzroka sličnim pojavama... uopšte se Rus razvija tako neobično, da se sa malo reči ne mogu pretstaviti čitaocu smisao i zakoni njegova unutrašnjega preobražaja. Ali, naprimer, pre nekoliko godina, kad se pojavio g. Vrončenkov prevod „Fausta”, spremni smo bili da se ograničimo pohvalama, da nazovemo prevodiočev rad „događajem” itd... Samo ime „Faust” izazivalo je u nama dosta nejasan i neobičan utisak; osećali smo da se u tom delu odrazio ceo život ne mladoga već unekoliko tuđega nam naroda koji misli, i — ili smo se sa prostodušnim obožavanjem preklanjali pred Geteovom tvorevinom, koju smo smatrali kao alfu i omegu cele čovečanske mudrosti, ili smo sa užurbanom brzinom prolazili mimo, pravdajući to rečima „nejasna tvorevina”... U ostalom, kod nas i dandanas reč „nejasno” smatra se kao prirodan epitet za sve što je nemačko. Sad pak... Ne nameravamo da rasipamo preuveličane hvale našoj publici, tim pre što joj one sasvim nisu potrebne; nećemo joj reći da je ona za poslednje vreme konačno razumela i izučila Getea i došla, naprimer, do jasnoga saznanja šta je „Faust” kao nemačka tvorevina, i u kakvoj meri ova tvorevina treba da interesuje nas — Ruse... ne, mi to nećemo reći; ali saznanje naše publike za poslednjih godina sazrelo je i očvrslo; prošlo je za nju u nepovrat vreme nejasnoga poleta i ushićenja; ona je uopšte postala hladnija i ravnodušnija, kao čovek kome su dodijale šale i kome se dopada samo ozbiljna stvar. Sumnjam da se ona sad može zaslepiti sjajem

velikoga imena; njen zdrav smisao traži stvarnih dokaza — nije stvar u tom što je Gete veliki pesnik (ona to zna bolje od nas), već u tom: da li je doista „Faust” tako veliko delo? Počinjući analizu ove velike tragedije, mi osećamo neku nehotičnu plašljivost... znamo sami kakav veliki teret smo uzeli na sebe.

Pregled večnih tvorevina sličnih „Faustu” ili je veoma lak, ili veoma težak. — U prvom slučaju treba samo „kaditi”, upotrebiti ushićene usklike itd.: sreća što je delo veliko, te već prema tome ne treba govoriti o njemu! U većini slučajeva tako i rade naša gospoda kritičari. Ali ova gospoda zaboravljaju da nijedno veliko delo nije palo na zemlju kao kamen s neba; da je svako od njih izišlo iz dubine pesničke ličnosti, koja se samo za to i udostojila takve sreće što se sav smisao savremenoga života odrazio u njoj ne samo prolaznim odjecima, već celim, drugi put dosta mučnim razvićem karaktera i dara; da, što je delo veće, prostije i jednostavnije, tim su složeniji, raznovrsniji uslovi i proces njegove pojave... S druge strane, sasvim nije potrebno doći do saznanja ovoga procesa, da bi potpuno uživali u velikoj tvorevini, kao što nije potrebno znanje hemijskoga sastava nekojega divnoga cvetića, da bi se moglo uživati u njemu; neposredna, nesumnjiva, opšte razumljiva lepota jeste osobina svakoga umetničkoga dela. Ali ako čovečji duh hoće da razume i oceni to čime se on nehotično ushićava, da dozna uzroke sopstvenoga uživanja, onda mu se ne može odobriti zaustavljanje na pola puta; neumoljiva savesnost i jasnost do kraja glavne su vrline kritike u širokom smislu, koja, ne obzirući se na vapaje svojih protivnika, nikome još nije učinila zla. Ne govorimo o samoljubivoj, plašljivoj, ili nesposobnoj kritici ljudi kojima se ne mili da budu prosti ljudi osrednjih sposobnosti, a međutim strašno im je ili teško doći do plodova sopstvenih razmišljanja, — ljudi koji celoga veka ponavljaju dva put dva i nikad neće da kažu: četiri, ili, najzad, kažu — pet, i lukavo i mnogorečivo dokazuju da drukče i nije moglo da bude... Mi govorimo o pravoj kritici. Prema svemu što je rečeno o duhu naše publike, nadamo se da ćemo zadovoljiti njene potrebe kad joj pretstavimo u početku ukratko vrstu istorijskoga istraživanja o tom kad je, kako i zbog čega nikla i sazrela u pesnikovoj duši misao o „Faustu”, a zatim i naš lični pogled na „Fausta”. Istorijsko istraživanje može drugi put uspešno da zameni čisto logička razmišljanja, jer

ništa ne može da bude logičnije od istorijskoga razvića, pretstavljenoga jasno i savesno. Nesumnjivo, možemo da pogrešimo u našim zaključcima; ali je još Lafonten kazao:

J’aurais du moins l’honneur de l'avoir entrepris.[1]

Gete nam je u svojim beleškama, koje je, nažalost, suviše pozno započeo, ostavio dosta dobru i iscrpnu sliku stanja nemačke književnosti do sedamdesetih godina prošloga veka (on se sam rodio 1749 godine). Veliki ljudi te epohe bili su Klopštok, Viland i Lesing, poglavito Klopštok. Francuska klasička škola (Gotšed), švajcarska škola (Bodmer i dr.), obe su prošle brzo i nepovratno. Klopštok je prvi započeo reč o narodnostima u književnosti, o bardima, o Arminiji, o severnoj mitologiji, odbacio je slik. Viland, ovaj raznolik, potsmešljiv i graciozan talenat, uzbuđivao je i oduševljavao svoje zemljake svojim mnogobrojnim tvorevinama, prevodima sa grčkoga, engleskoga, italijanskoga i francuskoga jezika; Lesing, kao poglavito nemački zdrav i pronicljiv um, zasnivao je kritiku i dramu — i, možda još više nego Klopštok, ima pravo da se nazove stvaraocem nemačke književnosti; on je bio obdaren neobičnim polemičkim talentom i zdravim smislom (uostalom, ove dve osobine su gotovo nedeljive), i pobede koje je on održao nad ljudima, sličnim Klocu i drugim, spasle su nemačku književnost, koja se tek bila pojavila, od propasti lažnih pravaca. Zasluge ovih triju pisaca neobično su velike; ali nijednom od njih nije bilo suđeno da stvarno izrazi suštinu svojega naroda i vremena. Svaki narod ima svoju čisto književnu epohu, koja malo po malo sprema druga, opširnija razvića čovečanskoga duha; za Nemačku je takva epoha nastala oko sedamdesetih godina. Dok je u Francuskoj društvo, već zastarelo, isprobano spoljašnjim borbama, ne ostavivši ni jedno pitanje bez rešenja i ne zadovoljivši se nijednim od tih rešenja, naglo hitalo ka sopstvenom rušenju, — Nemačka je tek dolazila do saznanja sopstvene narodnosti, do saznanja same sebe — ne kao društva, već kao naroda, koji govori jednim jezikom i koji nema na tom jeziku nijednoga književnoga spomenika. Do XVII veka svi su nemački naučnici pisali na latinskom i na francuskom jeziku, kao Lajbnic;

pesnike su držali pri dvorovima u svojstvu budala, i oni su pisali ode u raznim svečanim prilikama; nemački izuzetci, kao što su humoristi škole Hansa Saksa, Fišart, Grifius, svedočeći o dobrodušno satiričnom pravcu nemačkoga uma, uostalom nisu imali naročitoga značaja; nemački vladari, čak i bolji od nih (setite se Fridriha Drugog) potcenjivali su rođeni jezik; samo su bogoslovi od Luterova vremena govorili i pisali na nemačkom jeziku. Ali eto, nastala je prva polovina prošloga veka: filosof Volf se odrekao latinskoga jezika. Nemačka književnost, još mlada i sa obeležjem originalnoga poleta, pošla je tragom za francuskom. Počeli su brzo da niču jedan za drugim pisci koji se nisu mogli, kao Gotšed, ubrojati u kolo nesposobnih podražavalaca; Ramler i Glajn javili su se u Berlinu; počela su kritička istraživanja o samom jeziku, istina, dosta pogrešna, ali za to vreme neobično važna. Najzad, javili su se oni značajni ljudi o kojima smo govorili maločas. Ali pravi prevrat, to što je Gete nazvao revolucijom nemačke literature (sv. 26, str. 68, izd. 1829), dogodio se između sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga veka, u epohi koju nemački kritičari (pravilnije Literarhistoriker — literarni istoričari) zovu „dobom bujnosti i plahovitosti” (Sturm und Drang-Periode).

Život svakoga naroda može da se poredi sa životom zasebnoga čoveka, sa tom samo razlikom što je narod, kao priroda, sposoban da se večno preporođava. Svaki čovek u svojoj mladosti proživeo je epohu „genijalnosti”, ushićenoga samopouzdanja, drugarskih sastanaka i društva. Zbacivši sa sebe ropstvo predanja, sholastike i uopšte svakoga autoriteta, svega što dolazi k njemu sa strane, on čeka spasenja od samoga sebe, on veruje u neposrednu snagu svoje prirode i preklanja se pred prirodom kao pred idolom neposredne lepote. On postaje središte sveta koji ga opkoljava, on (budući nesvestan svojega dobrodušnoga egoizma) ne odaje se ničemu: on primorava sve da se njemu oda; on živi srcem, ali ne svojim, usamljenim, nego tuđim srcem, čak i u ljubavi, o kojoj on tako mnogo mašta; on je romantičar, — romantizam nije ništa drugo do apoteoza ličnosti. On je spreman da govori o društvu, o društvenim pitanjima, o nauci; ali društvo, kao i nauka, postoji za njega, a ne on za njih. Takva epoha teorija, koje nisu uslovljene stvarnošću, pa zato i ne žele da budu primenjene, epoha zamišljenih i određenih poleta, suviška snaga, koje hoće da prevrnu gore, a za to vreme neće ili ne

mogu da pomaknu slamčicu, — takva epoha neizbežno se ponavlja u razvitku svakoga; ali samo onaj od nas zaista zaslužuje da bude nazvan čovekom, ko ume da iziđe iz toga začaranoga kruga i da pođe dalje, napred, ka svom cilju. Slična romantičarska epoha nastala je za Nemačku u vreme Geteove mladosti. Javilo se mnogo takozvanih genijalnih mladih ljudi; mladost, neposrednost, priroda, originalnost, — to su reči koje su zvučale na ustima svakoga; nikom ne bi ni napamet tada palo da napiše „Razbojnike”, jer su svakoga interesovale, samo lične radosti i stradanja, — ali su se mnogi nadali da postanu Šekspiri: u to vreme Viland i Ešenburg upoznali su Nemačku sa Šekspirom, i publika je njihove prevode pohlepno čitala. Ljubav prema Šekspiru probudila je ljubav prema srednjem veku, prema kojem se može osećati naklonost tek onda kad se narod od njega stvarno potpuno odvojio, a to odvajanje se izvršilo u Nemačkoj dosta kasno. Pokret umova u Francuskoj — Volter, Ruso, enciklopedisti, — sve što je tako duboko, tako snažno potreslo kasnije ceo svet, našao je u to vreme vrlo malo saosećanja u Nemačkoj, i landgrafovi su mirno nastavljali prodavanje svojih podanika Englezima, koji su ratovali protiv nepokornih Amerikanaca. Evo šta kaže sam Gete u trećem delu svoje autobiografije: „Kad nam se dešavalo da otvorimo jedan od delova enciklopediskoga rečnika (poznato izdanje Didroa i Dalambera), činilo nam se da smo došli u ogromnu fabriku, gde sa svih strana škripe i vrte se točkovi, na neobjašnjiv način pokreću se mašine, i mi smo, ne shvatajući cilj svih tih pokreta, padali u potpuno očajanje... Strastan spor francuskih filosofa sa sveštenstvom nije izazivao u nama pažnje. Zabranjene, osuđene na lomaču knjige, koje su tada izazvale veliku buku, nisu činile na nas nikakvoga uticaja... Priroda je bila naše božanstvo.”

Ove Geteove reči se odnose, istina, na društvo njegovih strasburških prijatelja; ali je ono bilo tada najmnogobrojniji pretstavnik mladoga pokolenja; oni od njegovih savremenika koji su išli drugim putem nisu ostavili traga svoga postojanja t. j. oni su se gubili; međutim, prve Geteove tvorevine odmah su zadivile i zadobile gomilu čitalaca.

Cela Nemačka počela se baviti poglavito, ako ne isključivo, samo književnim pitanjima. Justus Mozer, poznati u svoje vreme publicista, javlja nam se kao usamljen izuzetak. Još zemlja nije počela bila da

drhti pod nogama ljudi; još se cela Evropa kretala pređašnjim pravcem, živela od pređašnjih ubeđenja i verovanja; pored toga, filosofski prevrat trebao je da, po duhu nemačkoga naroda, prethodi svakom daljem razvitku društvenoga života u Nemačkoj, — u tu samu epohu „bujnosti i plahovitosti”, u udaljenom gradu, na severu, profesor Kant je tiho i neumorno stvarao kritičku filosofiju, onu istu filosofiju koja je malo po malo prodrla u svu našu stvarnost i koja će kazati svoju poslednju reč čak i ne našem pokolenju.

U to isto vreme, oko sedamdesetih godina, živeo je na obalama Rajne, čas u Strasburgu, čas u Frankfurtu, mladi čovek kome je suđeno bilo da izrazi sobom svu suštinu svojega naroda i svojega vremena, — Volfgang Gete. Biografija njegova je toliko poznata celom čitalačkom svetu. da smatramo da smo u pravu ako o njoj ništa ne kažemo, tim pre što je ona već bila predmet dosta obimnih članaka u našem časopisu. Ali postaraćemo se da u nekolikim potezima naslikamo njegovu ličnost. On je bio pesnik, poglavito pesnik, i više ništa. U tom se sastoji, po našem mišljenju, cela njegova veličina i cela njegova slabost. On je bio obdaren svestranom sposobnošću posmatranja; sve zemaljsko prosto, lako i tačno nalazilo je odraza u njegovoj duši. Sa sposobnošću da se strasno odaje, do zaborava, on je spajao u sebi dar stalnoga posmatranja, nehotičnoga posmatranja svoje sopstvene strasti; sa beskrajno raznovrsnom i upečatljivom fantazijom spajao je zdravi smisao, tačan umetnički takt i težnju za jedinstvom. On je sam bio sav ceo, sav, što se kaže, od jednoga komada; život i pesništvo nisu se kod njega rastavljali na dva zasebna sveta: njegov život je bio njegovo pesništvo, njegovo pesništvo je bilo njegov život... „Ja, pisao je on grafici Štolberg, dajem svojim osećanjima da se pretvore u sposobnosti, sposobnostima — da dorastu do talenta.” Sa takvom neposrednom, prirodnom neophodnošću razvijao se njegov život; on je gotovo od detinjstva saznavao sam ovaj unutrašnji sklad i moćnu punoću svoje prirode, i mirno je dozvoljavao da ga obožavaju. Treba pročitati u Lafaterovoj „Fizionomici” ushićene redove ispisane ispod njegove slike... Prva i poslednja reč, alfa i omega celoga njegova života bila je, kao kod svih pesnika, njegovo sopstveno „ja”, ali u tom „ja” vi nalazite ceo svet, — i saznanje gromadnosti ove ličnosti tako jako deluje na vas, da neka nevelika Klerhenina pesmica, u kojoj se

kaže samo to da bez ljubavi nema sreće na zemlji (misao, izvolite videti, sasvim nije nova) zaprepašćuje vas tako kao da ni vama, ni drugom, ništa slično nije dolazilo u glavu. Razumljivo je zašto je Gete u starosti mogao, ne šaleći se, smatrati sebe za Jupitera Olimpijskoga; on je znao da je on vladao prirodom i čovekom: on je gospodario umetnošću kao niko pre njega; a ljudima samo to i treba: opevane radosti, opevane suze ushićavaju ih jače nego stvarne radosti i suze.

Ali Gete je bio Nemac — Nemac osamnaestoga veka, sin reformacije; njegova veličina je bila baš u tom što su sve težnje, sve želje njegova naroda nalazile u njemu svoj potpun odraz. Kao veliki nemački pesnik, on je stvorio „Fausta”. Misao da se koristi ovim tipom nije njemu prvom pala na pamet: već jedan od Šekspirovih prethodnika, Marlo (Marlowe), napisao je „Fausta” — neobično značajno delo, o kojem ćemo jedanput porazgovarati sa našim čitaocima; osim Getea, Klinger i Lenc, njegovi savremenici i drugovi (ako su samo u Getea mogli da budu drugovi), sastavili su, svaki zasebno, „Fausta”. Oni oba su pripadali onom društvu poznatih ličnosti koje su se tada grupisale oko Getea i koje je on tako majstorski opisao u svojim „Zapisima”... i čudnovato: oba su oni umrli u Rusiji — Klinger u Petrogradu, kao general, a Lenc u Moskvi, kod nekoga obućara, u siromaštini i ludilu. Ali ono o čemu je tako jako i tako uzaludno maštao originali, fantastični i podsmešljivi Lenc; ono što je bilo nepristupačno zdravoj i siažnoj, ali nepesničkoj, Klingerovoj prirodi, — učinio je samo Gete. Kad prodremo u sadržinu „Fausta”, ubedićemo se da drukče nije moglo ni biti, kao što ni Gošu, ni Marsou, već samo Napoleonu je bilo dato pravo da se naziva, izrazimo se njegovim sopstvenim rečima, „l’homme du destin” („čovek sudbine”).

Ne smatramo da je potrebno izlagati ovde sadržinu „Fausta”: verovatno je ona poznata svakome od čitalaca. Pristupamo neposredno ocenjivanju Geteove tragedije.

„Faust” je čisto čovečja, tačnije — čisto egoistična tvorevina. Nemačka se u to vreme raspadala na atome; svaki se brinuo o čoveku uopšte, t. j., u stvari, o svojoj sopstvenoj ličnosti. Faust, od početka do kraja tragedije, brine se samo o sebi. Poslednja reč svega zemaljskoga za Getea (kao i za Kanta i Fihtea) bila je čovečje

ja... I eto, ovo ja, ovo načelo, ovaj kamen temeljac svega što postoji, ne nalazi u sebi umirenja, ne dostiže ni znanja, ni ubeđenja, čak ni sreće, proste obične sreće („I pas ne treba da živi tako kako ja živim”, kaže Faust). Kuda, k čemu treba da se obrati? Za Fausta ne postoji društvo, ne postoji čovečanski rod: on se sav zagnjurio u sebe; on samo od sebe očekuje spasenja. Sa toga gledišta Geteova tragedija je najodlučniji, najoštriji izraz romantizma, iako je to ime ušlo u modu mnogo kasnije. Izmirenja, pravoga izmirenja, onoga sklada glasova u kome bi se završile sve pređašnje nesuglasnosti, ne nalazimo u Faustu, kao, naprimer, u Bajronu; alegoričan, hladan, veštački rasplet tragedije, koji je izmislio starac Gete, nije zadovoljilo i neće zadovoljiti, verovatno, ni jednoga živoga čoveka; međutim, završujući „Fausta”, mi ne osećamo te gorčine i nejasne uznemirenosti koju izaziva u nama svaka tvorevina lorda Bajrona, ove ohole, jako simpatične, uske i genijalne prirode, jer su sve protivurečnosti a priori izmirene u klasično mirnoj Geteovoj duši, koja je mogla, ne rušeći se i čak ne pateći se, da izdrži u sebi Mefistofela. Jest, Gete nije došao do pravoga, izraženoga izmirenja; ali mu ovo nije ni potrebno, jer ga zadovoljava saznanje sopstvene snage... Velika Faustova ravnodušnost u drugom delu — to je pravo, konačno izmirenje svih nerešenih pitanja i sumnja. Gete ne daje nikakvoga odgovora čoveku kome priroda nije dala mogućnosti da nađe takvo apriorno izmirenje. Gete nije priznavao ničega izvan sfere čisto čovečje; međutim Fausta muče pitanja koja ne izviru iz ove sfere i za koja Gete nije mogao da nađe rešenje koje bi zadovoljilo. Ova, da, se izrazimo Kantovim jezikom, transcedentna pitanja predata su mu od strane celoga prethodnoga razvića ne samo nemačkoga naroda, već i cele Evrope; u Faustovoj duši odjeknula je snažno i privlačno težnja celoga čovečanstva za onim što se nalazi izvan sopstvenoga zemaljskoga života, ona težnja, ono osnovno načelo srednjega veka, koje se izrazilo u svemu: i u samom sastavu društva, i u istoriji, i u pesništvu, i u umetnosti (setimo se gotskih crkava). Faust je sin svoje prošlosti. Ali se u njemu nije u manjoj jačini izrazilo suprotno načelo, načelo najnovijega vremena, samostalnosti čovečjega razuma i kritike. U istoriji razvitka čovečjega saznanja „Faust” se može smatrati kao najpotpuniji (književni) izraz epohe koja deli srednji vek od novoga vremena. I kako svako, pa i

pozitivno načelo, treba da pri prvoj svojoj pojavi nosi negativan karakter (u protivnom slučaju ono za sebe neće nikad osvojiti mesto), to je veoma razumljivo zašto je ono, ovo načelo, uzelo na sebe kod Getea, Volterova savremenika, Mefistofelov lik. Mefistofel je novo vreme; to je XVIII vek, kom se od strane zaslepljenih ili uskoga vidika ljudi upućuju sa dobrodušnom jarošću raznovrsna prokletstva... Ma pod kakvim se imenom skrivao ovaj duh odricanja i kritike, svuda za njim jure gomile koristoljubivih ili nesposobnih ljudi, čak i onda kad ovo negativno načelo, dobivši, najzad, pravo građanstva, postepeno gubi svoju čisto razornu, ironičnu snagu, puni se samo novom pozitivnom sadržinom i pretvara se u razuman i organski proces. Ali mi smo spremni da se složimo sa neprijateljima kritičkoga načela u tome da je ono doista, pri svom stupanju ne u delokrug čovečjega delanja, jer ono nikad nije prestajalo da bude jedan od elemenata toga delanja, već pri stupanju na polje društvenoga razvitka Evrope — da je ono zaista bilo jednostrano, nemilosrdno i razorno; doista, Mefistofel ne pretstavlja sobom ničega utešnoga... ali sam Faust, ovo bolesno dete ne sasvim zdravih vekova, — zar on ima snage da stoji na sopstvenim nogama, zar mi ne nalazimo u njemu sve predznake propadanja? Zar nije on sam težio da iziđe iz svoje zagušljvve ćelije, ka kojoj ga je prikovala njegova neplodna, samoljubiva strast za nedokučljivim apstrakcijama, na slobodu, u stvari, zdrav svet, u koji on ne ume da nađe put zbog toga što on, kao fantasta, samo mašta o njemu i očekuje zdravlja za sebe ne od dodira sa živim ljudima, već od... mesečevih zrakova.

O möcht’ ich...
— — —
Von allem Wissensqualm entladen,
In deinem Thau gesund mich baden!

u (ne sasvim uspelom) Vrončenkovom prevodu:

Kad bih mogao
— — —
Tamo da lijem tvoju svetlost, tvojom rosom

Da se izlečim od čađi znanja!

Zar nam se ne javlja Faust kao skeptik još u prvim svojim rečima? I sam njegov pokušaj da „hrabro okrene svoja leđa divnom zemaljskom suncu” — zar nije poslednji očajan i lažan polet k slobodi i skladu? Zar sam Faust nije onaj isti Mefistofel u svom razgovoru sa Vagnerom, ovim par excellence Nemcem, ovim tipom „filistera”? Najzad, zar Mefistofel nije neophodna, prirodna, neizbežna dopuna Faustu?... I zar u njegovim rečima nema odraza tajnih težnja i ubeđenja samoga Getea? Nije li često i sam Mefistofel hrabro izraženi Faust?

Gete je počeo da piše svoju tragediju vrlo rano, pre nego „Geca fon Berlihingena” i „Vertera”. On ju je započeo, kako je sam priznao, bez ikakvoga određenoga plana; pa i u sadašnjem obliku „Faust”, kao tragedija, nema prava da pretenduje na zaobljenost, na spoljašnje jedinstvo. Gete se od detinjstva odlikovao neobičnom težnjom za razmišljaljem i sistematisanjem, težnjom koja se gotovo nikad ne slaže s naivnim darom pesničkoga ocrtavanja, kojim je tako bogato bio nagrađen... Uostalom, treba dodati i to da Gete, kao pesnik, sasvim nije cenio svoje poglede i sisteme; on ih je lako i slobodno napuštao... njega je u stvari interesovalo jedno: život podignut na ideal pesništva („Die Wirklichkeit zum schönen Schein erhoben”, kako je on govorio), život u svim svojim pojavama. On ga je savesno, sa ljubavlju izučavao... ali, ponavljamo, nije ga život kao život interesovao i mamio njegovu dušu, već život kao predmet pesništva. Gete je, najzad, došao do toga da se nije plašio stradanja, čak ih nije izbegavao: ona su davala njegovoj liri tako nove, tako divne zvuke... Uostalom, koji se pesnik kadgod patio, doista patio, bez reči, gluvo? Svi su oni spremni da ponavljaju sa Tasom:

Und mir noch über alles —
Sie (die Natur) Hess im Schmerz mir Melodie und Rede
Die tiefste Fülle meiner Noth zu klagen:
Und wenn der Mensch in seiner Qual verstummt,
Gab mir ein Gott zu sagen, wie ich leide…[2]

I koristeći se ovim, kod rđavih pesnika uobraženim, a kod dobrih stvarnim preimućstvom, pisci su nam toliko dodijali pevanjem svojih stradanja da čovek i nehotično zaželi da kaže čak i boljemu od njih:

Какое дъло нам, страдал ты или нът![3]

Ali pesništvo se ne može izbeći; reči koje smo naveli takođe su stih, takođe ih je izgovorio pesnik...

Dakle, Gete je pisao svojega „Fausta” bez ikakvoga plana. On je nabacao stihove na hartiju, kao nehotična priznanja, kao strastan pesnik-egoist koji misli. U njegovo vreme, u to prelazno, neodređeno vreme, dopušteno je bilo pesniku da bude samo čovek; staro društvo u Nemačkoj još nije bilo razrušeno tada; ali je u njemu već bilo zagušljivo i tesno; novo, pak, tek se počinjalo; međutim, u njemu još nije bilo dosta jakoga oslonca za čoveka koji ne voli da živi od samih maštanja; svaki Nemac je išao svojim putem i, ili koristoljubivo, ili besmisleno, pokoravao se redu stvari koji postoji. Pogledajte kakvu ništavnu ulogu igra narod u „Faustu”! Taj narod (setite se scene kad Faust šeta s Vagnerom, i scene u podrumu Auerbaha), to je nešto slično narodu na slikama Tenirsa i Ostada; Mefistofel hoće da dâ Faustu pojam o veselom životu gomile i pokazuje mu pola tuceta dosta glupih studenata, koji zabavljaju njih dvojicu en grands seigneurs (kao veliku gospodu); narod u Geteovom delu izlazi pred naše oči ne kao stari hor u klasičnoj tragediji, već kao horisti u najnovijoj operi. Gomila je pretstavljena, po običaju, objektivno, čak simbolično (u sceni o kojoj smo već govorili, kad Faust šeta s Vagnerom, svi staleži jedan za drugim izlaze parade radi pred čitaoca); ona je razumljiva; dato joj je ono što joj pripada, „man lässt sie gelten” (dozvoljava se da ona važi), — šta će joj više? Kakvo ima ona pravo — ova glupa gomila, da uznemiruje veličanstven mir, ili zasebne radosti, ili, najzad, zasebne patnje neke genijalne ličnosti? Ovaj siromašan mladi dečak, ovaj učenik, koji ponizno prilazi Faustu da ga zamoli za savet, — sa kakvom umetničkom, nemarljivom ironijom potsmeva mu se Gete, i uopšte mladom pokolelju, koje se ne može uzvisiti do genijalnosti, — gomili čiji vidokrug je malen! Sva Mefistofelova ismejavanja, svi njegovi sarkazmi padaju na Fausta,

kao na zasebno lice; on zna njegovu slabu stranu. Faust je, više puta smo rekli, egoist, i brine se samo o svojoj ličnosti. Najzad, Mefistofel sasvim nije „samo veliki sotona”; on je pre „sitan zao duh iz onih što su bez čina”. Mefistofel je zao duh svakoga čoveka u kom se rodila refleksija; on je oličenje onoga odricanja koje se javlja u duši što je isključivo zauzeta svojim sopstvenim sumnjama i nesporazumima; on je zao duh ljudi usamljenih i apstraktnih, ljudi koje duboko zbunjuje neka mala protivurečnost u njihovom sopstvenom životu i koji će sa filosofskom ravnodušnošću proći pored cele porodice zanatlija što umiru od gladi. Nije on opasan sam po sebi, on je opasan svojom svakidašnjicom, svojim uticajem na mnoštvo mladića, koji, po njegovoj milosti, ili, da se kaže bez alegorije, po milosti sopstvene plašljive i sebične refleksije, ne izlaze iz uskoga kruga svojega miloga ja. On je oštar, zao i potsmešljiv; ljudi koji se, po Puškinovim rečima, susreću s ovim demonom, pate; ali njihove bolešljive patnje ne bude u nama osećanja dubokoga saučešća; pored toga, koliko je takvih paćenika koji su se ponosili svojom tugom, kao cigani sa „išaranom torbom”, pa su naglo postali dobri i zdravi svakidanji ljudi!... I oni od njih koji venu i suše se do kraja svoga jživota, kao slomljena grana, priznajemo otvoreno, i oni izazivaju u nama samo prolazno sažaljenje... Ponavljamo, Mefistofel je strašan samo zato što ga dosad smatraju strašnim... Užasan je on za ljude kojima je lična sreća milija od svega na svetu i koji hoće da u isto vreme znaju zašto su baš oni srećni... a takvih ljudi uvek će biti mnogo, tako mnogo da smo mi, setivši se koliko ih je, spremni da ponovo priznamo veličinu Geteova đavola, prema kom smo se ponašali dosta neučtivo. Svakako treba da priznamo da smo više puta uznemirili „drugi snažni lik”, pored kojega je bledeo i iščezavao Mefistofel, ovo oličenje pojave kritičkoga načela u ograničenoj sferi zasebne ličnosti.

Dakle, mi smo rekli da je Faust egoist, egoist teorijski, samoljubivi, učeni, egoist koji mašta. — Nije on hteo da osvoji nauku, već preko nje da osvoji samoga sebe, svoj mir, svoju sreću. Istrajnom jednostranošću njegove apstraktne prirode prožeta je sva tragedija, izuzevši pojavu duha Zemlje u početku prve scene. U njegovim rečima čujemo glas Getea panteiste, onoga Getea koji je izvan strasne raznolikosti čovečjega sveta priznavao samo

neodređenu mirnu Spinozinu „supstanciju1” i ulazio u nju kao u svoje utočište (in sein Asyl), kad je počinjala da ga uznemiruje sopstvena ličnost. Egoizam Fausta poglavito se javlja u njegovim odnosima prema Grethen. Kad mu je dodijala besplodiost i neutešnost usamljenoga života, Faust hoće (u Vrončenkovom prevodu) da

Uguši u osećajnim utehama
Vruće želje...

On želi:

Bure, nemire, najgorčije od uteha
neprijateljske ljubavi, slatkih jada.
— — —
Da sve naizmence izuči,
Što je suđeno celom čovečanstvu...

I obnovivši pomoću veštice svoje iznošeno telo, Faust se sreta s Grethen. O samoj Grethen nećemo mnogo da govorimo: ona je prijatna, kao cvetić, providna, kao čaša vode, razumljiva, kao dvaputa dva — četiri; ona je bestrasna, dobra nemačka devojka, ona diše stidljivom lepotom nevinosti i mladosti; ona je, uostalom, unekoliko glupa. Ali Faust i ne traži naročitih umnih sposobnosti od svoje drage i zato sad ne možemo da ne kažemo g-nu prevodiocu da on pri prvom susretu Fausta sa Grethen pogrešno ga primorava da govori o njoj:

Kako je nepristupačna i skromna,
I, čini se, pored toga, pametna.

U originalu je rečeno: „Und etwas schnippisch doch zugleich...” Schnippisch — reč je neprevodljiva ona pre znači — vezana, nekako neslobodna, u lepom značenju te reči... ali nikako ne znači — pametna.

Faust se upoznaje sa njome odlučno i odvažno, kao svi genijalni ljudi; Grethen se u njega odmah zaljubi. Faust ulazi u njenu sobu, ushićeno, strasno mašta o njoj — i odlazi duboko dirnut, ne

zaboravivši ipak da joj ostavi poklon; za ovim se sastaje sa njome kod Marte; ali je sam uoči ovoga sastanka zadao sebi pitanje:

Kad u trenutku osećaja,
Radi novih osećanja i radi njihova buđenja,
Tražim imena, i ne mogu da nađem;
Kad za ovim sve u svetu preturam,
Najjače od jakih reči uzimam,
I vatru, kojom ja tako gorim,
Zovem neizmernom i beskonačnom,
Neutešnom, večnom —
Da li govorim ja laž?...

Kod Marte, Grethen mu se priznala u ljubavi (ne treba da govorimo da su sve ove scene vrhunac savršenstva)... i Faust — srećni Faust — hita, vi mislite, k uživanju? Ne, on se žuri u šumu, da se oda novim maštanjima i da se zahvali Moćnom Duhu što mu je dao mogućnost da prodre u nedra prirode, kao u srce prijatelja... Uzgred treba da obratimo pažnju na jednu važnu g. prevodiočevu grešku. U svom „Pregledu oba dela Fausta” on govori ovo:

„Margarita greši... Odmah za ovim Faust, kad se osvestio, napušta svoju žrtvu, ide u pustinju, odaje se tamo posmatranju prirode i svoje duše”. Ova g. Vrončenkova pretpostavka o vremenu Margaritina greha netačna je, pre svega, psihološki, a zatim — faktički: kod Getea je jasno rečeno da se Margaritin greh desio posle Faustova povratka; evo njegovih sopstvenih reči u sopstvenom g. Vrončenkovom prevodu:

Faust

Zar ja nikad ne mogu biti s tobom
Trenutak mirno sam —
Prsa u prsa i duša u dušu?

Margarita

Oh, kad bih ja sama spavala!...

I dalje:

„Čim te vidim — odjednom
Postajem pokorna tvojoj volji;
Ja sam toliko već učinila za tebe, moj druže,
Da gotovo nemam šta više...

Ove reči, neobično dirljive iz usta devojke, koja zaista, po rečima g. Vrončenka, „možda ne razume šta znači „greh ženske”, nalaze se u sceni koja dolazi posle scene Fausta u šumi. Posle ove scene nalazi se pesmica Grethen, ono divno izražavanje strasne i stidljive tuge, koja, pored gotovo dečje prostote u sadržini, verovatno, neće ni od koga i nikada biti čak ni približno izražena. Posle Faustova razgovora sa Grethen o veri nastupa njen greh... i eto — sve je svršeno... Grethen se muči pod teretom svojega bola, a Faust polazi na Broken, gde s njime govore razna alegoriska lica. Njegova prokletstva, kad on doznaje od Mefistofela da se Grethen nalazi na rubu propasti, prosto su odvratna: on optužuje druge kad je on sam kriv, ili, možda, nije kriv; ali tada nema razloga da se žesti. A poslednja scena u tamnici... ko je nije čitao, ko je ne zna?... I recite, čitaoče, zar Grethen, ovo siromašno, glupo, prevareno dete, u ovoj sceni ne stoji hiljadu puta iznad pametnoga Fausta, koji sa užurbanom zbunjenošću moli je da beži zajedno sa njim, iako on vrlo dobro zna da je komedija sa Grethen svršena, i da sva ta ljubav, da kažemo Geteovim slogom, spada u njegovu prošlost? Jest, „on je učinio što je trebalo da učini” (Was er gesollt, hat er vollendet); ali on nije očekivao krvav kraj; on je uplašen, on želi da je spase, ali teško njoj, ako je on zaista spase od smrti!... Svakako, ništavilo neće pobediti ovoga puta: Grethen se udostojila tragične smrti, i njenim poslednjim strašnim krikom završava se sva tragedija.

Mnogi su tumačili i tumače sve dosad, da Gete nije bez duboko zamišljene namere baš tako završio svojega „Fausta”; ali se nama čini da se sav prvi deo „Fausta” prosto izlio iz Geteove duše, i da je on počeo da „razmišlja”, „zaobljava” i da umetnički „završava” svoju tvorevinu tek kad je pristupio pisanju drugoga dela. Ceo prvi deo

„Fausta”, kao vanredno genijalna tvorevina, prožet je nesvesnom istinom, neposrednim jedinstvom.

Zaista, razmišljajući o „Faustu”, vi osećate da je u njemu sve neophodno, nema ničega suvišnoga; ali da li je sam Gete jasno saznavao sklad svoje tvorevine? — Ustupamo drugim da psihološki pretresu ovo pitanje.

„Faust” (govorimo o prvom delu) deli se u našim očima na dve polovine: prva pretstavlja prizor večne, unutrašnje borbe ličnoga duha; u drugoj se odigrava pred nama tragikomedija ljubavi. U obe polovine vidimo čoveka koji bez vere u sreću teži za njom. I šta biva? Ni sopstvena ubeđenja, ni bliskost drugoga bića, ni znanje, ni ljubav — ništa ne može da naredi trenutku: „ne odleti! ti si tako divan”... Nažalost, ljudi koji su mnogo niži od Fausta više puta su maštali kako bi, najzad, našli blaženstvo u ljubavi žene koja stoji znatno više nego Margarita, — i vi, čitaoče, sami znate kakvim akordom su se razrešavale sve te varijacije... Grethen se može porediti s Ofelijom; ali Hamlet, razrušivši je, sam se ruši; međutim, u početku drugoga dela Geteove tragedije vidimo Fausta kako se mirno odmara u proleće na travi, uz pevanje silfa, potpuno zaboravivši na svu svoju prošlost. Nije mu sad do siromašne i proste devojke, kao što je Grethen... on mašta o Jeleni...

„Faust” je velika tvorevina. On se javlja kao najpuniji izraz epohe koja se neće ponoviti u Evropi, — one epohe kad je društvo došlo do negiranja samoga sebe, kad se svaki građanin obratio u čoveka, kad se, najzad, počela borba između staroga i novoga vremena, i kad ljudi nisu priznavali da postoji išta nepokolebivo sem čovečjega razuma i prirode. Francuzi su na delu ostvarili ovu autonomologiju čovečjega razuma; Nemci, pak, učinili su to u teoriji, u filosofiji i pesništvu. Nemac uopšte nije toliko građanin koliko čovek; kod njega čisto čovečja pitanja prethode društvenim pitanjima. Epoha o kojoj smo malo pre govorili potpuno je odgovarala osnovnom pravcu germanskoga naroda, i tu se javio pesnik kojemu nisu uzalud prebacivali da kod njega sasvim nema nikakvih građanskih ubeđenja, i nazvali su ga mnogobošcem, — pesnik koji je samo zato bio Nemac što je samo Nemcu dato da bude samo čovek, i koji je iz dubine svoje svestrane, ali duboko egoističke prirode izvukao „Fausta”. Veći deo „Fausta” on je napisao do 1776 godine, t.j. pre

seobe u Vajmar, gde je osam godina vodio bujan i raskalašan život; ismejavao je sve i svakoga (što mu svakako nije smetalo da postane Geheimrath, tajni savetnik), i uopšte je živeo, kako se kaže, genijalno. Bether i drugi ostavili su nam nekoliko opisa tadašnjega njegova života-živovanja, i mi, otvoreno priznajemo, potpuno razumemo savršeno negodovanje tadašnjih vajmarskih građana protiv takozvanih „jakih genija” (Kraftgenies), t. j. protiv Getea i njegovih saradnika. Poznato je čim se sve to završilo — „Italijanskim putovanjem” „klasičkim umirenjem” i pojavom mnoštva značajnih, duboko promišljenih i zaobljenih tvorevina, koje mi ipak smatramo slabijim od dobrodušno-strasnih i neurednih nadahnuća njegove mladosti.

Nazivali smo „Fausta” egoističkom tvorevinom... ali da li je ona mogla biti drukčija? Gete, ovaj branilac svega čovečjega, zemaljskoga, ovaj neprijatelj svega lažno-idealnoga i nadprirodnoga. Prvi se zauzeo za prava — ne čovekova uopšte, ne, već za prava — zasebnoga, strasnoga, ograničenoga čoveka; on je pokazao da se u njemu krije nesalomljiva snaga, da on može da živi bez ikakvoga spoljašnjega oslonca, i da pored sve nerazrešenosti sopstvenih sumnja, pored siromaštine verovanja i ubeđenja, čovek ima pravo i mogućnost da bude srećan i da se ne stidi svoje sreće. Faust nije poginuo. Mi znamo da čovečiji razvitak ne može da se zaustavi na sličnom rezultatu; znamo da čovekov kamen-temeljac nije on sam, kao nedeljiva jedinica, već čovečanstvo, društvo, koje ima svoje večne, nepokolebljive zakone. Prvi čovekov protest protiv natprirodnosti u umetnosti morao je imati jak upečatak isključivosti i jednostranoga egoizma. „Mi nismo imali”, kaže Gete u svojim „Zapisima”, „ni želje, ni težnje da se bavimo predmetima bogoslovije i filosofije”.

Ali ljudi traže izraženoga umirenja; prvi deo „Fausta” nije nam pretstavio ništa od toga. Pa i na koji način čovek može, ne izlazeći iz sfere lično čovečje, da dođe do pune zaobljenosti svojega postojanja? Ovo pitanje mi i sad nismo u stanju da rešimo: šta onda? Ali Gete je živeo i živeo dugo; posle prvog osmogodišnjega bujnoga vajmarskoga života nastala je za njega epoha „umirenja” i „plastičnosti”... „Faust”, ova strasna, nezaobljena tvorevina njegove prve mladosti, nije mu davala mira; on se latio posla oko dovršavanja

svoje tragedije, pristupio je drugom delu. Pesnička sposobnost da oseća i stvara, koja je uvek bila tako jako razvijena u Geteovoj duši, postala mu je najzad, važnija od same sadržine, samoga života; on je uobrazio da stoji na visini posmatranja, međutim je on gledao na sve zemaljsko sa visine svojega hladnoga, zastareloga egoizma. On se ponosio tim što svi veliki društveni prevrati, koji su se dešavali oko njega, nisu narušili ni na tren oka njegovu duševnu tišinu; on, kao stena, nije davao valovima da ga nose, — i ostao je pozadi svojega veka, iako se njegov posmatrački um starao da oceni i shvati sve značajne savremene pojave; — ali se samim umom ne može razumeti ništa živo. On je bio u pravu pred samim sobom, on se nije izmenio, i njegovi sugrađani, Nemci, čak mladići, uživaln su u njemu i gomilali su se oko njegag ropski ponavljajući njegove izveštačene staračke izreke. Ceo čovečji život izgledao mu je kao alegorija, i eto, on je napisao svoju veliku (tačnije, dugačku) alegoriju: drugi deo „Fausta”. Presuda ovom drugom delu izrečena je sad konačno; svi ti simboli, ti tipovi, ta promišljena grupisanja. te zagonetne reči, putovanje „Faustovo” u stari svet, lukavo ispletena veza ovih alsgoričkih lica i događaja, ništavan i jadan rasplet tragedije, o čemu su se tako mnogo brinuli, — ceo ovaj drugi deo budi osećanje saučešća samo kod staraca (mladih ili starih po godinama) savremenoga pokolenja; i zaista, g. Vrončenko mogao bi se osloboditi od nezahvalnoga, iako korisnoga, posla, da nam prikaže ovaj drugi deo čak u izvodu. Ali, izgleda, ljudi ne mogu da žive bez „umirenja životnih protivurečnosti”, i njihovi zahtevi bi zaista bili dostojni poštovanja kad se oni ne bi „umirili” privremeno... na sitnicama. U toj sposobnosti zadovoljenja nedovoljnim krije se tajna uspeha (iako prolaznoga) drugoga dela „Fausta”. Koji će čitalac verovati da Faust zaista uživa „u trenutku višega blaženstva” zbog toga što mu ispadaju za rukom njegovi korisni pronalasci, i da on, prema ugovoru sklopljenom sa đavolom, mora da se rastane sa životom? Gete je samo u jednom ostao dosledan svojoj prirodi: on nije primorao Fausta da traži blaženstvo izvan čovečje sfere... ali kako je jadno i prozaično on izmislio „umirenje”! I g. Vrončenko osuđuje Getea za njegov završetak drugoga dela; ali sa njegovim prekorima ne možemo da se složimo. On kaže (na str. 403): „Pri kraju života Faust oseća da je, vezavši se sa čarolijama (?!!), prokleo

tim samoga sebe i sve što ga opkoljava; on se plaši od svačega i u isto vreme misli da on ne treba da gleda izvan zemaljskoga sveta; ok želi da prokrči put ka slobodi pomoću korisnoga dela, i umire, maštajući o postizanju svoga korisnoga cilja. Faustu je oprošteno posle smrti: kad pak on prestaje da mudruje? (molimo čitaoce da obrate pažnju na ovu reč; o njoj ćemo da govorimo kasnije) i kad on nalazi pravi put? Tu mnogo ne treba da se govori, drama je jasno i očigledno dobila završetak koji nije trebala da ima (t. j. Faust se nije pokajao u tom što se vezao sa čarolijom). Pisac je to video, i radi popravljanja stvari kazao je u poslednjoj sceni da se oproštenje zaslužuje „neprekidnošću traženja”... s čim se g. Vrončenko ne može da složi. Mi, sa svoje strane, takođe nismo zadovoljni „raspletom tragedije”, ali ne zbog toga što je baš taj rasplet lažan, već zbog toga što je svaki rasplet Fausta lažan; jer nije samo romantizmu, koji tek što je izišao iz nedara staroga društva, data mogućnost da zna ono što mi još sami ne znamo: svako „umirenje” Fausta van sfere čovečjega delanja neprirodno je, a o drugom umirenju mi zasad možemo samo da maštamo... Nama će reći da je takav zaključak neutešan; ali, pre svega, mi se brinemo o istini naših pogleda, a ne o prijatnosti; i drugo, oni koji govore o tom da nerešene sumnje ostavljaju za sobom strašnu prazninu u čovečjoj duši, nikad se iskreno i strasno nisu odavali tajnoj borbi lrotiv samoga sebe; oni bi znali da na ruševinama sistema i teorija ostaje jedino nerazorivo, neuništivo naše čovečje ja, koje je već zbog toga besmrtno što čak ono samo ne može da uništi sebe... Prema tome, neka „Faust” ostane nedovršen, fragmentaran, kao i to vreme čiji je on izrazilac, — vreme za koje su Faustove patnje i radosti bile višim patnjama i radostima, a Mefistofelova ironija — najbesrdačnijom ironijom! U nedovršenosti ove tragedije sastoji se njena veličina. U životu svakoga od nas postoji epoha kad nam se „Faust” javlja kao najznačajnija tvorevina čovečjega uma, kad on potpuno zadovoljava sve naše zahteve; ali dolazi drugo doba, kad, ne odustajući od priznavanja „Fausta” za veličanstvenu i divnu tvorevinu, mi idemo napred, za drugima, možda manjim talentima, ali snažnim karakterima, ka drugoj celji... Ponavljamo, Gete, kao pesnik, nema sebi ravnoga; ali su nam sad potrebni ne samo pesnici... Mi (i to, nažalost, još ne sasvim) postali smo slični ljudima koji, kad gledaju

divnu sliku što pretstavlja prosjaka, ne mogu da uživaju u „umetnosti ocrtavanja”, već se tužno uznemiravaju mišlju o mogućnosti prosjaka. u naše vreme.

U početku članka potsetili smo čitaoce na Ljermontovljev stih: „Šta se nas tiče, jesi li se ti patio, ili ne..Ali sad, prelazeći u stvari na pregled Vrončenkova prevoda, ne možemo da ne priznamo da svaki pravi veliki pesnik ima prava da kaže nama, profanima: „Šta se mene tiče, dopadam li se ja vama, ili ne?” Mi ga prekoravamo u jedkostranosti, u tom što on ne zadovoljava savremene zahteve; ali talent nije kosmopolit: on pripada svome narodu i svom vremenu On ima pravo da postoji, ne očekujući suđenja drugih. Srećan je onaj ko može svoju slučajnu tvorevinu (svaka tvorevina zasebne ličnosti slučajna je) da izdigne do istorijske neophodnosti, da njom označi jednu od epoha društvenoga razvitka; ali velik je onaj ko je, kao Gete, izrazio sobom sav savremeni život, i ko u tvorevinama, u slikama, iznese pred oči svojega naroda ono što je živelo u grudima svakoga, ali često nije moglo da se izrazi čak ni rečju... Samo sadašnjost koja je moćno izražena karakterima ili talentima, postaje neumrlom prošlošću...

U starim udžbenicima nalazi se uvek članak o koristi one nauke o kojoj se govori. Verovatno, čitaoci će nas osloboditi od obaveze da dokazujemo korisnost prevoda „Fausta” na ruski jezik. Rad g. Vrončenka dostojan je uvaženja i zahvalnosti, iako smo već sad primorani da priznamo da se on nikako ne može smatrati za konačan. Ali samo sa pojavom ovoga prevoda naša publika će se upoznati sa Geteovim „Faustom”. Nas jedno samo plaši... bojimo se takozvanoga succès d'estime (uspeha iz poštovanja), jer radu g. Vrončenka nedostaje baš ono što se po pravičnosti dopada čitaocima, — oduzeta mu je svaka pesnička boja. A mi bismo veoma hteli da ruska publika pročita, i to sa pažnjom, „Fausta”. Bez obzira na svoju nemačku spoljašnost, on nam može biti razumljiviji nego ijednom drugom narodu. Istina, mi, Rusi, ne brinemo se da kroz znanje postignemo život; sve naše sumnje, naša ubeđenja, niču i prolaze drukče nego kod Nemaca; naše žene ne liče na Grethen; naš zao duh — nije Mefistofel... Našemu zdravom smislu pokazaće se mnogo što-šta u „Faustu” čudnovato i izveštačeno (napr. zlatna svadba Oberona i Titanije; to je intermeco u kom već počinje da se

ispoljava Geteova strast za alegorije); ali uopšte sav „Faust” treba da deluje spasonosno na nas; probudiće on u nama mnoge misli... I možda ćemo mi, čitajući „Fausta”, razumeti, najzad, da rastavljanje elemenata koji čine društvo nije uvek znak smrti... Mi se nećemo besmisleno priklanjati pred „Faustom”, zato što smo Rusi; ali ćemo razumeti i oceniti veliku Geteovu tvorevinu, zato što smo Evropljani... Neće nas uplašiti otsutnost „umirenja”, o kom smo maločas govorili; mi, kao narod mlad i skažan, koji veruje i ima pravo da veruje u svoju budućnost, — ne brinemo se toliko o zaobljenju i dovršavanju našega života i naše umetnosti.

G. Vrončenko, osim prevoda prvoga dela „Fausta” i izlaganja drugoga, štampao je u svojoj knjizi dosta dugačak članak pod naslovom „Pregled oba dela „Fausta”.

Ne možemo da ne izrazimo žaljenje što je uvaženi prevodilac smatrao da je to bilo potrebno. U ovom „Pregledu” neprijatio deluje na čitaoca neka čudnovata ljutnja na filosofiju razuma uopšte, a naročito na nemačke naučnike. G-n Vrončenko naziva ih „tumačima” i uverava „da će, bez sumnje, i iz Bove Kraljevića izići potvrđivanje kakve god hoćeš filosofske sisteme”. Mi vrlo dobro znamo da svaki narod ima svoje slabosti; znamo, naprimer, da je drugi deo „Fausta” dao povoda nekim glavama sa uskim vidokrugom da napišu i lukavo izvezene knjige, i da su se te knjige čitale, jer savesni Nemci sve čitaju; spremni smo čak da priznamo da su se tvorevine g. g. Retčera, Gešela i dr. slavile neko vreme; ali, verovatno, g. Vrončenko ne misli da je prvi otkrio nedostatke drugoga dela „Fausta” i uskost gospode komentatora; sve je to već de l’histoire ancienne u Nemačkoj; dovoljno je da se pokaže na niz članaka pisca knjige „O uzvišenom i komičnom”, Fišera, u „Hallische Jahrbücher” 1839 g. pod naslovom „Die Litteratur über Göthe’s Faust” („Literatura o Geteovom Faustu”). Uopšte, najnoviji savremeki pokret umova u Nemačkoj, kako nam se čini, nije potpuno poznat g. prevodiocu: ne bi tako opširno i sa takvom žestinom napadao (vid. str. 373, 4, 5 i 6) na „tumačenja”, „tumače”, na njihove „protivurečnosti” itd., kad bi znao da ratuje protiv mrtvih; članci toga istoga Fišera, prožeti takvom ljutnjom i neumoljivom ironijom, verovatio, ubili bi kod njega volju da sa svoje strane ismejava „oronuli um, koji se kao podetinjali starac zabavlja kaleidoskopom mudrovanja''. A međutim g. Vrončenko,

pored svoje neljubavi prema „podrazumevanju”, „tumačenju” i „sistematizaciji”, prvi čini tu istu grešku. Rešivši se da se rukovodi „samo zdravim smislom”, g. Vrončenko pristupa analizi „Faustova” karaktera, ocenjivanju motiva tragedije. I šta biva, — g. prevodilac sam pravi sve svoje zaključke, čak ne na pretpostavkama, već na netačnom prevodu jedne reči: „streben”, iako sam priznaje da je njegov prevod netačan. Reč „mudrovati”, uzeta zasebno, ne može da služi kao prevod nemačke reči „streben”, kaže on u primedbama k str. 380. Razume se da ne može, ali treba... treba se pokoravati zdravom smislu. Evo u čemu je stvar. U drugom prologu Duh kaže Mefistofelu:

„Es irrt der Mensch, so lang er strebt
(tj. čovek se vara dok god teži).

G. Vrončenko je preveo taj stih ovako:

Čovek

Rado mudruje celoga svoga veka;
A mudrujući, ne može da se ne prevari (str. 18).

I na tom, sasvim netačnom prevodu on zasniva sve svoje dalje zaključke! Evo sopstvenih g. prevodiočevih reči: „Šta je pisac pretpostavio što se tiče razvoja i završetka drame? Na to nalazimo u prologu odgovor najpozitivniji. Mefistofel će da vodi Fausta svojim putem, ali do cilja neće doći: Faust će naći za sebe pravi put, naći će baš onda kad prekine sa mudrovanjem.” Obratimo pažnju na poslednje suđenje. Ono neizbežno izvire iz toga što „mudrujući, ne može da se ne prevari”. T. j. g. Vrončenko veže se za jednu reč... zar to isto ne čine i oni komentatori koje g. prevodilac tako pobednički napada? G-n Vrončenko toliko se oduševio svojim sistemom pogleda na „Fausta”, da je čak na dva ili tri mesta svojega prevoda namerno iskvario smisao originala. Naprimer:

Kod Getea (u sceni učenika sa Mefistofelom) učenik kaže:

Möchte gern was rechts hier auslernen

(tj. ja bih želeo da se ovde naučim nečemu korisnom);

g. Vrončeko prevodi:

Hoću nečim pametnim da napunim glavu (str. 84) —

međutim reči „napunim glavu” očigledno protivureče ropskom, neiskusnom i mirnom karakteru učenikovu. Dalje, na str. 88, on primorava toga istoga učenika da pita đavola: „Da li da pođem, najzad, u filozofiju?” a u Getea je rečeno:

Ja sam gotovo spreman da se bavim filozofijom...

Itd. Mržnja prema „mudrovanju” pobeđuje u uvaženom prevodiocu njegovu vlastitu savesnost, u koju se nekako ne sumnja: on prevodi netačno... ne prestajući da se rukovodi zdravim smislom. Čitalac će lako razumeti iz svega što smo maločas rekli, da se mi potpuno ne slažemo sa g. Vrončenkom u pogledu njegova posmatranja na Fausta, Mefistofela, itd., ne zbog toga što je njegov pogled suviše prost, već zbog toga što je on suviše složen i lukav. Mi, kao i prevodilac, ne volimo ni tumačenja, ni alegorije, ni komentare, nas interesuje samo čisto čovečje, samo prava istina; g. prevodilac kaže da je Mefistofel „oličenje odricanja”, i mi bismo se potpuno složili sa njime kad bi se on zadovoljio svojim opredeljenjem i kad bi se on potrudio da prodre dublje u sopstvene reči; međutim, odjednom to isto „oličenje odricanja” javlja se u g. Vrončenka nekakvim ličnim, kapricioznim duhom, nečim što liči na Bertrama u „Robertu Đavolu”, melodramskim đavolom, koji jednog divnog jutra kaže samom sebi: „Dajde da posečem ovoga dobrotvornoga čoveka, Fausta!" I eto, po Vrončenkovim rečima (str. 388), „od vremena poznanstva sa Mefistofelom u Faustu iščezavaju sve utešne misli”... Ali kako to? Ta Faust je hteo da se otruje pre poznastva sa đavolom! Kud su se za to vreme dele ove utešne misli?... Dalje (na str. 389) g. prevodilac tvrdi da je za Mefistofela „stvarni posao” da „odmami željnu svoju žrtvu u prestupe koje gube dušu”. To je Bertram, potpun Bertram!... Dozvolićemo sebi da učinimo g. prevodiocu primedbu, da borba demona protiv čoveka može biti samo u operi g. Skriba i

komp.; da, dopustivši slično tumačenje Geteove tragedije, nikad nećemo razumeti zašto Mefistofelove reči bude tako duboko saučešće u Faustovoj duši; objasniti pak to saučešće samo mađijskim uticajem zloga duha na čoveka, znači pretvarati veliku tragediju u dosta vulgarnu melodramu. Jest, (i neka nas g. prevodilac prekori u strasti za tumačenja) Faust je taj isti Mefistofel, ili, da se reče tačnije, Mefistofel je apstraktan, oličen elemenat celoga čoveka Fausta, „oličeno odricanje”, govoreći sopstvenim g. Vrončenkovim rečima. Svaki „koji ne mudruje” ne može da ne oseti unutrašnju ieprekidnu vezu koja spaja Fausta sa Mefistofelom; on ne može da ne prizna u tim dvema figurama pojavu jedne iste ličnosti — ličnosti njihova stvaraoca. Mi ne mislimo da se upuštamo u tumačenja; na suprot, za one čitaoce koji su, možda, našli da su naša suđenja o Faustu suviše „lukavo izvezena”, spremni smo da na najprostiji, najnaivniji način izložimo svoje mišljenje o Geteovoj tragediji: i Faust, i Mefistofel jesu taj isti Gete: ushićeni poleti, strasna tuga naučnika koji fantazira, takođe su nepoeredno izišli iz pesnikova srca, takođe su mu dragi i bliski, kao i nemilosrdno ismejavanje, hladna Mefistofelova ironija... Dozvolite da ispričam anegdotu koja će lepše nego svi navodi potvrditi istinitost naših reči. Za vreme prvoga Geteova putovanja sa braćom Štolbergima po Švajcarskoj, jedan od njih je bio strasno zaljubljen u devojku sa kojom nije mogao da se ženi; sam Gete se nalazio pod uticajem svoje Lili. Negde, za vreme ručka, mladi ljudi su razgovarali o svojim „ljubavima”, počeli su da piju za njihovo zdravlje, došli su u ushićenje, i Štolberg je predložio da se izbace sve čaše kroz prozor, radi toga da niko drugi ne bi mogao da skrnavi svojim prozaičnim usnama one čaše iz kojih su oni pili za zdravlje „dragih”. Čaše su poletele kroz prozor, i Gete je bacio svoju... „ali u to vreme”, priča on kasnije, „činilo mi se da Merk stoji iza mene i gleda me”... Verovatno, našim čitaocima je poznato ime toga čoveka koji je poslužio Geteu za stvaranje Mefistofelova tipa i koji se ubio u 52 godinv svoga života. Prisustvo elementa odricanja. „refleksije”, u svakom živom čoveku, čini karakterističnu osobinu naše savremenosti; refleksija je naša snaga i naša slabost, naša propast i naše spasenje...

Reflektirati na ruskom znači „razmišljati o sopstvenim osećanjima”. Ali, kazaće nam se, u Geteovoj tragediji Mefistofel i

Faust se javljaju kao dve zasebne ličnosti, koje utiču jedna na drugu; međutim, ko nam daje pravo da gledamo na njih kao na jednu nedeljivu celinu, kao na ispoljavalje jednoga, potpunoga čoveka? Na to pitanje odgovorićemo najpre sopstvenim g. prevodiočevim rečima, (str. 378): „Dužni smo da se stalno brinemo još o jednom, da ne mešamo suštinu predmeta sa njegovim pesničkim uslovima”, i da dodamo od sebe da reči „pesnički uslovi” ni izbliza ne izražavaju celu našu misao. Gete, ovaj poglavito stvaralački genije, nije mogao da ne stvara određene, stvarne likove, i zato se Mefistofel javlja kod njega — u prvom delu — ne kao bleda alegorija, već kao živo biće i aktivan čovek, kao god i Faust. Ali zar se mi u životu ne staramo da „shvatimo” ljude? Zašto da se odričemo od prava razumevanja umetničkih tvorevina, ma koliko one bile žive i stvarne? Uz to, istinitost našega pogleda (a mi ponavljamo samo ono što su Nemci, koje mi uvažavamo, davno kazali) tako i pada u oči čak i površnom posmatraču. Naprimer, ne kaže li sam Faust Mefistofelu (u g. Vrončenkovom prevodu):

Nastaće dan... njega ja sa strahom očekujem;
Spreman sam da suze prosipam... ja znam
Da će on proći, proći će, nijednoga
Ne ispunivši želenja mojega!
Da će sve nade uživanja
On drskim potsmehom da uništi
I nakazom svakidašnjosti da iskvari
Divan svet mojih viđenja!

Poslednja četiri stiha su prevedena netačno; kod Getea stoji:

Der selbst die Ahnung jeder Lust
Mit eigensinn’gem Krittel mindert,
Die Schöpfung meiner regen Brust
Mit tausend Lebensfratzen hindert;

a to na ruskom znači:

(Dan)... koji čak predosećanje uživanja slabi svojom tvrdoglavom kritikom i hiljadom životnih ćudljivosti, razonoda ne da da se razvije stvorenje mojih živih grudi.

A prokletstvo Faustovo? A njegove reči:

Kad trenutku ja rečem:
Ne odleti! Ti si tako divan!
Ja ću sam tad poginuti rado...

A Mefistofelove reči (netačno prevedene od g. Vrončenka):

Und hätt’er sich dem Teufel nicht ergeben,
Er müsste doch zu Grunde geh’n!

T. j. „I kad se čak ne bi đavolu predao, on bi ipak morao propasti” —

ne pokazuju li sva ta, gotovo nasumce izabrana od nas mesta, da u Faustu postoji onaj isti negativan elemenat koji se oličio u Mefistofelu? Uostalom, čitaocima koji dele naše mišljenje nećemo više dokazivati što je za nas samo po sebi jasno; a da bi čitaocima koji se ne slažu sa nama dali pojam o tom kako g. prevodilac razvija svoj sopstveni pogled na Fausta, smatramo za dužnost da navedemo nekoliko mesta iz njegova pregleda:

Na str. 387: „Bertram... izvinjavam se, — Mefistofel nije mogao imati volje da namerno potpadne pod Faustovu vlast, a Faust ne samo da nije želeo da zavlada Mefistofelom, već nije ni mislio o njemu nikako”...

Na str. 391: „Mefistofel (upoznavši Fausta s Grethen) mogao bi se pohvaliti da je učinio značajan korak za postizanje svoga cilja; međutim on se tim ne hvali, on vidi da su se u Faustovu srcu zajedno sa kobnom za Margaritu strašću probudila i druga osećanja, sasvim neželjna za đavola: strah, žalost i pokajanje”...

Ne možemo da ne primetimo uvaženom prevodiocu da on sam opet malo „mudruje” o ljubavi Faustovoj prema Grethen...

Ia str. 393: „Faust napušta Margaritu — napušta zbog toga što je zajedno sa ljubavlju počeo da upoznaje i žalost, da vidi prestupnost svojega ponašanja” i t. d.

A evo ocena pesničkoga Geteova talenta (na str. 418):

„On je u svakoj tvorevini smatrao kao glavno i važno suštinu, biće, misao, pravac... sve pak ostalo, obradu i jezik, nazivao je on odećom, koja može biti napravljena ovako ili onako, lepše ili ružnije, bez značajnoga uticaja na vrednost celine”.

Zar to liči na Getea, na plastičkoga, panteističkoga Getea, koji nije dozvoljavao deljenje ideje i forme, na onoga Getea koji je kazao:

Nichts ist inneni Nichts ist aussen!

Denn was innen ist — ist draussen![4]

i u čijim očima se forma, ova spoljašnja odeća.. po g. Vrončenkovim rečima, odnosila ka ideji kao telo k duši! Pored toga, na str. 375 rečeno je: „Ako slušaš mistike, onda je „Faust” jasno i neosporno napisan u duhu misticizma”; najučtivije molimo g. prevodioca da nazove po imenu te mistike... Na str. 427, g. prevodilac, govoreći o Geteovim otkrićima, uverava da ni jednom od njegovih tobožnjih otkrića nije priznata vrednost, i da su „sva ona u svetu naučnika — već zaboravljena — razume se samo po sebi”. G-n Vrončenko će nam dozvoliti da mu primetimo da je Geteova teorija o bojama primljena gotovo od svih naučnika...

Pređimo, najzad, na sam prevod. Ma kakvo mišljenje imao prevodilac o piscu čija dela prevodi, ako je dobro izvršio svoj posao, on je u pravu pred sobom i pred čitaocima.

Pogledajmo ukoliko je uspeo g. Vrončenko u svom, ponavljamo, savesnom i blagonamernom poslu. Svaki prevod je namenjen poglavito onima koji ne znaju original. Prevodilac ne treba da se brine o tom da onima što ne znaju originala ostavi da ocene je li tačno ili ne on preveo ovaj ili onaj stih, ovaj ili onaj izraz; on radi za „mase”. Ma koliko bila predubeđena masa čitalaca u korist prevedene tvorevine, ipak i nju treba da osvoji ova tvorevina, kao što je osvojila nekad svoj sopstveni narod. Međutim, na masu deluje samo ono što je nesumnjivo divno, deluje samo talenat; talenat,

stvaralački dar neophodan je prevodiocu; nije tu dovoljna ni najveća savesnost. Šta može biti ropski savesnije od dagerotipa? Međutim, zar nije dobar portret hiljadu puta lepši i tačniji od svakoga dagerotipa? Prevodiočeva zasluga je neobično velika, ali samo onda kad zaista ne može da mu se ne prizna zasluga. Mnogi, ne sasvim nesposobni, ali i ne talentovani ljudi rado se primaju prevođenja; prevodeći, oni se oslobađaju od neophodnosti pribegavanja sopstvenom stvaranju (koje ih je, možda, više puta izdavalo); oni imaju pred sobom gotov materijal, ali ipak oni kao da stvaraju, kao da sastavljaju. Međutim, prave prevodioce mi ne ubrajamo u takve. Pravi prevodioci su dosta retki. Ne mogu se oni nazvati samostalnim talentima, ali su obdareni dubokim i tačnim razumevanjem lepote, izražene već od strane drugoga, sposobnošću pesničkoga ocrtavanja utisaka koje čini na njih njihov omiljen pesnik; elemenat sposobnosti za jake utiske preovlađuje u njima, i njihov sopstven stvaralački dar odjekuje paćeništvom, neophodnošću oslonca. Većinom su oni ljudi sa tananim ukusom, sa razvijenom refleksijom. Takav je bio Šlegel, takav je bio i Fos. Nehotične simpatije privlače ih k onom pesniku čije tvorevine oni hoće da prevedu (setimo se Žukovskoga i Šilera); svaki dobar prevod prožet je prevodiočevom ljubavlju prema svojemu obrascu, razumljivom, razumnom ljubavlju, t. j. čitalac, oseća da između te dve prirode postoji stvarna, neposredna veza...

G-n Vrončenko samo delimično zadovoljava ove zahteve. Sa zadovoljstvom konstatujemo njegovu savesnu težnju za jasnošću, njegovo strpljivo trudoljublje; on je prevodio „Fausta”, što se veli, con amore, sa ljubavlju — i mnogo šta mu je zaista ispalo za rukom, poglavito Mefistofelova uloga; ali on nije pesnik, čak nije ni stihotvorac; nije mu pristupačno ono što čini tajni sklad stiha. U predgovoru on kaže da „briga o uglađenosti stiha nije bila glavan posao, već poslednji”... I mi se ne brinemo o uglađenosti stihova, no uopšte o stihu, kojega mi, otvoreno kažemo, ne nalazimo u g. Vrončenka. Oštre, prozne, otsečne Mefistofelsve reči prevodilac, je, kako smo već kazali, preveo često vrlo uspešno, iako u njima neki put izbija neka neprijatna šala, koja nije svojstvena nemačkom Mefistofelu: Mefistofel nije humorista... Scena kod veštice, scena u „Kući susedke” (str. 134) prevedene su čak vrlo dobro, mada nam se

i ovde ne dopadaju reči: „mili prostačina” (str. 141), umetnute u Martina usta. Ali, ne govoreći već o lirskim mestima, kojih ima u izobilju poglavito u početku tragedije, cela uloga samoga Fausta prevedena je uopšte dosta neuspešno, iako tačno. Ova tačnost ne raduje nas potpuno — sad ćemo objasniti zbog čega. Što nam se više prevod čini da nije prevod, već neposredna, samobitka tvorevina, tim je on lepši; čitalac ne treba da oseća ni najmanji trag te asimilacije, toga procesa, kome se podvrgava original u prevodiočevoj duši; dobar prevod je potpuno preinačenje, metamorfoza. Takav prevod ne može biti širi ili duži, ili čak uži od originala; rđavi prevodioci potsećaju na decu koja neprekidno pomoću šestara poređuju u svom nacrtu i originalu rastojanje od očiju do usana itd., k sami se čude što kod njih izlazi drukče. Naše poređenje, naravno, ne primenjuje se sasvim prema g. Vrončenkovom radu... Ali njegov rad zaista je rad... To nije izvor, koji slobodno i lako izbija iz nedara zemlje, već bunar, iz kojega sa škripom i vriskom šmrk izvlači vodu. Stalno se javlja kod vas želja da viknete: bravo! još jedna teškoća je savladana! onda kad ne treba ni da mislimo na teškoće. Ljudi koji sasvim ne znaju originala, ali obdareni pameću i ukusom, najbolje su sudije u toj stvari; primorajte ih da pročitaju, evo, makar ove stihove:

„Sličan ne bogovima; jest, ***jasan je udes moj*,**
Sličan sam crvu ***ja koji u prašini živi***
I hrani se, i tamo, ***pod putnikovom stopom***
Smrt i grob ***nalazi*** (str. 35), —

verovatno će ih začuditi reči naštampane kosim slovima... I zaista baš te reči se ne slažu s originalom…

U Getea je rečeno:

„Den Göttern gleich' ich nicht! Zu tief ist es gefühlt...
Dem Wurme gleich’ ich, der den Staub durchwühlt,
Den, wie er sich im Staube nährend lebt,
Des Wandrers Tritt vernichtet und begräbt ”;

To jest:

Ja nisam eličan bogovima! ***Suviše seduboko to oseća...***
Sličan sam ja crvu, koji ***rije*** prašinu
I kojega, dok on tamo u prašini hraneći se živi,
Noga prolaznikova satire i sahranjuje.

Kako je neprijatno ponavljanje ove reči „prašina!” Kako tužno zvuči poslednja reč „begräbt”. — Nama će kazati da je prevođenje „Fausta” neobičko teško... Slažemo se s tim; ali osrednjost je neprijatna svuda, čak i u prevodima.

Ponavljamo: g. Vrončekkov prevod je tačan, ali smo kazali kakva je ta tačnost. Mi ne osećamo jedine duboke opšte veze između pisca i prevodioca, ali nalazimo mnogo vezica, kao končića, kojima je svaka reč ruskoga „Fausta” prišivena sa odgovarajućom nemačkom rečju. U drugim slučajevima čak i sama ropska tačnost je netačna. Naprimer, Margarita kaže kod g. Vrončenka o Mefistofelu: „on mi je odvratan u dubini srca”... Prevod ovaj učinjen je od reči do reči, a međutim kako je nespretan i težak izraz! G-n Vrončenko je u većini slučajeva prevodio reči... samo reči... i nehotice ti dođe da kažeš:

Sve je tu... samo sitnice nema:
Duhovna njihova veza je odletela (str. 89).

Uostalom, i kod g. Vrončenka, osim Mefistofelovih reči, čiji prevod mu je ispao za rukom, nalaze se mesta koja su umetnički izražena. Uvereni smo da će se svi čitaoci „Fausta” radosno odmoriti na ovim stihovima:

Pogledaj na grad: smešten je u dolini,
Odavde se on vidi kao na slici:
Brzo iz uskih, starinskih vrata
Kulja zbijenom gomilom narod;
Svaki na sunce izlazi danas
Da svetkuje dan vaskrsa Gospodnjega.
Sami, vaskrsnuvši dušom od poslova,
Zaboravivši brigu o svakidašnjim nevoljama,
Svi ispod krovova teškoga pritiska,

Iz zagušljivih i tesnih radničkih kuća,
Iz svčano-sumračne senke hramova,
Iz ulica, stisnutih redovima zgrada,
Beže, da na slobodi u umorne grudi
Udahnu prolećni, lekoviti vazduh.
Pogledaj, uživaj! svuda, kao talasi.
Gomila se razdvaja u blizini, u daljini;
A tamo, ljuljajući se po svetloj reci,
Plivaju posebno veseli čamci;
Eno, u pristaništu, sav do vrha natovaren,
Ostao je jedan — i on već odlazi,
Kud-god pogledaš — sa svih strana,
Čak sa gora, obojena haljina se pomalja...

Divno... O, si sic omnia! — Kazali smo u gornjim redovima da prevodilac, po našem mišljenju, nije trebao da primorava Mefistofela da glumi; ali već mogućnost da svom prevodu da neku boju, pokazuje neku samostalnost u prevodiocu, dok je sve ostalo prevedeno dosta bezbojno, slabo. Osim toga, primetili smo da g. prevodilac na svim patetičkim mestima upotrebljava slovenske reči, retorsku naduvenost, koja je svuda neumesna i hladi čitaoca — a u „Faustu” poglavito. Jedna od glavnih Geteovih vrlina, čak pri poređenju sa Šilerom, sastoji se u energično-strasnoj prostoti njegova sloga; u samom „Tasu”, u „Ifigeniji”, pored umetničke, ponekad preterane obrade stiha, nalazi se mnogo manje arhaizama nego u poznim Šilerovim delima, jer je kod Getea talenat izrastao neposredno iz sopstvenoga svakidašnjega njegova života, i sav je bio prožet osećanjem stvarnosti. Pozivamo se na ono što smo već kazali o spajanju u Geteovoj duši strasnih pokreta sa neobično tananom i razvijenom sposobnošću uzdržljivosti. Ali, naprimer, da li u prvoj sceni „Fausta” poznaje ko patetične, nagle Geteove stihove u ovim tromim stihovima:

Zašto vi, zvuci, moćni i radosni,
Mene ovde u prašini tražite? radi čega?
Grmite tamo gde prema vama srca nisu hladna.
Ja čujem blagovest, ali vere nemam...

A čudesa ***jesu čeda vere!***

— — —

Zvučala su proročanski u tami zvona,

— — —

U polja, u šume ja sam bežao,
Prolivao potocima suze umilenja

— — —

Uspomena dečjih snaga
Preti mi da preduzmem poslednji, grozan korak

(str. 39—40).

Pored toga, primorani smo da ponovimo da u g. prevodioca nema stiha. Naprimer, pogledajte poznatu „Faustovu posvetu”. Ona je u Getea napisana petojambnim stihom sa cezurom, izuzevši tri stiha:

Und manche lieben Schatten steigen auf...
Die Seelen, denen ich die ersten sang —
Nach jenem stillen ernsten Geisterreich…[5]

I vi osećate da otsutnost cezure kao da zavisi od same sadržine sva tri stiha. Kod g. Vrončenka svi su stihovi Posvete bez cezure i dosta su teški... Mnogima će se, možda, naše primedbe pokazati kao sitne začkoljice; ali mi hoćemo da dokažemo ljudima, obdarenim muzikalnim sluhom, da uvaženi prevodilac nema baš toga osećanja sklada koje se daje svakom pesniku. — Smisao originala preveden je gotovo svuda tačno, izuzev neka dobrovoljna otstupanja i nekoliko nedobrovoljnih grešaka. U broju prvih nalaze se takve za koje ne osuđujemo g. Vrončenka, iako nam se čini da bi bolje bilo sasvim izostaviti neka mesta (kao, naprimer, Mefistofelov govor u drugom prologu, itd.); ali se nalaze i takva u kojima se javno izražava ili prezrenje prema mudrovanju, ili neumesna želja za pojačanjem boje. Naprimer, u Getea Faust kaže: „badava će suho razmišljanje (trocknes Sinnen) pokušati da odgonete ove sveštene znakove”; kod g. Vrončenka stoji:

Ali u knjizi znakova tumačeći smisao,
Nemoćan je u m da ih odgoneta.

Faust kod g. Vrokčenka naziva Vagnera „magarcem” i „glupakom”; Mefistofel govori o Margaritinoj „sobici”, o svojoj sopstvenoj „njuškici”, o tom da Faust „vrti umom”; jedan građanin upotrebljava reči: „daju po njušci” itd. Neki stihovi su sasvim netačno prevedeni; naprimer, šta znači (str. i): „Čim je zemaljsko postojanje ***ukrasilo pre svoj polet***?” Na str. 15:

Mora se kolebaju; na obali su
nepokretne gore i polja...

U Getea je rečeno: „More vri širokim strujama u podnožju stena”; na str. 67: „Tamo je proslavljane (?) sa čistom ljubavlju…“ itd., itd. Ima čak grešaka koje pokazuju neznanje jezika — ne knjiškoga, već razgovornoga. Evo neke od njih. Na str. 66: „gute Mähr sagen” nikako ne znači: „ispričati bajku”, već prosto „poćeretati”; na str. 96 g. Vrončenko smatrao je jedan vrlo običan izraz: „aus dem letzten Loch pfeifen” (biti pri poslednjem izdisaju — od reči do reči „svirati iz poslednje rupe”) kao nepristojan i, s važnošću savesnoga prevodioca, preveo je taj izraz… kako? — izvolite se uveriti sami, uvaženi čitaoče... Na str. 102: „Sie sind vom Rhein”, znači: „oni su rodom sa Rajne”, a ne „za njih je Rajna bila uz put”. Na str. 60 Mefistofelove reči Faustu: „neki put ću ti ja i dozvoliti da varaš samoga sebe”, prevedene su:

Ja sve gledam(?)
Kako bih te nečim prijatno prevario...

Na str. 168:

Sva je snaga u osećaju...
Priroda je zvuk i dim..

U Getea je rečeno: „reč, naziv” (Name). Priroda ovde nije umesna. Na str. 187 reči: „aus dem vergriffenen Büchelchen”

prevedene su: „po knjižici nasumce” — mesto: „po doticanoj (od upotrebe isprljanoj, staroj) knjizi”. G-n prevodilac je pomešao reči: „ergreifen” i „vergreifen”! Na str. 221 ne zna se zašto su prevedene Mefistofelove reči: „Vorbei, vorbei!” („mimo, mimo!”) sa: „neka ih! (ostavi ih!) hajdemo!” itd. U svakom slučaju to slik nije zahtevao.

Netačnih izraza takođe ima suviše mnogo. Uzgred da kažemo: iako g. Vrončenko kaže u predgovoru da su „u primedbama označena otstupanja”… nisu sva otstupanja označena u primedbama! Sem toga, tvrdo smo ubeđeni da nijedan čitalac neće upamtiti ni četiri stiha uzastopce iz g. Vrončenkova prevoda. Može li ko, naprimer, da upamti ova četiri stiha (mi već ne govorimo o onima koji znaju original):

Faust

Jest, mrtve oči... vidi se da sa saučešćem
Niko nije njihove trepavice zatvorio...
Evo grudi, na kojim sam ushićenja pio,
Evo Grethen, koja mi je bila radost i sreća!

Iz svega što je rečeno, izvodimo ovaj zaključak: sve što je mogao da uradi savestan, vredan prevodilac, ne pesnik, učinio je g. Vrončenko... ali sve to ne zadovoljava čitaoca. Značajno je da se nijedan g. Vrončenkov prevod (njegov „Magbet”, „Hamlet”) nije smatrao konačan; drugi su, i ne bez uspeha, prevodili baš te tragedije. Kao pripreman rad, njegovi prevodi su uvek donosili veliku korist: oni su upoznavali publiku sa značajnim tvorevinama; izazivali su interesovanje i pozivali druge: njegov „Magbet”, njegov „Hamlet” odlikuju se dosta određenom bojom; ne možemo zaboraviti da je ljubav prema Šekspiru u stvari probuđena od njega u krugovima naših čitalaca. Ali Geteov „Faust”, priznajemo otvoreno, natkrilio je njegove snage; tako određena, strasna, duboka pesnička ličnost mogla je da bude izražena samo od strane drugoga pesnika... Nesumnjivo, g. Vrončenkov prevod stoji mnogo više nego neko slabo podražavanje „Faustu”, napisano praznozvečećim jambima; čitaoci će sa zadovoljstvom i korišću da pročitaju ovaj nov prevod; ali mi ne možemo smatrati g. Vrončenkov rad kao konačan, iako ćemo se

zadovoljavati njime sve dotle dok se ne javi der rechte Mann (pravi čovek), kako kažu Nemci.

Mišljenje naše o samom „Faustu” poznato je našim čitaocima; vreme je da Nemci prestanu sa suviše isključivim priklanjanjem „Faustu” (nedavno smo čitali g. Karjerovu pesmu, u kojoj on naziva „Fausta” das Buch des Lebens (knjiga života), jer u svojoj prošlosti, ma koliko ona bila divna, suviše dugo ne treba uživati; vreme je, odavno je vreme da Nemac Faust iziđe iz svoje ćelije, u kojoj on još uvek sedi pored Vagnera, kao što car Fridrih, po narodnim predanjima, sedi i drema pod zemljom; vreme mu je da prestane da se bavi transcendentalnim pitanjima... ali na nas, Ruse, „Faust” ne može imati sličan uticaj: mi se uopšte ne odlikujemo određenošću i nepokretnošću ubeđenja; nasuprot, pre se treba bojati da će „Faust” proći kod nas nezapažen, ne probudivši kod nas naročitoga razmišljanja, tim pre što g. Vrončenkov rad, — rad ogroman i savestan, — ni od koga neće dobiti druge nagrade sem hladne zahvalnosti. Šta da se radi! To je zasad kod nas sudbina svih sličnih radova.

„Otadžbinski zapisi”, 1845 g., br. 1.

„NOVOSELJE”.

Deo treći. Petrograd, 1846. Izdanje Aleksandra Smirdina, obična 8-na, str. 506.

— Preveo D-r Dimitrije Đurović —

Ja imam prijatelja kojega iskreno poštujem. Ne brinući se o tom šta uzbuđuje ljude, on samo misli na ručak. Kod njega je ručak uvek čudnovat: ručaju obično devetorica; kao desetoga ne bi on ni rođenoga oca primio. Negde ovih dana ručao sam kod njega. Tu je bio i angloman Č., i naučnik S., i večito veseli B., i alhemičar O., i umetnik G., i književnik S., i veteran petrogradskih gastronoma, mudrac po naučnosti, umetnik po prizvanju, onaj čija duša je zaboravila da ostari sa godinama. O ručku ne treba ni govoriti — domaćin je bio zadovoljan, Posle ručka razvalili su se po otomanima i foteljama, i stali su da puše; ali moji sabesednici ubrzo su se razišli; jedne je odvukao preferans, a druge — bilijar. Ja sam ostao sam.

Ostavši usamljen, ne znam ni sam zbog čega, setio sam se mile kneginje i počeo sam o njoj da mislim. Nisam u nju zaljubljen; ona je kneginja staroga roda, njena mati je savetnica-dama, sve u Petrogradu znatne ličnosti su njena rodbina; ona ima vrlo mnogo brilijanata, vrlo je nepristupačno-veličanstvena, vrlo je hladna i veoma bogata. Ja u nju nisam zaljubljen... bojim se nje... ja i ona smo veliki prijatelji, govorimo, po običaju, o sitnicama. Ja je ni do danas nisam proučio. Njen život, misli, osećanja, njena duša — sve je to zagonetka... Čini mi se da u ovoj ženi moraju biti dva bića: jedno je anđeo, a drugo — lutka. Lutka ona može da bude, teži da bude. Ali ko zna, naći će se, možda, čovek za kojega će ona hteti da bude anđeo... Bog zna kuda bi me odnela moja maštanja, kad ne bi došao domaćin i ne bi me pozvao na bal: „možda ćete i videti tamo nekoga... razumete li?...“ dodao je on, žmirkajući levim okom. Ja sam se pokorio, i posle nekog vremena mi smo već prilazili osvetljenom prilazu velelepne kuće. Bal kao bal. Kola, kočijaši, cveće, livreje, ćilimi, naga ramena, lusteri, mundiri i frakovi. Zagušljivo je, vrućina je. Ja sam stao u kut sale za igranje, gde su igranja obraćena u guranje. Ne daleko od mene je stajala kneginja, bleda, sa razvijenim kovrcicama. Ona me je pogledala kako nikad nije gledala. Ja sam pojurio k njoj, ona je igrala s ađutantom, kojega je svetsko pričanje davno već proglasilo za njenoga verenika. Znao sam ga kao egoistu sa prijatnom spoljašnošću i slabom dušom: bojao sam se njega zbog kneginje. Pritajio sam se iza njih i počeo sam da prisluškujem. Oni su govorili o ljubavi, o supružanstvu. On je govorio da žena treba da je u svemu slobodna; da samo naklonost srca može biti za nju zakon; da muž ne treba da je strog, ako je samo sačuvana priličnost i svet se ne buni i ne grdi. Kneginja je odgovarala sa nekom tužnom pokornošću. Meni je bilo hladno, hteo sam da bežim. Ali se kadril završio, ja sam pogledao na lepoticu, i učinilo mi se da me zove, mami me k sebi, laskavim, čarobnim pogledom. Prišao sam i nisko sam se poklonio.

— Ja, čini mi se, — kazala je ona jedva razgovetno, — igram sa vama narednu.

— Ako niste zaboravili na svoje obećanje, — odgovorio sam, iako nisam mislio da je angažujem. — Za ovim sam počeo da lutam po sobama za primanje gostiju. Ma kud da sam prilazio, svuda sam čuo

razgovor o svadbi kneginjinoj s ađutantom. Ne znajući šta da radim, prišao sam velikoj slici koja je visila na zidu. Slika je pretstavljala Orleansku devojku, u punom naoružanju, pred ikonom. Sveća, koja je gorela na stolu, osvetljavala je njeno lice; tamne vitice vile su se po plećima... ona se molila. Želeći da doznam ime slikara, nagnuo sam se bliže k ramu, opirući se rukom o zid. Najedanput se tapet razmakao, i ja sam uvideo mala tajna vrata. Kako ih nisam primetio! Kud vodi ovaj izlaz? Srce mi je zakucalo od predosećanja. Vrata su se tiho otvorila. Ušao sam u malu sobu, tapetiranu plavim suknom i slabo osvetljenu drhtavim sijanjem alabasterove lampe. U udubljenju se ocrtavala poznata mi senka i čulo se jecanje. — „Šta vam je?" viknuo sam i pojurio napred. — Vi me prezirete? — kazala je ona.

— Nije istina, — uskliknuo sam.

— Ne izvinjavajte se. Zašto? Drukče nije moglo ni biti. Vi ste videli hladno, bezdušno biće; smatrali ste me za ono što treba da sam. Vi niste krivi. Ipak mi je žao da vas ostavim u zabludi. Saslušajte me. Razumite me, oprostite mi. Ja nikad nisam bila detetom; rodila sam se u salonu. Kad sam bila mala, odevali su me i vodili posle ručka da me pokazuju gostima. Zatim su me naučili da igram i vodili su me na dečje balove, gde sam se već upoznavala sa velikim svetom u malim razmerama. Plakala sam kad su druga deca bila lepše od mene odevena, kad nisam igrala sa sinovima važnih i bogatih oceva; doterivala sam se, vrtela ramenima; htela sam već da se dopadnem; ismejavala sam rđave fijakere, staromodne haljine, ružnoću, siromaštinu; grozila sam se svega što nije laskalo mojemu samoljublju; nisam još umela da volim, a već sam umela da prezirem. Pratila me je svuda, kao senka, francuska vaspitačica, koja me je primoravala da se držim uspravno, da ne govorim glasno, da ne izražavam svoje misli i osećanja, i Bog zna čemu me je učila, jer sama sasvim, čini mi se, nije znala ništa. Razumite šta vam kažem... Ja nikad nisam bila detetom. Nisam znala ni pravu miloštu, ni dečju slobodu, ni duševno prostranstvo pri posmatranju prirode. U varoši, na letnjikovcu, svuda sam navikla na blesak, na svetske razgovore, koje u početku nisam razumela, ali u tim razgovorima bilo je nešto privlačno, otrovno, i druge ja već nisam htela ni da čujem. Iskvarili su mi maštu, nisu mi dali slobode, iskvarili su mi rasuđivanje. A, verujete li, u meni je, istinu da rečem, bilo mnogo dobroga... ja

bih, čini mi se, mogla da budem dobra žena. Zašto sam se rodila kao naslednica velikoga imanja? Kad sam već bila primetno poodrasla, odjednom su me zatvorili na nekoliko godina i počeli su da me izdržavaju radi stupanja u svet. Skrivali su me od svih, nisu dozvoljavali nikakva zadovoljstva, ni pozorišta, čak ni šetnje po Nevskom prospektu. Naglo su mi otkazali sve na što sam navikla. Stupanje u svet — to je za mene bio trenutak oslobođenja od neizdržljivoga zatvoreništva. Mislim da zatvorenik u tamnici ne očekuje tako svojega pomilovanja kako sam ja očekivala moj prvi izlaz. Najzad je došlo vreme. Obukli su me u belu haljinu, kazali šta treba da se govori i da se sluša, pored koga treba sedeti i kome se treba klanjati, jednom rečju, spremala sam se za život, kao što se sprema glumica za neku ulogu. I načini ophođelja, i reči, sve je bilo pripremljeno, sve je unapred bilo određeno.

Doznao sam da i ona mene voli, ali „treba da se rastanemo”, kazala je ona: — „udaju me za čoveka kojega ja mrzim... Mati, rodbina, svet, — svi, svi su protiv nas!”

— Sve je mogućno! uzviknuo sam vatreno.

„Nije, kazala je ona, gušeći se i iznemogla od unutrašnje borbe... Nije... Sam protiv svih njih! ti ne možeš da nadvladaš, ti ćeš poginuti. Neću te njima predati... Ne... Znaš… i bolje da mi pobegnemo... Pobegnimo na kraj sveta... što dalje, dalje, da ne bi oni mogli poći za nama u poteru... da ne bi oni mogli ni traga naći, u protivnom, ja znam, vratiće nas i tada će nas raskidati na delove. Hajdemo brže... Umrećemo, ako treba... Ali umrećemo zajedno. U ovoj sobi postoji tajni izlaz. Još možemo da se spasemo. Brže, brže! Samo... Čuješ li korake... Oni idu... idu... idu!...” I izbezumivši se od strasnoga uzbuđenja, grčevito je obavila svoje ruke oko mojega vrata, i povukla me za sobom u tajna vrata. Odjednom se vrata sa treskom otvoriše, i na ulazu se pokaza mala starica, kneginja, sa tokom, sa perjem do tavana; za njom je išao ađutant na prstima, i gomilala se sva kneginjina rodbina, svi gosti sa bala”...

Kneginja je pala u nesvest. Ja sam pretrnuo od užasa, kosa mi se nakostrešila. Kneginja se uhvatila za noge i počela je da se smeje; za njom je išao ađutait i svi, svi ostali... Njihov smeh, najzad, postao je tako oštar, tako glasan, da nisam mogao da izdržim — i

probudio sam se. Oko mene su se kikotali sabesednici našega momačkoga ručka.

— O, brate... prilično si spavao! — veselo mi je kazao domaćin, koji je izgubio u igri. — Brzo će jedanaest časova. Svi mi krećemo na bal... Hoćeš li i ti sa nama?...

— Na kakav bal? — viknuo sam ja tako divlje da su se moji prijatelji ponovo zasmejali.

— Probudi se, bratiću, — odgovorio je domaćin. — Sad je bal u starice kneginje R... zbog verenja kneginjice s celom svetu poznatim ađutantom.

— Kažu, — prihvatio je neko od gostiju, — oboje su tako srećni da ih je milina gledati. I zamislite kakav je čudnovat slučaj: niko nije znao da su oni od pre nekoliko godina zaljubljeni jedno u drugo.

Takva je sadržina nove pripovetke grafa Sologuba „Bal” („Iz zapisa Leonina”), kojom otpočinje „Novoselje”. Iza nje je Kukoljnikova pripovetka „Starudija”. Neophodno je, iako će izići rđav kalambur, reći da pripovetka potpuno odgovara svom nazivu... Bivalo je da su se pripovetke Kukoljnikove iz vremena Petra Velikoga žudno čitale, jer su se odlikovale zaista mnogim dobrim osobinama; prvo smo ih mi pratili sa ljubopitstvom i pokazivali njihove dobre strane u našem časopisu. Ali, ili je materijal nestao (što, uostalom, jedva li je opravdano), ili se g. Kukoljnik odučio da piše interesantne pripovetke, ili je, pak, kako kaže g. Goljadkin Stariji, prosto slučaj takav, — poslednje Kukoljnikove pripovetke iz vremena Petra Velikoga sasvim nisu ono što i prve njegove pripovetke; neke su čak tako bezbojne i dosadne, da, čitajući ih, stalno misliš da nisi otvorio omaškom neku g. Kukoljnikovu pripovetku iz života italijanskih umetnika, — a poznato je šta pretstavljaju Kukoljnikove pripovetke iz života italijanskih umetnika i u kakvim slučajevima one mogu biti preporučene od lekara, kao sigurno medicinsko sretstvo... Jedan uvaženi otac porodice zaveštao je na samrtnom času svojemu sinu da bude pametan i da ne čita prilovetke iz života italijanskih umetnika, i na ovom poslednjem bio je čak i mnogo uporniji nego na onom prvom. Baš u tu vrstu spada i nova pripovetka „Starudija”. Iako su imena u njoj sva ruska, i lica koja u njoj igraju ulogu govore o Petru i događaj odjekuje istinitošću iz vremena Petra Velikoga, ipak čitalac čita i dočitava (ako samo dočitava) pripovetku sa potpunim

ubeđenjem da je pročitao pripovetku iz života italijanskih umetnika. Pisac, kao da je sam predvideo takvu tužnu okolnost, i, da bi bar nečim oštrije označio svoja lica, metnuo je na njih neku naročitu bogoslovsku boju... Nazvali smo boju te nove pripovetke bogoelovskom i odmah ćemo da objasnimo zašto smo to učinili. Evo, naprimer, kako kaže Mak-Stefens (treba primetiti da je Kukoljnikovo staranje da svojim licima da originalnost došlo ovde do toga da je on čak Mak-Stefensu, koji je živeo u Londonu, i, koliko nam je poznato, nikad nije bio U „bogosloviji”, dao tu istu, često pominjanu boju), — evo kako on govori: „Umreti od gladi!... Zato što sam otkrio u tajnama prirode novu snagu... Zato što brižljiva priroda na moja usta izvoleva da saopšti toj istoj prestonici, celom svetu — jednu od dobrotvornih tajna svojih”.. i Lila, kći Mak-Stefensa, zajedno sa majkom svojom Betsi, ima na sebi tu istu boju; čak na celoj sadržini pripovetke leži ista boja, i samo „Ilustracija” i u njoj poglavito „Dopisivanje” mogu dati jasniji pojam o tom novom originalnom maniru pisanja kakav ispoljava Kukoljnik od nekog vremena. Manir divan, na kom se može čestitati g. Kukoljniku: on je u tome izvrsan!... Ali da kažemo nekoliko reči o sadržini „Starudija”. Petar Veliki, kad je bio u Londonu, naručio je kod Mak-Stefensa parnu mašinu, ostavivši mu za nauku dva mlada ruska čoveka. Mnogo je prošlo vremena dok su uspeli da mašinu dovrše; kći Mak Stefensa uspela je da odraste i da se razcveta, a jedan od učenika, Ivan Semjonić, uspeo je da se u nju jako zaljubi. Ali eto mašina je gotova, upakovana u sanduke; Lila, koja, uostalom, nije volela Ivana Semjonića, po očevoj naredbi udala se za njega, i eto već srećni Ivan Semjonić putuje u Rusiju sa mašinom, mladom ženom i sa starim slugom Onisimom. Ali je oluja razbila lađu o švedske stene. Tamo, doznavši da je on Rus, zadržavaju ga u jednoj tvrđavi. Komandantu se dopala Lila, i Ivan Semjonić se našao u tamnici, a Lila je postala komandantkinja. Zaboravili su na Onisima. Dugo su vođeni pregovori o miru. Najzad, ugovor je potpisan, trebalo je osloboditi zarobljenike; svi Rusi su se obradovali i pohitali u otadžbinu; samo je Onisim tužan: — umro je njegov gospodar, zlostavljan od rđavih ljudi. Ali neka on ne tuži — g. Kukoljnik je pravičan, i, ako kod njega dobročinstvo ne pobeđuje u potpunosti, ali porok će, svakako, biti kažnjen. Eto, Onisim se rešio

da pođe u otadžbinu, i on ide da se poslednji put pokloni gospodarevu grobu:

„Izdaleka je video čudnovat prizor. Na vrhu njegove (?) stene bila je vesela gozba; oficiri su častili komandantkinju, koja je s majkom i decom doputovala da sa ove strme stene pogleda u bezdan, da uživa u posmatranju lepe lađe... Starac je oživeo, videvši tuđince na dragoj steni; brzo je izišao uz stepenice koje je sam načinio i, kao priviđenje, stao je u sredini onih što se časte... Svi su se zbunili; Lila je otskočila na sam kraj stene...

— I posle smrti ne da mira, — kazao je starac strašnim glasom: — Marko Stepaniću! (tako je prevodio Onisim: Mak-Stefens) Marko Stepaniću! Gde je tvoje prokletstvo?...

— Prokletstvo!... — stigla je da vikne Lila i omakla se. Betsi je primetila opasnost, potrčala je Lili u pomoć, uhvatila je za haljinu, i prestupna kći povukla je prestupnu majku u bezdan morski... Oficiri su pobegli dole, sa lađe su poslati mornari, ali more nije vratilo svoje žrtve. Za vreme opšte pometnje, samo je Onisim stajao mirno na steni; usputan vetar se titrao njegovom dugačkom žutom kosom; sa lađe su trubom pozvali Onisima; on je pao na grob, poljubio i prekrstio zemlju, i veseo, kao da se nikad nije desilo u njegovom životu ništa tužno, seo je u svoju rođenu lađu. Lađa je raširila krila i pošla, dok je ceo grad sa svojim komandantom očekivao da li će more vratiti Lilu i Betsi.”

Nema ni senke od melodrame! Prirodno, originalno, čudnovato novo! I posle toga ima ljudi koji se usuđuju da takođe pišu romane, i čak se nimalo ne staraju da u njima podražavaju g. Kukoljniku, nego idu svojim putem, razumevajući na svoj način prirodnost, originalnost, umetnost... Nastranjaci! Ne čudi se badava „Ilustracija” njihovoj drskosti... I još da se ne čudimo!... Bednici, oni časte publiku sve samo supom — u početku supa, u sredini supa, pod kraj supa... oni nemaju ni toliko smisla da razumeju da jedno jelo dodija; — samo g. Kukoljnik je razumeo tajnu romana i vrlo dobro zna, ako je u početku ručka dobro davati supu, onda posle nje je najbolje sos, a potom pečenje i tako dalje — i da u razmacima nije rđavo da se da nečega zapenušenoga, što puca, — eto tada će i izići roman, te još kakav... Ali, uostalom, one koji hoće da znaju podroban recept za dobar, istinito-umetnički, nepogrešiv roman, šaljemo k „Ilustraciji”.

Da dovršim izlaganje sadržine pripovetke. Sanduci sa mašinom došli su u Rusiju kad već velikoga njenoga Reformatora nije bilo u životu. Bacili su ih u šupu, zapečatili vrata, postavili stražara, i sanduci su stajali tako do vladavine cara Alesandra. Kad su otključali šupu, našli su trula parčeta drveta, zarđale gvozdene točkove, pokretače i pogone kola. Sačuvalo se samo parče pergamenta, na kome su, ne bez muke, pročitali da su „Starudije” — parna mašina, napravljena u Engleskoj po narudžbini Petra, Cara Moskovskoga, god. 171... poslednji broj je bio nečitljiv...

„Moja lopta” — članak g. Hmeljnickoga iz vodviljnih kalambura, sastavljen sa primesom dobrodušnoga filosofiranja na način poznatoga ruskoga filosofa g. Galića, — jednom rečju, članak koji je jedva trebalo da bude udostojen časti da bude i jedanput naštampan, — javlja se u štampi ove godine već drugi put... Prvi put je jedan deo bio naštampan u „Nevskom almanahu” za 1846 g. Zašto se čine takve stvari? Da li se pokazao izdavaču članak toliko zanimljiv da nije rđavo da se on i ponovi?... Ali i u takvom slučaju nije u običaju da se štampa ono što je već naštampano, i to u sličnom izdanju i iste godine. Preštampavanje samo u jednom slučaju ima smisla, kad se članak prvobitno javio u časopisu koji nema čitalaca, pa i onda on treba da nosi na sebi potpuno opravdanje svoje ponovne pojave. Ili, kako se kaže izdavačko knjižarskim jezikom, „nije bilo materijala”, naravno, kad se ima jaka želja da knjiga bude što deblja. Ali je potrebno bilo promisliti, da, ako publika i ne primeti u čemu je stvar, njoj će ukazati na to, i onda debljina, o kojoj ste se vi tako brinuli, — osobina zaista počasna, ako se javila na prirodan način, bez nasilnih mera, — mesto koristi — obratiće se na štetu knjige... Drugi članak istoga pisca, „Rimski karneval 1844" g., nije baš nikakva novina, kao većina putničkih knjiga i svakih putničkih pribeležaka koje se izdaju od strane ruskih putnika, velikih ljubitelja da stavljaju do sveopštega znanja da su oni takođe putovali...

Članak V. Luganskoga (Dalja) „Ruski seljak” jedini je članak u celoj knjizi koji se može čitati ne samo jedan, već i nekoliko puta, i to sa neobičnim zadovoljstvom. Navešćemo nekoliko odlomaka:

„Kod spahije bio je običaj da se, sem suve i ukiseljene zeleni i korenja, svi otsečci i otpatci povrća posole, i ovako posoljeni

upotrebljavaju za začine, za šči[6] za mlađe; ova smesa je dobra?

Starosta je počešao glavu, pogledao na druge i kazao je: zašto da se peru?...

— Kako zašto? Zar ti tako, sa peskom, da jedeš, kao svinja!

— Nipošto, ne; ono, naravno, može se, vlast je vaša, baćuška; — ako ne to, kako drugovi kažu, makar je i sasvim ne soliti... pa ima kisele...

— Kako to, ko to govori?

— Pa svi to isto govore, a ja, vaša je vlast, gospodaru, kazao sam tek onako vašoj milosti. — Dobacivanje ovo pokazalo je da se dovitljivi starosta sam dosetio da je suviše počeo da laže.

— Što si ti, Feklistovs, slagao, zar je to u nas bilo prvi put uvedeno? A koji su šči, reci mi, bolji: samo sa kiselinom ili sa dodavanjem slanoga začina?

— Pa zna se, naravno, sa slanim začinom šči kao da su slađi, ukusniji.

— Onda, šta je, znači da ste lenji, da bacate otsečke u jedno mesto, da ih gurnete u čabar i da posolite? Bolje je, šta li, da ih gnječite, nogama? a?

Spahija hvata starostu Feklistova za ćubu; starosta, visok, zdrav i promućuran seljak, pada na kolena, da bi gospodaru bilo podesnije; zatim spahija ljulja Feklistovu glavu polako na sve strane, bez srca, mirno, i drži mu dugačku pouku o tom kakva je korist uopšte od povrća, kako ona podržava zdravlje seljaka, koji bez njega neki put sede samo na hlebu; potseća ga kako u početku seljaci nizašto nisu hteli da gaje krompir, zovući ga đavoljom jabukom, kako ga je posluga u trpezariji bacala pod sto i radovala se što ga pas ne jede, — a posle jedne godine nisu se mogle sačuvati leje, vukli su sirov krompir, nezreo, iskopavali su leje noću, kao svinje, iskopavši za groš, a zagadivši za rublju; potsećao ga je kako je u susednom selu, i u drugom, i u trećem, bila ista nezgoda, i kako i sad tamo seljaci celu zimu jedu krompir u čorbi; pokazao je na razliku hrane između urednih domaćina-seljaka, kod kojih ima svake svaštarine, i tvrdoglavih i glupaka, koji, pod izgovorom da nemaju kad, neće da prave gradine, jer u njihovih oceva i dedova nije bilo povrtnjaka, i radije sede na mekinjama, nego da se bave gajenjem povrća. — Za

sve to vreme spahija je ljuljao starostinu glavu naokolo, prema suncu, i sopstvenik ove glave, došavši jednom u sklad i meru takvoga jednolikoga pokreta, predupređivao ga je bez napora, bežao je glavom napred, tako da je spahijina ruka gotovo išla za starostinom glavom, a nije je vodila. Devet ljudi posmatrača stajali su mirno i dosta požljivo slušali, smeškajući se, šta je govorio spahija.

— Jesi li razumeo sve što sam ti govorio, Feklistove?

— Razumeo sam, gospodaru; kako da ne?

— Ispričaj mi ti sad sve to.

Feklistov je počeo da izlaže na svoj način, sve još klečeći na kolenima; govorio je sa ubeđenjem i sa uverenošću, — neki put se samo pomalo zbunjivao, i spahija, čupajući ga kao od šale za ćubu, popravljao ga je i primoravao da ponovo izloži.

— Dobro. Kaži mi ti, jesi li sve to prvi put od mene čuo?

— Ne, gospodaru, Stepane Denisiću, ne prvi iut, mnogo smo mi dobroga čuli od vaše milosti,

— Presudi ti sad sam meni i sebi, ko je u pravu, i ko je kriv?

— ja sam, gospodaru, kriv, poznata je stvar.

— A zašto sam ja, glupane, zbog tebe ruku u ramenu iščašio?

— Kriv sam, gospodaru, Stepane Denisoviću sve to čini naša glupost, — i klanja se do nogu.

— A još si mi ti kazao da svi tako misle kao ti; da li je to istina, deco?

— Nije, gospodaru, nipošto nije, ne, — odgovaraju u glas svi posmatrači.

— Zašto si to, pa još kao starosta, odgovorio uzdlud druge? a? Eto, vi uvek tako radite: jedan iziđe iz gomile, viče za sve, uverava da su svi zajedno, svi, kaže, govore, svi su takvi glupani kao i on, a oni stoje, otpustivši uši, otvorivši usta, i slušaju; kad bih ja poverovao tvom praznorečju, onda bi doista, možda, svi bili s tobom; čim te ja uzmem za ćubu i potsetim te na sve šta i kako je bilo rečeno i urađeno ranije, — svi su od tebe — podalje, a ti ostaneš namagarčen sam.

— Tako je, gospodaru, Stepane Denisiću, istinito je i pravično!

Seljaci su se razišli na druge radove, i ceo dan je samo i bio razgovor o tom kako je spahija sitnio pesak u podrumu starostom, i

govorio o povrću, o solenju; svi su krivili starostu i priznavali da je spahija u pravu.

Šta mislite, da li su mnogi radili u domaćinstvu po ovome primeru, uverivši se u istinitost spahijinih saveta i u korisnost gajenja povrća? Ni jedan; govorili su samo o tome kako bi Gospod dao što više žita, a šta će oni jesti ako žito ne rodi, o tom nije bilo ni govora."

Evo druge scene:

„Sede, u utornik Uskršnje nedelje, seljaci sa ženama, devojkama i decom na uzvišenju pred kućom; uskršnja nedelja bila je rano, tek što se zemlja probudila; dan je topao; svi u svečanim haljinama, a svetkovali su Uskršnju nedelju slabo, jer su jedva izdržali do proleća: godina je bila nerodna; pola sela! je jelo spahijsko žito i spahijski krompir.

— O-o-oh! bratići, — kazao je jedan, sležući ramenima, na koja je bio nabačen odozgo plavi ogrtač, — o-o-oh! eto, kad treba sejati — i sejati!

— Jest, baš bi bilo vreme, prihvatio je drugi. Zemlja je postala sočna, sva se probudila!

— Šta ćeš da radiš, Božja je volja!

— Tako se srce raduje, kad izиđeš u okolinu: dve kišice je poslao Gospod — odozgo je zagrejalo zemljicu — orna je, mekana, sva vlaga je upivena, sašla dole, tako bih, eto, čini mi se, sam legao i pokrio se grudvom, porastao bih, Boga mi, porastao bih!

— Šta da se radi, znači, taka je Božja vola. Ako hoće da da žita, on će dati, makar i druge nedelje posejali, a ako neće, neće. Sve je u Božjoj ruci.

— Ono i jest tako; eto, kad Bog ne da kiše, opet će iščeznuti žito, ako milost Božja ne bude, i sunce kad počne da prži njivu, da suši celu nedelju, pa i druge nedelje takođe, — onda, brate, kod koga ima žita, bar neka ne nosi u sušionicu, već pre neka baci u zemlju, — sve jedno, isušiće se i stručka ti neće dati nijednoga.

— E, kakav je glupan porastao u selu, — zaista glupan! a još se seljak zove! eto, trebalo bi svi da ti povodom praznika propisno istrljaju teme, da više ne melješ sve što ti na jezik dođe! Šta tu govoriti koješta, derati grlo, kao u hajci? Šta ti sad, valjda, orati i sejati misliš, Uskršnje nedelje?

— Orati... ko kaže, orati sad... o tom ne treba ni govoriti, o oranju... ja govorim, eto, pozivam se i na ljude, u ovakvo vreme bila bi blagodat da je zemlja, vidiš, sirova, a ne kažem da sad orem i sejem; ko te zove? Bog s tobom, nisam te zvao da oreš, zna se, ko bi sad pošao u to vreme, valjda nije za to Bog dao Uskršnju nedelju. Eto, ako Bog dâ Tomine nedelje.

Na taj način su naši seljaci sedeli na uzvišenju pred kućom celu nedelju, zakasnili su sa setvom, sećali su se cele godine kako je Uskršnja nedelja bila divno vreme za sejanje! oh, kako je zemlja bila orna i sočna! tugovali su što Gospod Bog opet nije dao žita, počešali su glave, lupali rukama o bedra — i pošli u zimu na peć i na postelje."

Navodimo još ovu scenu:

„Narod uopšte u tom selu nije bio uvek jednak; kako kada vetar dune: čas miran, čas ćudljiv.

Naprimer, spahija naredi starosti da ni jedan seljak i ni jedna seljanka ne smeju držati svinje, ovce i telad u kolibi gde stanuju, već da za zimu kod svih budu tople štalice, za šta će im dati građu. Starosta je tri nedelje vikao sa seljacima, a zatim je došao k spahiji da mu javi kako seljaci ne pristaju na to. Spahija je upitao starostu da li je on pri čistoj svesti. Ovo pitanje je zbunilo Feklistova, i on se najpre uhvatio za glavu, najpre desnom, a zatim levom rukom, i pokušao je da reši ovo pitanje, zakopavajući prste što dublje u kosu.
— Zar sam ih ja pitao za saglasnost? Odgovaraj, Feklistove, i ne gledaj me kao zgranut, — slao sam te, je li, da prikupljaš saglasnost?

— Ne, gospodaru, o tome ne treba ni govoriti; za ovu me stvar niste slali.

— A kad te nisam slao, zašto si mi doneo to što mi nije potrebno.

— Oh, kad pomisliš kakva je priča izišla, — progovori Feklistov za sebe, oborivši oči u zemlju; on i sam nije sad shvatao kako se to desilo, da je on došao i počeo kazivati pametno, a čim je kazao, izgovorivši reč, izašlo je glupo slali su me za jedno, pomislio je on, a doneo sam drugo, a činilo se sve jedno...

— Hajde ti sad, moj ljubazni druže, i ne radi više na svoju ruku, već kako ti ja kažem; saglasnost nisam tražio, i nije mi ona potrebna, već neka budu štalice.

Narod je rešio da je spahija u pravu, i zato. iako bez volje i saglasnosti, ipak je počeo da pomalo izvodi stoku iz koliba gde ljudi žive.

Ali se nije uvek sve svršavalo tako mirno, bivali su i drugi primeri. Nastupilo je proleće posle zime o kojoj smo govorili, i seljaci, tumačeći celu zimu kako je Kreščatovskim lakše, jer plaćaju godišnje i ne rade spahiji, rešili su da tako pređu na godišnje plaćanje. Svi razgovori su vođeni o tom. na osnovi toga što tobože ova stvar sasvim zavisi od njih, a ne od spahije. Na treći dan Uskršnje nedelje dolaze gomilom na spahijsko dvorište, mirno, tiho, ne pijani, jer u selu nije bilo krčme, i šalju starce da pozovu spahiju. Spahija izlazi, misli da će da čuje nešto pametno, i čuje — s neba pa u rebra — dopustite nam da plaćamo godišnje. Dokazavši im ukratko besmislenost ove molbe, on je hteo da dozna otkud se to kod njih javilo, — ali mesto toga je čuo samo jedan te isti uporan i neproračunljiv zahtev; ne pomaže nikakvo ubeđivanje: seljaci, najzad, otvoreno kažu da oni hoće da plaćaju tačno toliko koliko plaćaju Kreščatovski, po 30 rubalja od muža i žene, a na spahiluk neće. — Vaša je volja, mi pred vašom milošću ne smemo da grubo postupamo, ali vi nam dopustite, mi protiv vaše milosti, gospodaru, Stepane Denisiću, ne možemo da idemo, ali vi nam dopustite da pređemo na godišnje plaćanje; mi ne želimo da radimo za spahiju, a na godišnje plaćanje — saglasni smo. — jeste li vi poludeli, šta li? ko će tu zemlju da ore, ko će domaćinstvo da vodi? — Mi to već ne znamo; ko će da ostane da radi, to je vaša volja; a nas, gospodaru, otpustite. Ničim se oni iisu mogli ubediti: tumačio im spahija još dugo i najzad im odlučno kazao da ih neće otpustiti, i pošao je.

Svi seljaci krenuli su da idu u varoš, k sreskom načelniku.

— Kad je tako, idite, — kazao je Stepan Dekisić mirno, promislivši da treba neki put Rusu učiniti po volji i tim ga naučiti pameti, — idite k načelniku, a ja ću vas dopratiti.

Seljaci su gomilom pošli u varoš, celo selo moli načelnika da pređu na godišnje plaćanje, a spahija naredio da mu se upregnu kola, i pretekao ih na putu. On je našao načelnika, predupredio ga je u svemu, i sam iščekivao svoju gomilu seljaka. Putem su se seljaci ohrabrili; njima se činilo da su u potpunom pravu — umalo da nisu

sveci; dogovorili su se da ne popuštaju, da traže prelaz na godišnje plaćanje.

Sreski načelnik ih je skupio pred svojom kućom, saslušao ih i počeo da im tumači da su oni, vidi se, poludeli; da godišnje plaćanje, ili rad za spahiju, zavisi od spahije, a ne od njih, i da oni ne mogu da traže ni jedno ni drugo. — Slušamo, gospodine, — bio je odgovor, — jest, volja je vaša, mi više nećemo ići na rad za spahiju. — A kad je tako, kazao je sreski načelnik, ja ću vas izvesti na spahiluk. Ti, govorniče, pođi ovamo prvi, — a zatim i drugi, i treći, i na taj način desetak ljudi po izboru, tu, na mestu, bili -su kažnjeni. — Nu, ima li još ili ne ljubitelja? — upitao je sreski načelnik: — onda iziđite ovamo brže, nemam vremena! Moji seljaci su se svi gomilom pokoravali, složili su se bez reči s tim da su započeli glupost, uveravali su da je to prvi i poslednji put, i drugu i nedrugu će kazati da ovo ne čini, da će, došavši kući, čak. i decu svoju istući, neka zapamte očevu krivicu i glupost i, gledajući na nju, neka im bude teško; obećali su bez i jedne reči ići na spahiluk, i ispunili su reč; zahvalivši za nauku, pošli su oni mirno kući, izišli su u jutro u polje i živeli dalje sa Stepanom Denisićem mirno i u prijateljstvu.”

Članak „Dva odlomka iz zapisa o Rimu” spada u onu vrstu članaka u koju i „Rimski karneval 1844 godine”, i na njega se može primeniti ono što smo kazali o odlomku g. Hmeljnickoga...

Članak g. Bulgarina „Putovanje u Gruzino 1824 godine” značajan je, između ostaloga, kao nov dokaz da niko vatrenije od g. Bulgarina ne voli istinu i ne vlada takvom svagdašnjom pripravnošću da umre za istinu. Ne verujete li — pročitajte članak. Sem toga, on dokazuje kako je mnogo značajnih, ma u kom pogledu ljudi, koji su bili g. Bulgarinovi drugovi, — što, uostalom, iz skromnosti, koja je, kao što je poznato, jedna od najvažnijih čovečjih vrlina, pisac stavlja do znanja publici tek onda kad slavni drug već trune u grobu, nem i neodgovoran... Umro je Puškin, koji je pisao, između ostaloga, jedno vreme, polemične članke pod pseudonimom Feofilata Kosičkina, i publika je odmah doznala iz „Severne pčele” da nije bilo u njega čoveka toliko bliskoga i tako prijatnoga njegovom srcu kao što je bio g. Bulgarin. Umro je Gribojedov — to isto je bilo. Eto, još nedavno ponovila se slična istorija sa Poljevim. Ali da pređemo na navedeni članak. Uopšte, ceo on služi kao nov dokaz piščeva dobročinstva; a

dobročinstva se njegova ovde ispoljavaju jače i određenije nego na drugom mestu. Ono, i razumljivo je: što više o nečemu govoriš, tim više stičeš navike i iskustva, i uvaženi mister Peksnif, u Dikensovom romanu „Martin Čodlzvit”, pri kraju peva još mekše i slađe nego u početku. Kad treba da se govori o g. Bulgarinu, mi takođe nemamo o čemu da govorimo sem o njegovim vrlinama; ali da ne bi propao buket, postaraćemo se da govorimo, po mogućnosti, njegovim sopstvenim rečima: „Intimnosti sa starijim ja ne volim i odvratno mi je fanfaronstvo koje ne poštuje ni godine, ni zasluge, ni zvanja, ali takođe ne umem da igram ni ulogu lakeja, ni serajskoga nemoga, ni bezdušnoga laskavca. U svom životu imao sam prilike da budem u bliskim odnosima sa nekolikim ne samo jakim već i sa istinito velikim ljudima” (str. 203). Kad je g. Bulgarin došao u Gruzino, graf Arakčejev, izvolite videti, sasvim nije obratio pažnju na ostale goste, već je prišao odmah g. Bulgarinu i, kazavši: „A! vrlo se radujem ljubaznom gostu!” uzeo ga je pod ruku i odveo u sobe. „Može se zamisliti u kakvom sam bio položaju! Ja u prvom paru, pred svima, idem sa njime pod ruku, kao da sam stari prijatelj i „drug!” (str. 205). Ali g. Bulgarin, ipak, nimalo se nije poneo, i pripisao je, po sopstvenoj mu skromnosti, grafovu ljubaznost njegovoj nameri da da moralnu pouku ostalim gostima: „Nisam na teme pao!” izvodi on zaključak, ističući, iz osećanja pravičnosti, svoju dovitljivost. Smatramo da je poslednja primedba suvišna...

Uostalom, zašto da se zadržavamo na sitnicama! Izostavimo čak sve laskave komplimente koje je izgovorio g. Bulgarinu graf Arakčejev, poredivši ga, između ostaloga, čak sa Ciceronom (tako priča g. Bulgarin)... i pređimo na ovaj fakt. Graf je predložio da se pije za g. Bulgarinovo zdravlje, a zatim „prosule su se opet šale, među kojima sam ja (g. Bulgarin) otkrio vrlo važnu za mene okolnost, da sam bio oklevetan pred grafom, i to na najgnusniji način, a na račun mojega načina misli”. Hitajući da se opravda, g. Bulgarin je kazao: „Svoj način misli ja nikad ne skrivam i do groba ga neću skrivati, ne iz suvišnosti blagorazumnosti, već po karakteru. Kad bi mi se dopao tip Severno američkih država, ja bih bez zaobilaženja pošao u Ameriku i nastanio bih se u njoj.“ (str. 209).

Ovde bi se mnogo što-šta moglo kazati, ali ćemo samo potsetiti čitaoce da je g. Bulgarin napisao čitave sveske o ljubavi prema

otadžbini... Zatim je g. Bulgarin počeo da priča o svojim vojnim pohodima, „od Laplandije do Gibraltarskih stena”, i nije čudnovato što je on svakoga zainteresovao, — jer, kao što je kazao pokojni Poljevoj u „Literarnim novinama” (№ 1): „čije ljubopitstvo ne bi probudio život čoveka (g. Bulgarina) koji se rodio kao Poljak, bio vaspitan u ruskoj kadetskoj školi, posle pokorenja Poljske bio u ruskoj službi, ratovao u ruskim redovima, bio uvučen kasnije sudbinom pod Napoleonove zastave, tukao se pod njegovim orlovima u Španiji, i, kad su prestali bojevi, zamenio sablju perom, postao najpre poljski, a zatim ruski književnik!” i t. d.

Ali dosta je. Svima je poznato da g. Bulgarin stoji na straži ruskoga jezika, čija čistota je za njega najskupocenija. To se vidi i po ovom članku, gde ćete, između ostaloga, na str. 211, naći i ovakvu rečenicu: „U jednom kraju sale sa desne strane, izlazeći iz trpezarije, stajao je sto” i t. d. Mnogim fm se moglo učiniti čudnovato na koji način je sto izlazio iz trpezarije, pa još u to vreme i »stajao, kad se ne bi iz „Pariskih pisama”, koji se štampaju u „Severnoj pčeli”, videlo da se g. Greč nalazi sad u Parizu. Dakle, ništa više ne ostaje nego zahvaliti g. Bulgarinu na usrdnosti, koju pokazuje koliko može... Ruski književnici naizmenice kvare ruski jezik, i kad ne bi bilo g, Bulgarina, čistota ruskoga jezika propala bi potpuno! A još se nalaze ljudi koji se usuđuju da negiraju g. Bulgarinove zasluge!...

Dve pripovetke g. Grebenka: „Crtice iz privatnoga života jednoga burenceta” i „Poeta” pokazale su nam se slabije od pređašnjih pripovedaka istoga pisca, koji bez sumnje ima talenta.

Članak Poljevoga „Knjižarevi zapisi” jeste sićušan odlomak, koji nema bogzna kakvu vrednost. U „Novoselju” ima još i drugi članak Poljevoga, pod. nzivom „Timon Atinjanin”, slobodne crtice iz dramske Šekspirove pripovetke, u stihovima...

Stihovi! Uzgred da progovorimo o stihovima. U „Novoselju“ ima i stihova. Pesnici-prilagači su ovi: g. g. Benediktov, Hubert, Durov, Slepuškin, Strugovščikov i neko ko se skrio pod tri zvezdice i naštampao u „Novoselju” odlomak iz XXXIII pesme Danteova „Pakla”. Stih prevoda je toliko grub, da, što vele glumci, kad moraju da deklamuju rđave stihove, „jezik se lomi”. Mislimo da je bolje ne prevoditi Dantea nego ga prevoditi takvim stihovima. Sem nekoliko Puškinovih podražavanja Danteu, ne znamo na ruskom jeziku

ničega što bi davalo i najmanji pojam o Danteovoj poeziji... Hubertovi stihovi bili bi izvanredni kad se ne bi odlikovali nedostatkom dobre i originalne sadržine, — a forma im je — čudnovata. U jednoj pesmi („Na tuđem grobu”) pisac, ne šaleći se, žali se na ljude što oni brzo zaboravljaju umrle i ne vole da posećuju njihove grobove, primoravajući jadne pokojnike da leže i trunu u samoći... To je zaista velik prestup!...

Ko spava u grobu, neka spava mirno,
Neka se koristi životom ko živi!...

Jedna pesma g. Durova („Kad tragičan glumac”) ne bi bila rđava, kad je ne bi kvarila poslednja kitica, koja je sasvim suvišna i uz to još i rđava. Uostalom, ona je već bila štampana u „Nevskom almanahu” i bogzna zašto se ovde javlja po drugi put. Svi Slepuškinovi stihovi su zabavni. Ali ono na čemu će se poglavito zaustaviti pažnja čitaoca kome dođe do ruku „Novoselje”, čim će se on iznenaditi, biti pobeđen, prevrnut, uništen, — jest, neosporno, pesma g. Benediktova „Tri iskušenja”, koja se zbog toga navodi ovde sa strogom tačnošću.

U dane vatrene mladosti, u pijančenju bića,
Znao sam tri pogibije, — znao sam tri predmeta
Koji sve ruše: to su vatrene oči,
I tamne vitice, i pune grudi.
Te oči... u njima se javljalo nebo; ali je ono
U dve crne duge obrva obavijeno;
Sahranivši svoj lazur i jarki sjaj Danice
Za oblacima obrva, za iglama trepavica,
Pod svodom gordoga ljiljanova čela —
Mršti se, ljutito; tajna magla
Po ćudi ga je za tren oka pokrivala,
Lila je kišu i grad i munje bacala.

Te crne vitice... njih je strašno spomenuti se!
Vitice te... ceo svet bi u njih mogao da potone,
Kad bi one s glave pale odjednom prosute

I burom razvejane; izvijene, prepletene,
Kao ljute zmije, one su se vile, crne,
Kao spletke mržnje, kao sotonine misli.
Ta crna kosa, te vitice guste,
Njeni pramenovi, upredeni i smolisti prstenovi
Kad bi se raskinuli, čini se, mogli bi
Sputati, opkoliti, obaviti celu zemljinu kuglu,
I cela zemlja bi izgledala kao kaluđerica
U dubokoj žalosti, pokrivena pokajničkom košuljom.

Te mlade grudi... O! to je bio divan kraj,
Gde su živeli svetlost i mrak, spajali se pakao i raj;
To je bio metežni kraj smutnji, ćudi, lukavstva;
To je bilo bujno, uznemireno carstvo,
Gde nisu mogli da sačuvaju ni snaga, ni zakon
Sumnjivi venac i presto koji se trese;
To je bila podrivena obala nad bezdanom okeana,
Opasno pokretana disanjem vulkana:
Ali tropska vrućina, ali zlatna klima,
Ali svetli brežuljci zabranjene zemlje,
Nudeći ushićenje i negu neiskusne ljubavi,
Mamili su mladića k tajanstvenoj obali.

Eto šta su stihovi! eto šta je poezija!... Oči, — nebo, obrve — duga, očni kapci — oblaci, trepavice — igle, celo čelo — svod neba povijen maglom iz koje struji kiša i grad i sevaju munje... A u viticama ceo svet mogao bi da potone. — sitnica je reći, ceo svet!... Izvijene, savijene kao ljute zmije, crne, kao spletke mržnje, kao sotonine misli. I da li su to... te vitice... Ali bolje da ponovimo: nije greh i ponoviti!

Ta crna kosa, te vitice guste,
Njeni pramenovi, upredeni, i smolisti prstenovi
Kad bi se raskinuli, čini se, mogli bi
Sputati, opkoliti, obaviti celu zemljinu kuglu,
I cela zemlja javila bi se, kao kaluđerica,
U dubokoj žalosti, pokrivena pokajničkom košuljom.

Šta velite? Šta može biti jače, reljefnije, grandioznije?... Ali dozvolite!... ja osećam nešto čudnovato! Osećam u sebi strasnu želju, možda čak poziv da opevam... šta mislite!... vitice, vitice, opevane od g. Benediktova... Naravno, drskost je nečuvena, ali je već dockan da se misli — ja ništa ne čujem, ništa ne vidim... ja pevam...

Te vitice crne... kad bi ih otsekli,
Zločinački udarivši na njihovu nepobedljivost,
Izatkali od njih navlaku, od konopca dragih —
U njoj zakovali besnih vitica nepreglednost,
I istresavši perinu tu, u dužinu i u širinu,
Preko žarkih stepa, preko mora sinjeg,
Preko planina i šuma, prostrli je po moru, —
Celo čovečanstvo bi moglo na njima zaspati;
U mirisnom njihovom perju blaženo potonuti,
I ponosno bliskošću i nadzvezdanom etiru,
Videti rajske čarobne snove
O viticama crnim, kao Sotonine misli,
Kao spletke mržnje, o vatrenim očima,
O duzi obrva i punim grudima...

He! nije to, ni blizu nije to!... Mašta se odriče da izmisli nešto grandioznije od slike celoga sveta. sputanoga samo ženskom kosom, koji se zbog toga pretvorio u kaluđericu u dubokoj žalosti... Gde će tamo nova naturalistička škola!... daleko je ona od takvih slkka!... Ona ume samo da prepisuje stvarnost, ne trudeći se čak da je bar malo ukrasi... Eto, tu je nezamenjiva stara retorska škola!...

Uopšte, treba da se pročita III-a sveska „Novoselja”, da bi se čovek mogao ubediti u prevashodstvo stare, retorske škole nad novom, naturalističkom!...

Sem tih članaka, u „Novoselju” je naštampana drama S. A. Gedeonova „Smrt Ljapunova” i flamanska prošlost pokojnoga P. A. Korsakova „Neka živi pokojnik!” Drama je izišla i u zasebnoj knjizi; zato ćemo i mi govoriti o njoj zasebno, a o članku „Neka živi

pokojnik!” ništa nećemo da kažemo, prema poznatoj izreci o pokojnicima: de mortuis aut bene, aut nihil...

„Otadžbinski Zapisi”, 1846 g., sv. XLVI, od. VI.

SMRT LJAPUKOVA

Drama u pet činova, u prozi. Sastav S. A. Gedeonova. Petrograd, 1846. U štampariji Carske Akademije nauka. 8-na, str. 115.

— Preveo D-r Dimitrije Đurović —

Ove godine, u Velikom pozorištu, davali su operu g-na Nikolai „il Templario”, koja se dosta dopala publici, iako u njoj nema ni traga stvaralačke sposobnosti, samostalnosti, već je sva — podražavanje. — Pisac je imao okretnosti, obrazovanosti, muzičke načitanosti, ako se može tako reći; nije učinio ni jednu grubu grešku... Eto tim se odlikuje drama g-na Gedeonova, o kojoj smo obećali da progovorimo na dokolici, dajući pregled treće sveske „Novoselja”, gde je ona naštampana. Ispunjavamo sad to obećanje tim radije što se prošloga meseca javilo malo beletrističnih sastava na koje bi trebalo skrenuti naročitu pažnju.

Dramska umetnost, kao i uopšte sve veštine i umetnosti, preneta je bila u Rusiju sa strane, ali, zahvaljujući našoj blagodatnoj zemlji, primila se i pustila je korenje. Sad je ona već utvrdila stečene za sebe simpatije i narodnu ljubav; potreba posmatranja sopstvenoga života probuđena je kod Rusa — od viših do nižih društvenih krugova; ali se dosad nije javio talenat koji bi umeo da dâ našoj sceni neophodnu širinu i punoću. Nećemo da ponavljamo već više puta izražena na stranicama „Otadžbinskih zapisa” mišljenja o Fonvizinu, Gribojedovu i Gogolju: čitaoci znaju zašto prva dva nisu mogla da stvore kod nas pozorište; što se pak tiče Gogolja, on je učinio sve što može da uradi osnivač, usamljeni genijalan dar: on je prokrčio, on je pokazao put po kom će da pođe u svoje vreme naša dramska književnost; ali pozorište je najneposrednija tvorevina celoga društva, celoga života, a genijalan čovek je, ipak, samo jedan. Semena koja je Gogolj posejao, — mi smo u to uvereni, — nečujno sazrevaju sad u mnogim umovima, u mnogim talentima; doći će vreme — i mlada šumica će izrasti oko usamljenoga hrasta...

Deset godina je prošlo od pojave „Revizora”; istina, u toku toga vremena mi na ruskoj sceni nismo videli ni jednu tvorevinu koju bismo mogli ubrojati u Gogoljevu školu (iako je uticaj Gogoljev već primećen kod mnogih), ali se desila neobična promena od toga vremena u našem saznanju, u našim potrebama.

Istorija umetnosti i književnosti kod nas, u Rusiji, značajna je svojim naročitim dvojstvenim razvitkom. Mi počinjemo sa podražavanjem tuđim obrascima; ljudi sa talentom čisto spoljašnjim, govorljivi i delatni, pokazuju u svojim sastavima, lišenim svake žive veze sa narodom, da su samo odraz tuđega talenta, tuđe misli, što im ne smeta da sa zadovoljstvom govore o originalnosti, o narodnosti; njihovi savremenici, zaneti praznom mišlju o slavi, što im se lako oprašta, nazivaju ih velikim piscima, velikim umetnicima, poređuju ih sa poznatim imenima... Tako, Sumarokova su nazivali ruskim Volterom! Međutim, nečujno i tiho vrši se prevrat u društvu; tuđa načela se prerađuju, pretvaraju se u krv i sok; upečatljiva ruska priroda, kao da je očekivala taj uticaj, razvija se, ne samo svakim danom, već i svakim časom, ide svojim putem, — i sa svom dirljivom prostotom i moćnom neophodnošću istine niče odjednom, posred beskorisnoga podražavanja, talenat, narodni, čisto-ruski, kao što će vremenom nići ruski, razumki i divni način života, i opravdati, najzad, poverenje našega velikoga Petra u neiscrpljivu životnost Rusije.

Alk ako se u nekim granama umetnosti i izvršio tako blagotvoran prelom, zato smo mi u drugim zasad primorani da se hranimo nadama i da se stalno susrećemo sa sastavima od kojih su najbolji dobri samo zato što nisu rđavi, — i da se borimo protiv reklamnih mišljenja ljudi, koje bi pre i razložnije od svake kritike ubedila pojava pravoga talenta... Najbolji prikaz romana g. Bulgarina jesu „Mrtve duše”; svaki prikaz još potseća na sastav o kome se piše, priznaje, u krajnjem slučaju, njegovo postojanje; a „Mrtve duše” primorale su da se mirno zaborave gospoda Vižigini i drugovi. Moralno-satirični i istorijski romani staroga kroja ubijeni su; ali istorijska drama životari... I zato treba da se pozabavimo „Smrću Ljapunova” g-na Gedeonova.

Istorijski roman, istorijska drama... Ako svakoga od nas tako jako zanima tačno ocrtavanje razvitka najobičnijega čoveka,[7] onda

kakav utisak treba da učini na nas ocrtavanje razvitka našega rođenoga naroda, njegove fizionomije, njegova srdačnoga, njegova duhovnoga načina života, njegove sudbine, njegovih velikih dela? — Setite se dramatizovanih Šekspirovih hronika, „Geca fon Berlihingena”, romana Valtera Skota, najzad, čak Vitea i Merimea. Ko se rešava da, ne ponizno i trpeljivo ispriča sudbinu svoga naroda, ugledajući se na savremene opise narodnoga života, već da u živim slikama i licima pretstavi svoje pretke, da izbegne hladnu alegoriju i da ne padne u suv realizam hronike, da zaista pretstavi nekadašnji stvaran život, — tome je malo čak da ima veliki talenat: ako u srcu njegovom ne vri ruska krv, ako mu narod nije blizak i nije razumljiv neposredno, bez ikakvih rasuđivanja, bolje je da se ne dotakne svete starine... Ali velika dela se tim i odlikuju od malih, što se čine laka za sve, iako su zaista laka za veoma malobrojne; zbog toga se kod nas takvo mnoštvo ljudi i prima pisanja istorijskih drama.

To je razumljivo i sa druge strane. Kome nije drag uspeh, ko ne želi da mu se pljeska? U srcu Rusa živi takva vatrena ljubav prema otadžbini, da samo njeno svešteno ime, izgovoreno pred publikom, izaziva klicanje od odobravanja i saosećanja. Ali bi kanda bilo vreme da se zamene patriotski usklici stvarnim dramskim interesovanjem i da se ne pripisuje ličnom talentu izražavanje osećanja koja nije on izazvao.

Ljapunov je već više puta udostojen dvosmislene časti da bude junak ruske istorijske drame. U ocrtavanju njegova karaktera dosad su postupali po primeru Karamzinovu. Pri punom poštovanju prema poznatom istoričaru usuđujemo se misliti, da je on od Ljapunova, kao i od lica Groznoga, napravio lice fantastično. Ljapunov je bio značajan čovek, častoljubiv i strastan, bujan i nepokoran; rđavi i dobri poleti sa jednakom snagom potresali su njegovu dušu; on je bio poznat sa razbojnicima, ubijao je i pljačkao — i išao je da spasava Moskvu, sam je za nju poginuo. Takvi ljudi se javljaju u metežna, teška vremena narodnih beda kao na sporednim planovima; kao sporedni ljudi, oni iščezavaju pred časnom vrlinom, jasnim i svetlim razumom istinitih vođa; ali njihova dvojna, strasna priroda privlači dramske pisce... Šekspir je voleo da slika takve ljude. Zato izbor Ljapunova, kao glavnoga lica drame, nama se uvek činio povoljan; više puta smo maštali o toj jarkoj, pokretnoj slici, koju bi

sposoban pisac umeo da provede ispred naših očiju... Mesto dosadne jednolikosti, ili izveštačenoga i još dosadnijega šarenila, veštačkih efekata, on bi nam dao, najzad, mogućnost da čujemo glas istine, koja je još više dirljiva i potresna u prošlosti nego u sadašnjosti...

Pređimo na dramu g. Gedeonova. G-n S. A. Gedeonov je čovek obrazovan i dosta je čitao, u tom nema sumnje. Da je on dosta čitao, svedoči mnoštvo pozajmljivanja, kojima je on obogatio svoj sastav.

Slog njegov je tečan i čist — slog obrazovanoga ruskoga čoveka. Kao čovek sa ukusom i obrazovanjem, on nije učinio ni jednu grubu k očevidnu grešku; plan „Ljapunovljeve smrti” baš je takav kakav bi trebalo i očekivati. Jednom rečju, kao sastav eklektičan, drama g. Gedeonova pokazuje koliko se, pri obrazovanosti i načitanosti, može raditi i bez talenta.

Pravi talenat stvara školu; ali do pojave toga talenta, obično se u oblasti književnosti, koja očekuje slično obnavljanje, obrazuje čitava lažna vrsta, koja u njoj postoji, pored sve unutrašnje lažljivosti. U našoj književnosti utvrdila se baš takve vrste drama, zahvaljujući staranjima pokojnoga Poljevoga, gg. Kukoljnika i Obodovskoga. G-n Gedeonov nije izišao iz koloseka. koji su proveli njegovi prethodnici; ali se on odlikuje od njih potpunom otsutnošću samostalnosti. U „Ljapunovljevoj smrti” lako je naći i pokazati tragove uticaja Šekspira, Zagoskina, Šilera, najnovijih francuskih melodrama, Getea, Gogolja, Kukoljnika i t. d. Ova mozaičnost čini, u isti mah, nedostatak i dobru stranu drame g. Gedeonova: nedostatak — zbog toga što nas samo živo zanima, a sve što je mehanički sastavljeno, mrtvo je; dobru stranu — zbog toga što je nesposobno podražavanje ipak bolje nego rđava samostalnost, već zbog toga bolje što ne može da izvrši nikakav uticaj.

Pređimo na izlaganje sadržine „Ljapunovljeve smrti”. Prvi čin se počinje u kući Zaruckoga. Kozaci piju.

„Kako! — govori prvi vođa, — da se pošteni kozaci pokore moskovskoj seljačini? — Ne bio ja Ostak Kukubenko...

ZAVARZIN. E-e, umiri se, đavolji sine! Meni od toga nije lakše! poginuo je hromi Nalivajko!

1-i VOĐA. Hromi Nalivajko je bio dobar kozak

ZAVARZIN. Kako da ne! išao je sa mnom u Turčaniju, bivao je u Natoliji; pojede Poljaka, zakusi Tatarina; pod Dubnom mu je strela oko izvadila; bio je slavan kozak.

ZAVARZIN (pije). Poginuli su još Tarasenko i Vertihvist…“

Taras Buljba je izvanredna tvorevina, nije li istina, čitaoče?... Kozaci, razgoropađeni samovlašćem Ljapunova, kunu se da će ga pogubiti.. Zarucki saopštava svoje planove svome najbližem. saradniku. Javlja se glasnik s izvešćem o dolasku Marine. Sva ova scena napisana je slogom „malo seljačkim”, slobodnim, kao što dolikuje tadašnjim kozacima; ali u narednoj sceni Marina evo kako govori: „Moskva! Moskva! kako je tužno i prijatno gledati na tebe!” A njen saputnik, zaljubljeni u nju mladić, Simeon Volinski, nešto srednje između Maksa iz „Valenštajna” i Franca iz „Geca fon Berlihingena”, odgovara joj: „Zar čas tvojega viđenja sa Moskvom nije strašni čas našega večnoga rastanka?...“ „O, ko će mi predati Kolomnu, ko će mi vratiti onih dvanaest svetlih dana moga života?” Marina traži od njega da je on pomiri sa Ljapunovim. Simeon je uverava da bi to bilo za njega ne zemaljska, već rajska sreća! Marina ga naziva detetom, a on kliče: „O, zašto te on (Ljapunov) ne vidi, zašto te ne čuje, čarobnice! Koja se gvozdena vrata ne bi otvorila pred moćnom rečju tih rumenih usta? kakav led se ne bi istopio od lučezarnih tvojih očiju? Marina! moj razum postaje nem pred tvojom voljom!..

MARINA. Simone, ja ću te voleti!

SIMEON. Ti, ti ćeš biti carica, ti ćeš me zaboraviti!

MARINA. Dete... Idi, Simeone!

SIMEON (odlazi i vraća se). Marina! ti ne voliš Zaruckoga?

MARINA. Ja ga prezirem!

SIMEON. O! ja te volim (odlazi na pobočna vrata).

MARINA (sama). Tebe voleti! ne, Simeone! Marina te ne voli, i neće te voleti! Bedni, ništavni čoveče!... Cilj tvojega života, tvojega delanja je poljubac ženin; istina, ta žena je carica. a ta carica sam ja!”

Nama se poglavito dopada ta okolnost što zaljubljenoga mladića nazivaju Simeon! To je slovensko, u običnom razgovoru neupotrebljivo ime, i to ime daje vam mogućnost da osetite da se nalazite u oblasti zamišljenoga, i da se o istini ovde uopšte ne radi.

Dolazi Olesnicki, poslanik Gonsevskoga, i Zarucki. Olesnicski govori sa visine, Marina takođs; posle odlaska poslanikova, Zarucki skida masku i „priprema” Marinu.

MARINA. Ne znam šta znači: izbaviti se? (od Ljapunova).

ZARUCKI. Zna se (pokazuje znak ubistva). Kako si postala nerazumljiva! A kad nam Ljapunov nadene petlju na vrat?

MARINA (smeškajući se i uhvativši se obema rukama za vrat). Moj vrat nije stvoren za petlju dželata!

ZARUCKI. Znamo, stvoren je za jevrejske zagrljaje..

MARINA. Zarucki!

ZARUCKI (uzima je za ruku). De, de, umiri se, bezumna!

Zarucki odlazi, Marina, viče: „O, večno pravosuđe! Ljapunov pada od Zaruckoga! Ljapunov, ta visoka božanstvena snaga, to spajanje svega divnoga i velikoga..i posle objavljuje da je „Zarucki u pravu. Dalje, sažaljenje, odlazi, dobročinstvo! Neka deluje proviđenje: ja mu nisam smetnja.”

Prvi čin se završava.

Ove scene toliko potsećaju na slog, manir, na sve pokrete onih istorijskih drama koje su se na tuceta javljale na sceni Porte St. Martin i Gaîté, da se čine kao prevod. Kraljica Margarita u „Tour de Nesle” g. Galjardea jest rođena sestra Marine g. Gedeonova.

Drugi čin počinje sa dugačkom pričom Rževskoga njegovom bliskom prijatelju o tom kako ga je Ljapunov uvredio i kako on namerava da mu se osveti. Na veliko iznenađenje gledaoca, Rževski se odjednom posle ovoga javlja kao najvatreniji obožavalac Ljapunova, i čak gine zajedno sa njim. Za ovim se prikupljaju kozaci i ruski vojnici; javlja se pisar Litkin, „šibani”, govori skladno, grdi Ljapunova; Ljapunovci hoće da ga biju, Trubeckoga pristalice brane ga... Jednom rečju, čitaoci, setite se pojave kapucina u „Logoru Valenštajna”. Dolazi Zarucki, drži govor, počinje ovako: „Evo, u tumačenju toga sad je reč” (Taras Buljba — divna je tvorevina…) Pomalo ceo narod on privlači na svoju stranu. „Ja, gospodo, držim ovaj govor”, ponavlja on, „ne radi toga da nečim uvredim Prokopija Petrovića Ljapunova; on je naš vojvoda, kakvih se ne može naći u celom svetu”... And Brutus is an honourable man.[8] Ali les beaux esprits se rencontrent... (srodne duše se susreću). Gomila, koju

podbada Zarucki, juri k Ljapunovljevoj kući. On izlazi... sve, razume se, zaćuti i drhti. Ljapunov im kaže razne neprijatne istine i odlazi. Scena je efektna.

Drugi čin se završava.

U trećem činu opet vidimo Marinu, ali ne već sa Simeonom, nego sa bliskom prijateljicom. Marina joj kaže: „Sećaš li se, Juzefo, Sambora sa njegovim zelenim, sa njegovim tamnim, raskošnim parkovima, sa njegovim alejama od kestena, gde se tako često čuo prijatan smeh dveju bezbrižnih i srećnih lepotica? Sećaš li se onih naglih prelaza od dečjega smeha ka neobjašnjivoj čudnovatoj tuzi, kad se naša prsa uzbuđivala od nepoznatih želja, i kad je lice bilo zajapureno?” Eto, kad je slog, baš je slog! „A posle, kad je dela Poljska bacila svoje pakosne mladiće pred noge Sendomirskoga bisera! Svi su čitali sudbinu svoju u tim očima, u osmehu tih vatrenih usta!... I ja sam se igrala ljubavlju!” Juzefa joj odgovara da „u čovečjem srcu postoje druge žice.” Dolazi sluga i javlja da je Ljapunov pobegao. Marina se razočara, ali dolazi Zarucki, objašnjava celu stvar kao svoju sramotu i Ljapunovljevu čast, — i Marina u početku objavljuje Zaruckom da je on rob njene volje, na što Zarucki odgovara da će poći kući i popiti rakije, ali odlazi Ljapunovu. „Jest,” kaže ona, „postoje takve prirode! u njima sve ćuti, u njima tinja skriven plamen — dokle (o, dokle! kako je to „dokle” dobro!) ga ne oživi i probudi tuđe disanje! Marina vredi polovinu prestola! Rešeno je! ja idem, idem za kapom Monomaha”.[9]

Mi smo u Ljapunovljevoj kući. On beseduje sa starcem Avramijem, obećava mu da će osloboditi Germogena, spasti Moskvu. Starac se čudi. „Šta je”, kaže Ljapunov, „naša vojnička hrabrost pri poređenju sa mirnom istrajnošću toga muža? Letimo u borbu na brzim konjima, pokrivenim čelikom... Zvuci truba, dim baruta, crvena krv... sve puni dušu odvažnošću... a on!” Povodom ovoga dugačkoga govora ne možemo da ne primetamo da se takozvana opšta mesta dele na istrcana i neistrcana. Javljaju se bojari; počinje se spor, kao što je i trebalo očekivati; kneževi ponižavaju Ljapunova; jedan mu čak predlaže da iziđe sa njima na megdan, po starom ruskom običaju; sve se ipak dovodi u red, i vojvode se razilaze kao drugovi. Ljapunov se moli. Ulazi Marina.

„Sam, i moli se!” kaže ona, „ja to ne volim”. Počinje se između njih razgovor. Marina pravda svoje ponašanje. Ljapunov joj nešto ne veruje, ali je dirnut njenom sudbinom. Marina teži da ga sablazni, obećava mu venac, kaže mu: „Ostavi ubistvenu sumnju”... „Zmijo, zmijo”, šapuće za sebe Ljapunov, „ja te razumem”... Marina nastavlja sa pojačanim zanosom: „Jesi li voleo kad, Ljapunove? Jesi li čuo kad objašnjenje u strasnoj, moćnoj ljubavi iz usta žene koja nije bez osećanja, koja nije namazana lutka, kao što su vaše ruske žene, već žene obdarene umom i mišlju? Šta bi bilo kad bi se našla takva žena, i kad bi te uzela za snažnu ruku, pogledala u tvoje svetle oči i kazala ti: druže, volim te!” Pored toga Marina predlaže Ljapunovu presto, a sina svoga hoće da udalji... Ljapunov negoduje i zasipa Marinu prokletstvom i ukorima. „Ako si ti došla ovamo da tražiš sebi muža, kaže joj on, oduševljen Šekspirom, imam ja slugu Tatarina, ja ću ga, možda, ustupiti tebi; možda će pristati da bude tvoj muž.” Marina vadi nož i viče: „O, Bože!” i pada na zemlju. Ljapunov je u početku potsmešljivo gleda, a zatim odlazi.

Treći čin se svršava.

U logoru smo Rusa. Vojnici sede u živopisnom neredu i spremaju se za nastupanje. Stari vojnik uči mladoga da se ne boji neprijatelja. Ali eto se javlja Simeon i govori vrlo isprekidano. Njegov savez sa Ljapunovim je prekinut! „Jest, uzvikuje on, da nisi ti moj Ljapunov... ubio bih te, moj Prokope, i nazvao bih Marinu svojom!” Javlja se Ljapunov; on poznaje, à la Valenštajn, staroga vojnika, ostaje nasamo sa Simeonom i konačno se obraća u Valenštajna: „Ti stojiš pored mene kao moja mladost”, kaže on Simeonu; „er stand neben mir wie meine Jugend”, kaže Valenštajn o Maksu. Pereant qui ante nos nostra dixerunt! Ljapunov pita Simeona o uzroku njegove tuge, doznaje da ovaj voli tuđinku, i prestaje da bude Valeištajn; kaže da se kod Nemaca žene sa nagim grudima odaju đavoljemu veselju i zamorskom nemoralu; za ovim prelazi na Marinu i objavljuje svoju nameru da je udavi sopstvenim rukama. Simeon, čuvši ove reči, maša se jednom rukom za nož, drugom dodiruje Ljapunovljeva prsa: „Prokope Petroviću, ti si već u pancirnoj košulji?” — Ljapunov odlazi. Simeon hita k Marini.

Dolazimo u Marinin stan.

Marina tumači Zaruckom svoju nameru da pošalje lažno pismo od Ljapunova Gonsevskom, preko Volinskoga. U tom pismu Ljapunov izdaje svoju otadžbinu; Volinski pada u ropstvo; Gonsevski će ga otpustiti, a Volinski će se sa pismom vratiti u bojarsku skupštinu, optužiće Ljapunova, — zbog čega Ljapunov neminovno mora da pogine. Istina, čitalac ne razume na koji način Volinski može naglo da postane takav nevaljalac i zašto će Gonsevski da preda pismo Ljapunovljevo Simeonu, ali u poznatim dramama g, Bušardija bivaju još i veće nesaobraznosti! Zarucki sumnja u mogućnost da zadobije Volinskoga. „On mene voli”, odgovara Marina; Zarucki još nije uveren; „on mene voli”. ponavlja Marina i podvlači reč: mene! Zarucki više ne sumnja i odlazi... Marina ostaje sama… Ali nije mogućno da celu narednu scenu ne ispišemo.

MARINA (sama; kod nje nema nikakve životne snage.[10] Ona govori gluvim, predsmrtnim, ali tvrdim glasom): „K meni, k meni, paklene zmije! K meni, crna osveto!

„Izvršava se nečuveno delo! delo tamno i krvavo, od kojega Božji anđeli okreću svoje glave!

„Ti si sam kriv, Prokope Petroviću! Ja sam pošla k tebi sa ljubavlju, sa nadom i molitvom! Ti si me odgurnuo, ti si skinuo svoju ruku sa Marine! Ti si mogao i nisi hteo da je izvučeš iz bezdna sramote i zločina!

„Kako je on bio divan u svojoj ljutnji! Kako je bio plemenit! Kako sam osećala da mogu da volim! Ali on ne zna za žalost! Neće ni njega niko da sažaljeva. Ubistvo i smrt triumfuju! Sve divno gine. Bez dobra nema zla, ni zla bez dobra!

„Pokazaću ti ja, umem li da se svetim za uvrede! Ti si imao druga, ti si ga nežno voleo; tebe će tvoj drug da proda; pašćeš od njegova noža! Ti voliš svoju Rusiju, strasno je voliš! Rus će te nazvati izdajnikom, i docniji letopisci prokleće tvoje ime! Zar nije istina da ja umem da se svetim? Ja ga čujem! On ide! K meni, zmije paklene, k meni, crna osveto!

SIMEON. Marina!

MARINA. To si ti! Hvala ti što si došao! Ne boj se! Ja sam te pozvala radi krvave osvete! Jučerašnje uvrede su zaboravljene!

Htela sam da vidim još jednom, još poslednji put, onoga koji me je voleo...

SIMEON. O, Bože! mi se rastajemo?

MARINA. Zauvek! Ja putujem daleko, Simeone!

SIMEON. Neću da te razumem, ali mi je strašno!

MARINA. Jesi li mogao da misliš da ću pristati da budem igračka Ljapunovljeva? Da ću očajanjem i suzama da povećam njegovu svečanost? Jesi li mogao da pomisliš da ću da ponesem na sramno gubilište prestupnika moju krunisanu glavu? Ja imam otrov, Simeone!

SIMEON. Ti nećeš umreti!

MARINA. Ti si me voleo! Ispuni moju poslednju volju! Kad se na kulama u Kremlju razlegne rusko ura, i kad ponosan vođa uđe u carske palate, neće me više biti! Moj sin je u Kolomni! Spasi ga, sakri ga! Ne daj tome neprijatelju da se napije nevine krvi detenceta!

SIMEON. Ti nećeš umreti!

MARINA. Dete! zar ti da me spaseš? Veruj mi, sve je svršeno; ja se pokoravam svojoj sudbini. Zarucki me ostavlja! On mi je suviše skupo prodavao svoju zaštitu: on je tražio ovu ruku! Ja sam pojurila k Ljapunovu; Ljapunov me odgurnuo! Ti vidiš, dobri druže, ja moram da umrem!

SIMEON. O, Bože moj!

MARINA. Kuda da bežim? Od koga da očekujem spasenja? Ljapunov se kleo da će me pogubiti; a ti znaš, ume li on da održi svoje zakletve?

SIMEON. Ja ću ga ubiti!

MARINA. O, Simeone! on je tvoj drug...

SIMEON. Ja ga mrzim!

MARINA. On je spasilac, nada tvoje Rusije...

SIMEON. Šta znači za me Rusija, šta znači drugarstvo, šta li ceo svet, pri poređenju sa tvojim pogledom! Ja živim tobom! dišem tobom! neka sve gine, sve se ruši oko mene, samo da se ti, moja carice, osmehneš svome robu! (Pada na kolena).

MARINA (uzima ga za ruku). O, Bože moj! Ovaj život je tako divan! Da budem tako voljena i da umrem!

SIMEON. Ja ću te spasti! Ja ću ovim nožem izvaditi njegovo srce iz prsiju! Ja ću te spasti, čuješ li?

MARINA. Volinski, ti me iz groba zoveš u život! Ne zaboravi šta radiš! Ne zaboravi čega se ti primaš!

SIMEON. Ja ću održati svoju reč!

MARINA. Još nije dockan, ti možeš da se vratiš. Moja je sudbina teška! Teško onom ko hoće da je sa mnom deli!

SIMEON. Ja sam se rešio!

MARINA. Pamti da ja tražim potpunu, slepu poslušnost! Pamti da za onoga ko voli Marinu ne postoji ni drug, ni otadžbina, ni vera! On treba da je moj, sav moj! On treba da živi mojim životom, da misli mojom mišlju, da voli mojim srcem!

SIMEON. Radi tebe ću da ubijem rođenoga oca.

MARINA. Dobro je. (Svečano.) Otsad si ti moj rob, slep izvršilac moje volje.

SIMEON. Carice, zapovedaj!

MARINA. Slušaj-der! Ja neću da Moskva bude zauzeta ove noći!

SIMEON. Ja mogu da izdam!

MARINA. Evo pismo: metni na njega pečat Ljapunovljev. Uzmi ga sobom kad pođeš na juriš. Ti vodiš prednju četu. Poljaci će poći u napad; predaj se u ropstvo onom ko ti kaže moje ime. Sutra ćeš biti slobodan; sutra ćeš to pismo predati bojarima.

SIMEON. Ovo pismo...

MARINA. Ti vidiš da ga je pisao Ljapunov; on javlja Gonsevskom da će se predati Poljacima; on je samo zaboravio da ga svojim pečatom zapečati! Ti se kolebaš? Ti brediš? Daj mi pismo! Ja ću ga pocepati!

SIMEON. Ostavi! Ljapunov je proživeo svoj vek.

MARINA (naslanjajući se na Simeonovo rame i gotovo grleći ga). Ja ću te čekati. Dođi sutra; kaži mi: ti si slobodna; nemaš više koga da se bojiš... I ti ćeš dobiti pristojnu nagradu. (Ljubi ga i beži.)

SIMEON. O, da li ću ja doživeti do sutra?..

Od smešnoga do velikoga takođe je jedan korak, kao i od velikoga do smešnoga. Adelhajda u „Gecu fon Berlihingenu” govori Francu na rastanku: „und der schönste Lohn wartet dein…“;[11] a Franc odgovara: „O, werd’ ich bis zum Morgen leben!...“[12]

Ko je govorio da Gete nije znao ruski?...

Čin peti.

Ljapunov je u očajanju, napad nije uspeo; Simeon je iščezao bez traga. Dolazi Rževski i saopštava Ljapunovu o Simeonovoj izdaji. Ljapunov je opet u očajanju. Javljaju se bojari. Oni zovu Ljapunova na sud. On ide. Pisac nas prenosi mislima na trg pred kućom Masalskoga. Narod govori o Ljapunovljevoj izdaji. Primetimo uzgred, da gotovo svi naši pisci stare škole, počinjući od srećne Zagoskinove ruke, primoravaju ruski narod da govori nekim naročitim jezikom sa šalama i pošalicama. Rus govori tako, ali ne uvek i ne svuda; ljegov običan govor je neobično prost i jasan. To nas potseća na Puškinovu priču o tom kako je on na Kavkazu susreo persijskoga poslanika, počeo da govori sa njim po istočnom običaju, i kako je bio zastiđen čuvši njegov prost i učtiv odgovor.

Dakle, narod tumači, javlja se „božji čovek”, — to čudnovato lice bez kojega ne biva nijedna ruska drama, — i, kako je uobičajeno, pesmicama i ružnim rečima pretskazuje i predoseća bedu. Kao „ukras, prijatan u sastavu”, ovo lice je već suviše banalno; težnja da se „božji čovek” pretstavi kao biće koje sve zna, pored njegova bezumlja, dokazuje čudnovatu uverenost u prevashodstvo besvesnoga nadahnuća nad prostim i zdravim razumom. U ruskim bajkama Ivanuška-glupavac, kojemu sve ispada za rukom, nimalo nije glup.

Dolazi Marina, „neraspoložena”, hoće da uđe u savet, vuče za sobom „božjeg čoveka”... izlazi Ljapunov, smrtno ranjen. Marina se kaje pred njim. Ljapunov joj se zahvaljuje i opražta joj. „A ja te proklinjem!” viče „božji čovek” i beži. Simeon se „probija kroz gomilu” i zove Marinu da pođe sa njim, moli Ljapunova da joj kaže da je on njegov sin, i da ga je on zaklao. On je poludeo, kao uopšte u operama što polude primadone i tenori u teškim trenutcima...

Ovo ludilo je vrlo podesno za ograničene kompozitore. Ali Mocart ne primorava donu Anu da se u prisustvu ubijenoga oca seti dana iz detinjstva itd., kao što to čine operni ludaci. — Marina sama sebe osuđuje u prieustvu naroda; narod navaljuje na nju sa vikom... Ljapunov se spasava, pretskazuje Požarskoga i umire.

Iz navedenoga pregleda g. Gedeonove drame čitalac može da vidi da li je pravično naše mišljenje o ovome sastavu. Ponavljamo: obrazovanom čoveku vrlo je lako napisati takvu dramu; ali qu’est se que cela prouve? (šta to znači?), kako je govorio d’Alamber. Da li je

ona obogatila našu dušu bar jednom živom i toplom rečju, da li nas je upoznala sa novim, neobičnim pogledom talentovanoga čoveka na ruski život, rusko srce i na rusku starinu? Lako je ocrtavati valjane vođe, „spajanje svega lepoga i velikoga”, lukave i častoljubive žene koje zovu „crne zmije”, zaljubljene mladiće Simeone itd.; lako je primoravati ova bezdušna i beskrvna lica da govore jezikom najnovije francuske melodrame... ma per chè? (ali zašto?), kako je pitao graf Almaviva. Mi smo se bunili i bunimo se protiv zloupotrebe patriotskih izraza, koji se tako prosipaju iz usta junaka naših istorijskih drama, bunili smo se i bunimo se zbog toga što bismo želeli da nađemo u nama više pravoga patriotizma, rođenoga smisla, razumevanja narodnoga života, saosećanja prema životu predaka... pa, ako hoćete, i prema narodnome ponosu... To svaki može da oseća, ali svaki ne može da izrazi. Obrascima takve vrste drame mogu da posluže Šekspirovi „Henrihi” i „Ričardi”. „Stara Engleska” (Old England) živi i diše u tim besmrtnim tvorevinama... Ko će nam učiniti zadovoljstvo da pogledamo na našu staru Rusiju? Zar se, najzad, neće javiti talenat koji će se primiti da obradi bar ovu dvojicu rjazanskih plemića — Prokopa i Zahara Ljapunove, i da nam pokaže, najzad, ruske žive ljude, — koji govore ruskim jezikom, a ne slogom, — mesto onih čudnovatih bića koja pod istorijskim i izmišljenim imenima tako davno i tako neutešno prolaze ispred naših očiju! Ili, kao pendant Malorusu Tarasu Buljbi, mi svi još treba da se zadovoljimo ruskim Čičikovim?

Jest, ruska starina nam je mila, milija nego što drugi misle. Mi težimo da je razumemo jasno i prosto; mi je ne obrćemo u sistem; ne uvlačimo u polemiku; mi je volimo ne fantastički spoljašnjo lepom, staračkom ljubavlju: mi je izučavamo u živoj vezi sa stvarnošću, sa našom sadašnjošću i budućnošću, koja nikako nije tako odvojena od naše prošlosti, kako opet misle drugi. Ali, ponavljamo: neka pravi talenat, ma kakva bila njegova teorijska, istorijska ubeđenja, pretstavi nam našu starinu... naša pljeskanja neće izostati. Što se pak tiče „Ljapunovljeve smrti” g. Geodeonova, evo naša poslednja reč o toj drami: nismo je badava u početku članka poredili sa operom: ona nije ništa drugo do opersko libreto.

„Otadž. Zapisi” 1846 god., br. 8.

„GENERAL-PORUČNIK PATKULJ”

Tragedija u pet činova, u stihovima. Petrograd. Sastav Nestora Kukoljnika

— Preveo D-r Dimitrije Đurović —

„General-poručnik Patkulj” nazvan je od pisca tragedijom, a ne istorijskom dramom, verovatno ne bez uzroka. Reč tragedija, iako je izgubila svoj prvobitan, stari smisao, ipak prenosi čitaoca u onu idealnu sferu umetnosti gde se lica javljaju kao pretstavnici velikih pitanja, velikih čovečjih događaja, gde se vodi borba između dva osnovna načela života, i gde, prema tome, tragičar ima pravo da žrtvuje fakta spoljašnjoj verovatnosti.[13] U g. Kukoljnikovu sastavu jedno lice, Patkulj, ispunjava celu scenu; patos — (mi bismo veoma želeli da zamenimo ovu reč drugom, da učinimo po volji onim potsmešljivim i zlojezičnim ljudima kojima se ona ne dopada, ali ne nalazimo druge), njegov patos, to je Petrova veličina, Rusija koja se javlja, novo carstvo, novi narod... Ostala lica — Avgust, Karl, ljubavnici i Avgustovi ministri — služe samo kao okvir za sliku. Nama se čini da je pisac zloupotrebio priznato mu pravo da menja događaje: cela njegova tragedija je ispunjena anahronizmom, na koji ćemo ukazati niže; u svakom slučaju nije trebalo primoravati Patkulja (na str. 84) da govori o Molijeru kao o živom čoveku posle trideset tri godine od njegove smrti. Ali pre nego što pristupimo pregledu g. Kukoljnikova sastava, hteli bismo da kažemo o samom Patkulju, kao o istorijskom licu.

Grafica Kenigsmark[14] kaže kod g. Kukoljnika da

Cara Petra veliko lice
Uplašenoj Evropi pretstavlja
Veliki Patkulj.

a bar tada, za tri godine do Poltavskoga boja, Evropa se nije mogla „plašiti” Petra, — ali misao da protivupostavi mladu Rusiju staroj Evropi, da pokaže pretstavnika našega velikoga cara usred sjajnoga i nemoralnoga Avgustova dvora, ta misao zaista bi mogla

da posluži kao osnova važnoga pesničkoga dela. Kako ju je ostvario Kukoljnik, videćemo dalje, ali sad smo dužni da kažemo da, po našemu mišljsnju, Patkulj ne zaslužuje tu počast da bude takav Petrov pretstavnik. Rođen sa vatrenim i plemenitim srcem, sa umom dovitljivim i tananim, on je u mladosti svojoj hrabro ustao za prava svoje otadžbine — i postradao je za svoju odvažnost; osuđen na sramnu kaznu, ako se nije pokajao za svoju grešku, bar je na svaki način težio da izgladi njene rđave posledice, molio je, pisao je molbena pisma; razdražen otkazom, uzaludnim ponižavanjem, starao se da se osveti švedskoj vladi najpre svojim tvorevinama, a zatim delima;[15] živeo je nestalno i nemirno dok ga Fleming nije zavrbovao u saksonsku službu; oduševljen Petrovom veličinom i, možda, patriotskom željom da utvrdi sudbinu svoje otadžbine, stupio je u broj službenika ruskoga cara, ne prekidajući uostalom veze sa saksonskim dvorom; intrigovao je, zapletao i raspletao dela, stalno je putovao, stupao je u odnose sa vladama austrijskom, pruskom, danskom, a pri stupanju na presto mladoga Karla molio je za pomilovanje. Patkulj pripada broju onih putujućih diplomata, kosmololita-državnika, kakvih je tada mnogo bilo u Evropi. Takav je bio poznati Herc, takav je bio slavni Alberoni, njegovi savremenici. Ali Patkulju je daleko od njih, „kao do nebeske zvezde”. Strašna, mučenička Patkuljeva smrt probudila je pravično prema njemu sažaljenje istoričara — i, možda, to samo ga je izvelo iz mraka, obesmrtilo njegovo ime. On je bio odan Petru zato što je osećao njegovo prevashodstvo i predviđao njegovu moćnost; služio mu je usrdno, vatreno ali dejstvovao jedino iz pobuda lične koristi. Junak on nije bio, iako je više puta bacao svoju glavu na kocku — c’était le mauvais coté du metier (to je bila rđava strana zanimanja), kako kažu Francuzi.[16] Čitaoci mogu da posumnjaju u pravičnost Kamera mišljenja; mi ćemo im pretstaviti neoborive dokaze: sopstvena Patkuljeva priznanja. Kapelan hjelmskoga puka, kod kojega se nalazio zarobljeni Patkulj, Lavrentije Hagen, — a ne jagar, kako ga naziva g. Kukoljnik, — ostavio je neobično dirljiv opis poslednjega dana jadnoga Patkulja, koji iznenađuje svojom istinom, Patkulja, čiji je on bio ispovednik. Čitanje ovoga dakumenta, pisanoga na drugi dan posle njegove smrti, tako jako je delovalo na nas da se

rešavamo da podelimo naše utiske sa čitaocem. Ovaj dokumenat neobično je interesantan i u psihološkom smislu: čitajući prosto izlaganje uvaženoga pastora, mi kao da prisustvujemo predsmrtnim mukama strasnoga čoveka, koji je mnogo preživeo, ne slaboga, ali ne jakoga, pametnoga, ali ne neobičnoga, kakav je bio Patkulj... Takvi su ljudi bliži i razumljiviji nama, mnogo više im saosećamo. Evo toga izlaganja (pastor govori o sebi u trećem licu).

„Pukovnik je u poverenju kazao pastoru da će Patkulja da kazne smrću idućega dana, i poručio mu je da to kaže zarobljeniku i da pripremi nesrećnoga na hrišćansku smrt. Po ovoj naredbi, kapelan je pošao Patkulju u trećem času dana i našao ga je gde leži na postelji. Poklonivši mu se, pastor ga je zamolio da ga ne osudi za neočekivanu posetu, tim pre što on (pastor) ne sumnja u to da su mu u jadnom njegovom stanju neophodni saveti i utehe božanstvene reči. „Vrlo mi je milo”, odgovorio je Patkulj, — „i vrlo sam vam zahvalan; verujte, gospodine pastore, da mi ni jedna poseta nije mogla biti prijatnija. Dakle, dodao je on, šta ima novo?” — Kapelan je odgovorio da ok mora da mu nešto kaže kad budu nasamo; Patkulj je ustao i obratio se dežurnom oficiru... Kapelan je takođe prišao oficiru i šapatom mu saopštio pukovkikovu naredbu. Čim je ovaj izišao, Patkulj je uzeo pastora za ruku... „Oh, g-n pastore, počeo je on neobično uzbuđenim glasom, šta hoćete da mi saopštite?” — Poštovani gospodine, — odgovorio je pastor, — ja dolazim k vama sa porukom Jezekije, ja treba da vam kažem šta je Isaija kazao svom caru (Isaije XXXVIII, 1): „Pobrini se o tvom domu, jer ti umireš, i nećeš živeti!” Čuvši ove reči, Patkulj je ponovo legao i suze su potekle iz njegovih očiju. Pastor je počeo da ga teši i kazao mu je da, pošto je on iskusan u svim naukama, verovatno je dobro upoznat i sa najglavnijom od svih nauka, sa religijom, i da zbog toga ne treba da prima sa takvim bolom i sa takvim uzbuđenjem saopštenje koje je, uz to, trebao da očekuje. „Oh”, kazao je Patkulj, „ja znam staru obavezu ljudi — da će jedanput umreti; ali ova smrt mi je suviše teška”. I on je tužno zaplakao. Želeći da ga potkrepi, pastor mu je kazao da još nije poznato kojom smrću će biti kažnjen, ali da će ona biti utoliko spasonosnija za njegovu dušu, što bude strašnija za telo. Tada se Patkulj pridigao na postelji i, sklopivši ruke, uskliknuo je: „Gospode Isuse, pošalji mi pravičnu smrt”. Za ovim,

obrativši se k zidu, nastavio je: „Ah! redukcija[17] u Švedskoj i Livoniji bila je uzrok svim mojim nevoljama”. Kapelak ga je zamolio da ostavi sve zemaljske misli, koje, inače, ne mogu da mu ne budu neprijatne, i da misli na nebo i večnost. — „Nažalost, dobri gospodine pastore, — odgovorio je on, — moja duša je stara rana, napunjena gnojem; dozvolite mi da pre svega izbacim sve što mi je na srcu; sve to treba da iziđe napolje. Ova redukcija, koja je upropastila toliko ljudi, — nastavio je on, — ova redukcija je uzrok svim mojim nesrećama. Pokojni kralj kucnuo me je po ramenu i kazao mi je: Patkulje, branite prava vaše otadžbine kako dolikuje poštenu čoveku. Šta da radim? Ali rđavi ljudi sve su rastumačili u rđavom smislu. Neka Bog oprosti Gasteru. On je mnogo doprineo mojoj nesreći. Najpre me domamio, zatim sasvim oslepio, za ovim je postao moj neprijatelj i počeo je da me proganja. Ubrzo ću te videti zajedno sa mojim drugim tužiocima pred prestolom Večnoga Sudije. Borghajm mi je takođe mnogo naneo štete; ali je on bar radio po naredbi. Švedska! Švedska! nisam te ja napustio sa smehom i igrom, Bog neka bude svedok! Ali kud sam mogao da se denem? Nisam mogao da se sakrijem u grobu, zajedno sa mrtvima! Ja nisam hteo da pođem u manastir: to mi ne dozvoljava moja religija; u saveznim državama nisam bio u bezopasnosti. Meni vele: ti si pošao k našim neprijateljima; prema tome, ti si uzrok ovoga rata. Ali kako je lažan zaključak! Ja sam došao k njima kao nesrećan izgnanik, a ne kao zao savetnik i buntovnik. Tada niko nije smatrao da sam sposoban za takvo delo, i zaista ja za to nisam bio sposoban. Kad sam došao u Saksoniju, sve je već bilo urađeno, i konvencija sa Moskvom je bila potpisana pre nego sam ja nešto značio..

Pastor mu je ponovo savetovao da se ne upušta suviše u svakidašnja dela, ali Patkulj ga je uzeo za ruku i kazao: „Dozvolite mi da se oprostim sa njima, s tim da više nikad o njima ne govorim. Koje ste vi narodnosti, g-ne pastore?” — Ja sam Šveđanin, odgovorio je ovaj, rodom sam iz Štokholma. „Tim bolje”, — kazao je Patkulj, — „ja bih vrlo želeo da Šveđani doznaju istinu o meni. Gospodine pastore, u meni je uvek bilo švedsko srce, iako mu nisu hteli verovati, — ali Bog je tome svedok. Može se suditi o mom raspoloženju prema Šveđanima po tome kako sam činio usluge

nekim glavnim od njih. Ove usluge su takve vrste, reći ću bez hvalisanja, da se sem mene niko ne bi na njih odlučio. Često su želeli da me nagrade novcem, ali ja nisam pristajao na to; ja sam molio bar jednu preporučljivu reč pri švedskom dvoru, da bih ponovo bio u milosti. Na žalost, za mene, bednu zabludelu ovcu, stalno su bila zatvorena vrata krotosti. Ja međutim nisam prestajao sa naprezanjem svih snaga, i sa tim ciljem otputujem u Moskvu, kad su bili tamo naši poslanici. Vi ste, sigurno, o tome čuli, — dodao je on, obraćajući se k pastoru. — Da, odgovorio je ovaj; čak sam imao čast da u to vreme budem kapelan pri poslanstvu; video sam vas tamo. — „A! vi ste bili tamo! zato sam i hteo da pre svega kažem da sam vas negde video. Da, g-ne pastore, — nastavio je on, — starao sam se da dođem u milost preko cara. Ali kad sam doznao da je kraljevskim poslanicima bilo naređeno da me pronađu i da traže moje izdavanje, primoran sam bio da se krijem i da živim inkognito. Tada su pustili glas da sam ja nagovorio cara da ne sklapa mir. Ali to je učinio N.; kreatura N.,[18] a učestvovali su u tom i drugi, koje ja znam. Ja, pak, savetovao sam da pristane na mir, koliko sam mogao da savetujem; i prve godine sam doveo stvar do toga da je švedski kralj trebao da dobije Kurljandiju, poljsku Litvaniju i veći deo Samogitije, kad bi on pristao na mir. Mislili su da car neće hteti da potpiše takve uslove; ali, nasuprot tome, kad sam mu predložio svoj projekat, on se vrlo obradovao, zagrlio me i zahvalio mi se na tom. Međutim švedski kralj nije pristao. Jadni zarobljeni Šveđani, kojih je tada bilo u Moskvi nekoliko stotina, mogli bi takođe da svedoče u moju korist. Ja mogu reći da sam potrošio više od sto hiljada talira da bih ponova došao u milost švedskoga kralja. Oh, kad bih se ja isto tako starao da zaslužim Božje milosrđe!”

On je ponovo zaplakao. Pastor je opet počeo da ga teši, uveravajući da još nije dockan, ali da ne treba oklevati, i da su vrata Božje blagosti još otvorena za njega. — „U tom i jesu moje nade”, odgovorio je on: — „Ti si moj Bog, Ti nisi čovek, jer ljutnja Tvoja nije večna... Ali srce moje puca pri misli da sam lepše služio ljudima nego Bogu...” Dodao je još nekoliko reči i, završavajući, rekao je: potentes potenter tormenta patientur (silni će biti kažnjeni silno). „Ali, g-ne pastore, — nastavio je on, — ja vas možda zadržavam svojim

dosadnim rečima. Sad, ako vam treba da nešto uradite... ja bih želeo da ootanem nasamo. Zamolite takođe, molim vas, g-na pukovnika, da me ne prekidaju... ja ću to smatrati kao milost.” Pastor je obećao da će ispuniti njegovu molbu i udaljio se.

Kad se on vratio k zarobljeniku, u veče u 7 časova, Patkulj, veseo i zadovoljan, kazao mu je: „Izvolite, gospodine pastore; ja gledam na vas kao na nebeskoga anđela. Sad, zahvaljujući Bogu, svalio mi se sa srca težak kamen, ja osećam veliku promenu u svojoj savesti. Ja se radujem što moram da umrem. Bolje je umreti nego se dugo mučiti u tamnici! Oh, kad bi samo ta smrt bila snošljiva! Znate li vi kako ja treba da umrem?” Kapelan mu je odgovorio da ne zna; ali da će, verovatno, sve biti svršeno bez galame, jer dosad u puku niko o tom nije znao, sem pukovnika i njega (pastora). „I to je milost”, — kazao je Patkulj. „Ali zar niste videli moju presudu? Zar će me kazniti smrću, ne saslušavši me i čak ne saopštivši mi presudu?” Pastor mu je odgovorio da, verovatno, postoji presuda, ali zapečaćena, i nju će otvoriti samo na mestu. — „Možda”, kazao je Patkulj, — „samo da me dugo ne muče.” Pastor ga je ohrabrio koliko je mogao, — a i on sam se starao da se uteši rečima Svetoga Pisma. Između ostaloga on je kazao na grčkom stih iz Apostolskih dela (XIV, 22): „Sa mnogim bolom dolikuje nam da uđemo u carstvo Božje,” i iz Poslanice Rimljanima (VIII, 18): „Jer ne znam kakve će se rđave strasti sadašnjega vremena, željni slave, javiti u nama.” Zatim je upitao, može li dobiti hartije i mastila. Kad mu je pastor kazao da može, on ga je zamolio za dozvolu da mu izdiktira ovo:

Zaveštanje ili poslednja moja volja, koju hoću da ispune posle moje smrti.

Prvo, da moji rođaci, koji su u švedskoj vojsci, dobiju sume koje mi se duguju, prema obligacijama što postoje, i da njegovo veličanstvo švedski kralj bude milostiv da im pomogne u dobivanju...

Izdiktiravši ove redove, on je kazao pastoru: „Zadržimo se ovde, biće mi prijatnije, i s vremena na vreme molićemo se”; — To su i učinili. — „Sad”, — izgovorio je on, — „Hvala Bogu, ja se osećam sve bolje i bolje. Ah! samo da me dugo ne muče! Kako bih ja rado dao svu svoju krv, do poslednje kapi, kad bih mogao njom da

otkupim svoje grehove! Nije li istina da je kralj milosrdan gospodar?" — Da, odgovorio mu je kapelan, mi treba da zahvalimo Bogu što nam je dao milosrdnoga i blagočestivoga kralja. — „To je glavno", kazao je Patkulj, — „gde je Božji strah, tamo su i druga dobročinstva... Istinu kaže David, da je strah Božji početak premudrosti. Da li je on opkoljen poštenim ljudima?" — nastavljao je on, govoreći o kralju. Kapelan je odgovorio pozitivno. — „A prvi ministar, graf Piper — šta? — je li on velmoža koji se boji Boga?" Na to mu je kapelan odgovorio da je graf više puta dokazao svoju pobožnost. — „Hvala Bogu", nastavio je Patkulj, — „sa mnom će, prema tome, postupiti pravično. Srećna je ta carevina gde vlada blagost i pravosuđe!" On je počeo da ispituje kapelana o Švedskoj, o universitetima, o naučnicima, o bogoslovskim radovima doktora Majera. Zatim je počeo razgovor o Galeu, a poglavito o profesoru Franku i doktoru Brajthauptu, pitajući ga za njegovo mišljenje o njima, kao i o tom gde se on učio. — „Da", kazao je on, najzad, sa dubokim uzdahom, — „da, da! imam ja tamo i amo drugova koji će me žaliti i zaplakati za mnom, saznavši o mojoj smrti! Šta će reći obudovela kurfirstka i frajlina Ljevolde i, poglavito, moja jadna verenica? (Patkulj je bio veren sa jednom saksonskom damom, po imenu Ajnzidlen). O! kakvo će to biti tužno za nju saopštenje! Dobri moj g-ne pastore, — dodao je on, stisnuvši mu ruku, — „mogu li vas uznemiriti jednom svojom molbom?" — Drage volje, — odgovorio mu je pastor, — ako sam samo u mogućnosti da vam učinim neku uslugu. — Budite tako dobri, napišite jadnoj gospođi Ajnzidlen, mojoj verenici; pozdravite je od mene poslednji put i kažite joj da je moja smrt, ma kako bila sramotna, ipak srećna i spasonosna za mene. To će je mnogo utešiti, naročito ako ona dobije pismo od onoga koji je bio kod mene u poslednjem trenutku mojega života. Pomislite o mojoj vernoj ljubavi. Moja verenica je sad slobodna i ničim nije vezana, a ja umirem, predan i zahvalan njoj"...

Pastor je obećao da će ispuniti njegovu želju. Patkulj je izvadio novčanik i podelio je svoj novac na tri dela. — „Sutra", kazao je on, — „ako je ugodno Bogu, — neću se baviti ničim svakidašnjim". — On je ponudio pastoru jedan od ovih zavežljaja, u kom je bilo sto zlatnika. Kad je ovaj počeo da se nećka, govoreći da on to ne zaslužuje, Patkulj je uzviknuo: „Oh, g-ne pastore, ja sam često

davao po hiljadu zlatnika za privremenu uslugu; vi mi sad pričinjavate neocenjivo raspoloženje i prijatnost, i ja bih bio rad da sam u stanju da vas bolje nagradim! Uostalom, g-ne pastore, ja hoću da vam poklonim najskupocenije moje blago — grčki Novi Zavet sa komentarima Arija Montana. Ova knjiga je bila neprekidno sa mnom za vreme mojega izgnanstva; ona je sada u majora Gruthuzena; vi možete poslati po nju". Pastor mu se zahvalio i obećao da će je čuvati celoga života iz ljubavi prema njemu. Patkulj je zamolio pastora da pozdravi majora u njegovo ime i da mu izrazi zahvalnost za sve učinjene snishodljivosti. Za ovim je uzeo drugu knjigu i kazao: „Ovo sam ja napisao. Uzmite ovu knjigu, g-ne pastore, za uspomenu o meni. Ona će vam dokazati moju veru. Ja bih jako želeo da ova knjiga nekako dođe do kralja". Pastor je kazao Patkulju da će je on predati pukovniku, s tim da je on uruči kralju. — „Oh, kako bi to bilo dobro!" uzviknuo je Patkulj. „Mila knjigo, želim da ti budeš srećnija od mene. Ja ti govorim ono što je Ovidije govorio svojim „Tristes" (Žalopojkama), šaljući ih k Avgustu iz mesta svojega progonstva: „Idi, moja knjigo, i izdejstvuj mi ono što ja sam nisam mogao da izdejstvujem." Za ovim je on zamolio pastora da mu pročita predsmrtne molitve, naročito onu koja se počinje ovako: „Večnom Bogu dajem moju dušu"... On ju je sam ponovio sa najvećom pažnjom i odmah započeo razgovor o sujeti sveta. — „Bog mi je svedok", kazao je on, — „da se posred svih zemaljskih blaga moje srce sažimalo, i da sam ja sad, kad, znam da treba sutra da umrem, mirniji i veseliji nego kad sam bio na velikim gozbama. Munde immunde vale, t.j. zbogom, nečisti svete! G-ne pastore, uveravam vas da sam se često, poglavito u poslednje vreme, starao da se oslobodim od sveta, ali nisam mogao. Suviše sam bio vezan. O, Isuse! budi zauvek blagosloven, Ti, koji kidaš đavoljske mreže! Mreže su iskidane, moja duša je slobodna, to je delo ruku moćnoga Karla. Hvala ti, Bože!... Istinu je kazao Sveti Pavle (posl. Rim. VIII, 27): „Znamo da svi koji vole Boga napreduju u blagosti". Gospodine pastore, nastavio je on, — ja vas zadržavam: već je kasno, vi ste zamoreni." Pastor je odgovorio da nije, molio se Bogu još sa njime i završio je večernjom molitvom. — „Posavetujte me, g-ne pastore, upitao je Patkulj, da li ja treba da se odmorim malo? ja vrlo dugo nisam spavao... vrlo sam slab. Danas nisam jeo ništa i popio sam

samo nekoliko gutljaja vode.” Pastor mu je savetovao da se odmori. „Dakle”, nastavio je on, „moje telo može sad da se smiri na neko vreme... Sutra su mi potrebne sve moje snage. Ja sam dužan i hoću sutra da potkrepim svoju dušu svetim pričešćem”. Tada je on pogledao na svom časovniku koliko je sati, legao na krevet, i pastor se udaljio.

Sutra dan, 30-og datuma,[19] oko 4 časa u jutro, kapelan je ponovo došao k njemu. Patkulj je odmah čuo njegov dolazak, ustao je i zahvalio je Bogu za dobro provedenu noć. „Već odavno, kazao je on, nisam tako dobro spavao”. Oni su oba počeli da se mole Bogu, i pisac ovoga izlaganja priznaje da mora iskreno da pohvali njegovu pobožnost. Oko 6 časova Patkulj je kazao pastoru: „U ime Isusa, da pristupimo sveistinom delanju, dok se dnevna buka nije povećala i omela nas.” On je pao na kolena i ispovedio se sa velikim samoponiženjem. Početak njegove kspovedi naročito je bio značajan tim što je naveo stih iz Bitija XLIV, 16: „Šta da odgovorimo gospodinu ili šta da kažemo, ili čim da se opravdavamo? Bog je video neistinu slugu svojih”. Zatim se pričestio — i, pričestivši se, zamolio je pastora da mu čita zahvalne molitve, a sam ih je ponavljao za njim. Naročito se oduševio pri stihu: „Potkrepi me duhom Tvoje radosti”, — koji je, po njegovim rečima, bio uvek njegova omiljena izreka.

Sunce je počelo da izlazi. On je pogledao kroz prozor i kazao: „Salve festa dies! ti si dan mojega braka. Nadao sam se da ću praznovati u ovo vreme drugu svadbu: ali je ovaj brak srećniji. Danas će moja duša biti uvedena u pripremljeni dvorac, k predvečnom svom vereniku, Isusu Hristu. Kako se radujem! S kakvom nestrpljivošću sam očekivao ovaj dai!” — Tada je on po drugi put upitao pastora kakvom smrću mu je suđeno da umre. Kad mu je ovaj opet kazao da on o tom ništa ne zna, on ga je zamolio da ga ne napušta, ma kako bi smrt bila užasna. „Izgovarajte mi glasno sveto ime Isusovo”, — ponovio je on, — „to će mi olakšati moje muke.” Pogledavši kroz prozor uskliknuo je: „Oh, g-ne pastore, eno već uprežu kola... Slava Bogu, oni se žure: dodijalo mi je da živim.“ Za ovim, pogledavši na hartiju, gde je kapelan počeo bio da piše njegovo zaveštanje, — „sve će ovo ispuniti”, — kazao je on. Pastor ga je upitao, hoće li on da se potpiše, — „ne, izgovorio je on sa

uzdahom, — ja ne mogu da napišem to omrznuto ime. Moji rođaci će i bez toga naći šta sam im ostavio. Sve je u redu, g-ne pastore, pozdravite ih kad ih vidite." — On je ponovo počeo da se moli, dok nije došao po njega dežurni potporučnik. Tada je kazao, obraćajući se pastoru: „Eto i potvrde vaše tužne poruke; — hajdemo", — dodao je, — „vreme je", — i obukao je plašt. „Vi sedite sa mnom", kazao je pastoru, — „ne napuštajte me". Seo je na kola i primorao kapelana da se smesti pozadi. On ga je grlio i ljubio, molio je da ne zaboravi da preda pozdrav verenici, zahvalio mu se...

Na taj način su došli na mesto izvršenja smrtne presude, koje je bilo opkoljeno sa tri stotine vojnika-pešaka. Kad je Patkulj video već spremljena koplja i točkove, on se strašno uplašio, pao je na prsa kapelanova i zajecao: „Oh, g-ne pastore, molite Boga da ne padnem u očajanje". Pastor ga je tešio, potsećajući ga na razapetoga Hrista... Za ovim su ga uzeli, i, dok su sa njega skidali lance, on je čitao molitvu.

„O, Jagnje Božje, Ti, koji si, iako nevin, bio na krstu prinesen na žrtvu"...

Kad su ga doveli do samoga mesta mučenja, kapetan hijelmskoga puka održao je jakim glasom ovaj govor: „Neka bude poznato svim i svakom, da po naročitoj naredbi njegova veličanstva, našega svemilosrdnoga gospodara i kralja, ovaj čovek, koji je izdao svoju otadžbinu, za odmazdu za njegove prestupe i za primer drugima, mora biti izlomljen točkom i rastrgnut na četvoro. Neka se svaki boji izdaje i neka verno služi svome kralju." Pri rečima „izdao je svoju otadžbinu" Patkulj je slegao ramenima i pogledao na nebo. Za ovim je upitao: „Gde treba da stanem?" I kad mu je dželat pokazao mesto rukom, on je seo na zemlju, i, dok su ga razdevali, viknuo je kapelanu: „Molite Boga da me potkrepi u ovom trenutku"... Pastor se molio i, obrativši se narodu, kazao je: „Mila moja deco, čitajmo „Oče naš" za ovoga jadnoga čoveka!" — „Jest, oh, jest", kazao je Patkulj, — molite se." U taj minut dželat ga je udario prvi put. Patkulj je viknuo iz svega glasa: „Sažali se nada mnom, Isuse!" Međutim on je dobio 14 do 15 udaraca. Pao je u ruke neiskusnoga dželata, i mučenja su njegova bila žestoka i trajala su duže. Za sve vreme mučenja on je vikao prodirućim glasom, stalno zovući Hrista Spasitelja. „K meni, k meni, Isuse", vikao je on: „dajem duh moj u

tvoje ruke.” Kad su ga dva puta udarili po stomaku, on više nije vikao, ali je kazao isprekidanim glasom: „otsecite glavu”... — i kako je dželat oklevao, on ju je sam metnuo na gubilište. Samo sa četvrtim udarcem su mu je otsekli... zatim ga rastrgnuli na četvoro i naboli na koplja.”

Nećemo davati nikakav komentar ovom pripovedanju, jer ono samo govori za sebe. Ako nam kažu da je kapelan namerno netačno naveo Patkuljeve reči, onda ćemo se pozvati, pre svega, na osećanje svakoga čitaoca, zatim, primetićemo da je Šveđanin, koji je želeo da opravda svoga kralja, trebao da metne u usta zarobljenika sasvim druge reči. Nama će reći da je Patkulj govorio pod uticajem bliske smrti. Sa time ćemo se potpuno složiti, jer mi smo samo i želeli da dokažemo da Patkulj nije bio junak. Da su Avgustovi ministri i sam Avgust postupili sa njim nezakonito, nečovečno, nesavesno, prema onom što se tada nazivalo tananom politikom, diplomatskom naukom, da ih je Patkulj svojom odvažnošću, staranjem i delanjem uvredio i uplašio, — u to nema nikakve sumnje. Ali on nije stradao samo za svoju odvažnost. Čitaoci će nam dozvoliti da saopštimo nekoliko istorijskih podataka koji se tiču Patkuljeva zatvaranja. Poznato je da je Patkulj, kad je bio blagajnik ruske vojske, koja se nalazila u Poljskoj, general-poručnik ruske službe i poslanik, u isto vreme služio i kralju Avgustu, i ovaj ga je, između ostaloga, u oktobru 1704 godine (na godinu i nešto više pre njegova zatvaranja) poslao zajedno sa generalom Grantom i dvanaest hiljada vojske da osvoji Poznanj. Opsada mu nije ispala za rukom; on je otstupio. Neprijatelji su iskoristili ovaj neuspeh i, verovatno, još tada ga ocrnili kod kralja. Pored toga, Avguet, iz razumljivih razloga, nije verovao u savesnost i spreman je bio da sumnja u sve i u svakoga: čovek sudi o drugim po samom sebi. U decembru 1705 g. Avgust se sastao u Grodnu sa Petrom, i baš iz Grodna je poslao u Drezden naredbu da zatvore Patkulja u Zonenšajnsku tvrđavu (posle su ga premestili u Kenigštajn), — u ono isto vreme kad, je, činilo se, on konačno sklapao savez sa ruskim carem. Ovaj makijavelski način delanja bio je uostalom potpuno u duhu Avgustove politike. Tada su se pojavila različna tumačenja uzroka ove naredbe. Saksonski dvor optužio je Patkulja da je on sklopio tajni ugovor sa nemačkim carem (što je čak dosta verovatno), — da je želeo da razdvoji savezniks

(Petra i Avgusta), da se uvredljivo izražavao o Avgustu. Ali pod ovim javnim optužbama skrivale su se druge, neizražene optužbe. Teško je prodreti u ovu maglu, rasplesti mreže svih tih diplomatskih intriga, ličnih neprijatnosti, izdaja i potkupljivanja, ali, verovatno, Patkulj, koji je video Avgustovu dvoličnost i nesigurnost i hteo, možda, da zagladi predašnje krivice, pokušao je da udesi ono što je posle deset godina ispalo za rukom Gecu, t.j. da zbliži Petra sa Karlom; — a Avgust, sa svoje strane, predosećajući neizbežan kraj rata sa švedskim kraljem i potstaknut od strane svojih došaptivača, Patkuljevih neprijatelja, želeo je da se obezbedi, tim pre što jedva da je i sam Patkulj birao sredstva. Zatvorivši u tamnicu poslanika ruskoga cara, on se podvrgavao (i zaista se podvrgnuo) Petrovoj ljutnji; ali, verovatno, on je uspeo, ako ne da sasvim ocrni Patkulja u očima monarha, a ono bar da opravda njegovo zatvaranje privremeno, jer iako je u početku Menjšikov pošao iz Poljske natrag u Rusiju, ipak ni Petar nije hteo da da nikakav odgovor kujavskom episkopu, kojeg mu je poslao Avgust, dok ne oslobode Patkulja. Međutim u septembru 1706 g. (t.j. devet meseci posle Patkuljeva zatvaranja u tamnicu) mi opet vidimo Menjšikova i Šeremetjeva na raspoloženju Avgustu pred Kališem. Petar nikako nije mogao očekivati sramnu predaju Patkulja Karlu; saznavši o njoj, uzbudio se od negodovanja, upotrebio je sva sredstva za spasavanje svojega poslanika, starao se u toku cele godine (Patkulj je bio predat u septembru 1706 godine, a kažnjen smrću krajem septembra 1707), ali pri poznatom tvrdoglavstvu i gordosti Karlovoj nikakve pretstavke nisu mogle da pomognu. Ništa ne baca toliko svetlosti na Avgustov karakter kao njegovo ponašanje pod Kališem. Alt-Ranštatski ugovor bio je već potpisan, a on je, istina nehotice, napao na Mardefelda, (koga g. Kukoljnik uporno naziva Mardofeldom), dao mu ispod ruke na znanje da mu preti opasnost, i nije smeo da saopšti Menjšikovu da je već sklopljen mir. Avgust nije bio rđav čovek, ali je, čini mi se, savest u njemu ćutala stalno. Dvoličnost njegova ispoljava se, između ostaloga, u naredbi, datoj takođe ispod ruke kenigštajnskom komandantu, da oslobodi Patkulja; Petrova ljutnja plašila je Avgusta... Kad su Patkulja, iz nesporazuma, iz tvrdoglavstva ili iz koristoljublja, predali Šveđanima, komandantu su tajno otsekli glavu...

Iz svega izloženoga dolazimo do zaključka da je Patkulj bio čovek pametan, okretan, možda suviše okretan, iskusan diplomata i dobar Petrov sluga. Svojom strašnom smrću on je iskupio sve pređašnje grehove i pravično zaslužuje naše sažaljenje i saosećanje... Patkulj nije mogao da ne prezire Avgusta, njegov dvor, njegove glavne službenike; on je osećao da se Petar nije smeo osloniti na takvoga lakomislenoga i nevernoga čoveka, i starao se da za svaki slučaj zadobije za sebe nove saveznike; uzdajući se u svoju posláničku neodgovornost, on se pustio u suviše odvažne i suviše mnogobrojne intrige, i sam se zapleo u svojoj mreži. Mi ćemo se, na zgodnom mestu, postarati da ocenimo takođe prava Karla, Patkuljinog sudije, a sad pređimo na sam g. Kukoljnikov sastav.

Već davno (i vrlo blagorazumno) primljeno je kao pravilo da kritičar nema prava da pita pisca zašto je on izabrao takav predmet, zašto çe pridržava ovoga ili onoga mišljenja? — jer on treba pre svega sam da pojmi kakav je postavio sebi zadatak pisac, a zatim da pregleda kako ga je on rešio. Ako je g. Kukoljniku bilo potrebno da od Patkulja napravi nadahnutoga proroka veličine Rusije, pretstavnika Petrovske misli i snage, mi možemo da protestujemo u ime istorijske istine; ali mi najpre treba da dokažemo da sa stvaralačkoga gledišta pisac nije ostvario sopstvenu nameru, da bismo imali pravo da osudimo njegov sastav. Pristupam pregledu dela g. Kukoljnika.

ČIN PRVI. Radnja se dešava oko Kališa. Ulaze graf Šulemburg,[20] saksonski general, poznat sa svoga nezasluženoga poraza pri Frauštatu (god. 1706), i sa poznate zaštite Krfa od Turaka 1716 god., u svojstvu feldmaršala venecijanske vojske, — i Smigeljski, poljski general. — Smigeljski, uhvativši kopiju ugovora o miru, poslatoga Avgustu, preti da će predati „ove hartije” Patkulju (koji, primetimo uzgred, već oko godinu dana sedi u tvrđavi); Šulemburg hoće da ga zatvori, ali Smigeljski odlazi sa pretnjama. Ulazi Avgust sa svitom. Kralj s nestrpljivošću očekuje dogovor, stalno meša francuske reči,[21] radi „couleur locale”; veliki hetman krunski, Sinjavski, kori ga za oklevanje, i meša latinske reči. Mi nalazimo da je pisac mogao da iskusnije prikaže poljske magnate, koji su tada opkoljavali Avgusta (tim pre što se oni već ne javljaju na sceni), — ali

stvar nije u tom. Svi se staraju da nagovore Avgusta da stupi u boj; Avgust se koleba, Javlja se Patkulj; ubeđuje kralja, daje mu novaca u banknotama. Treba „promeniti”; dolazi Jevrejin Lemelj; Avgust kupuje u njega za sav novac razne poklone damama. Smigeljski dolazi sa izvešćem o porazu Šveđana. Avgust polazi da spasava njihove ostatke.

Pojava druga. Roza, Patkuljeva verenica, šeta sa svojom sluškinjom. Šveđani napadaju na njih. Avgust stiže u pomoć, spasava Rozu, očaran je njenom lepotom, trči za njom i predlaže joj da otputuje u Drezden. Roza doznaje ko je on, „buni se” i smatra već sebe kao žrtvu. Avgust joj između ostaloga kaže:

Posuta večernjom zorom,
Vi ćete biti...

Roza odgovara: „ja ću spavati”... Oni odlaze. — Zar, mislili smo po završetku ove scene, ljubavnik druge ruke, ovaj vrećasti, dobri čovek da bude Avgust, onaj raskošni, izvanredni, fini Avgust, najuspeliji podražavalac Luja XIV, onaj krunisani vlastelin, o kom nam govori istorija? Zar je Avgust ikad izgovarao ovakve reči:

Inkognito spasonosan pokrov,
Gledaj, Firstenberže, ne dati!
En homme privé učinićemo conquête...
S takvim grâces išle su vaše ruke...
Au doux plaisir de revoir, ma Rose!

Pisac nas prenosi u kališki zamak i upoznaje sa Avgustovim ljubavnicama: graficom Esterle, kneginjom Tešen, graficom Kenigsmark, iako mi, priznajemo, nismo sasvim zadovoljni sa tim poznanstvom, pamteći stihove:

Ne daj vam, Bože, sresti se na balu
Sa bogoslovom...

Grafica Esterle „zabavlja se zasad sa Poljkinjom (kneginjom Tešen). „Ispreskakala sam je propisno, pamtiće me!” priča ona

drugoj dami u prisustvu kneginje; potom odlazi. Kneginja Tešen saopštava g-đi Kenigsmark da ona više ne voli Avgusta i da je zaljubljena u Patkulja. Odjednom dotrči grafica Esterle, saopštava da su joj od vlažnoga vazduha pomodrile ruke i lice i da je doputovao Avgust. Avgust se vraća kao pobednik, razdaje svoje poklone. Javlja se Patkulj — i šta tu treba? šta tu treba, čitaoci? zna se šta: obična grdnja à la Rue Blas, jevtin nesumnjiv coup de théâtre, neophodan zaključak prvoga čina. Avgust, kao iskusan, sa svima nitima dramskih pretstava upoznat glumac, sluša do kraja Patkuljevu rečitost. Ali Patkulja nije lako zadovoljiti. — „Ja", kaže on, „razumem vaš položaj; vama je sramota da od ovih dama oduzmete poklone; ne brinite: ja ću sam sve da učinim". Kneginja Tešen i grafica Kenigsmark pokoravaju se dobrovoljno, od grafice Esterle, koja se odlikuje čudnovatom tvrdoglavošću da govori nepravilno na francuskom jeziku, Patkulj otima futrolu sa brilijantima — i prvi čin se završava.

DRUGI ČIN. Mi smo u kabinetu kralja Avgusta. Fleming moli graficu Kenigsmark da vodi intrigu sa Rozom Ajnzidlen u njegovu (Flemingovu) korist. Grafica pristaje. Kakva iskusna aluzija na dvorsku „galantnost"! Ulazi Avgust. Fleming ga ubeđuje da naredi da se što „brže sakrije" Patkulj i povodom toga dva puta naziva sebe „lisicom". Uopšte, naivnost je jedna od glavnih osobina tragedije g. Kukoljnika. Sva lica koja igraju ulogu odmah veruju jedno drugom, svi glasno izražavaju svoje mišljenje. Po toj naivnosti grafica Kenigsmark odmah izdaje Avgustu tajnu ljubavi kneginje Tešen, i Avgust joj odmah veruje i ljubomoran je.

Platiće i Patkulj i knegilja (uzviknuo je Avgust)
Danas na balu podkeću ostavku... (kneginji)
A Patkulja...

Ulaze Imhof i Pfingsten (kojega g. Kukoljnik. ne zna se zbog čega, nazvao Fingštajn) i donose ugovor Alt Ranštatski. Avgust na sve pristaje; ali u zasebnoj tački traži da mu se izda Patkulj... Uzgred da primetimo, ne u zasebnoj, već u II tački ugovora; svih tačaka je bilo 22 i 1 zasebna, u kojoj je, nasuprot, rečeno da, ako čak sve garancije od strane kralja Avgusta ne budu ipak pružene, ugovor

ostaje na punoj snazi. Avgust ne pristaje. Fleming skriva ugovor u nedra, boji se da se „žene”[22] ne izbrbljaju. Počinje bal. Kneginja Tešen mehanički pruža ruku i kaže: „U malo što nisam zaboravila na ceremonijal”. Ali Avgust kliče: Pardon, madame! i odlazi sa drugom damom; kneginja Tešen ostaje sama i kaže: „Dajte mi nevinost. Čast mi dajte! Stil muževljev!” Javlja se Patkulj.

Oh (kaže ona) vašu ruku, plemenitm Patkulje!
Sad mi je potrebna tvrda ruka,
Da siđem sa klizave visine,
Na koju me nasilje izvuklo...

i t. d., držeći se stalno sloga vaspitanika starinskih duhovnih škola. Oni oboje idu na bal.

U „velikoj prolaznoj sobi” Avgusg razgovara sa graficom Kenigsmark o svojem teškom stanju. Stvarno, izgubiti sve zbog Patkulja neprijatno je. Ali eto se i on sam javlja sa kneginjom Tešen, koja obećava da će ga pričekati na terasi. Patkulj opet prilazi kralju... nisu sve skupocenosti predate: nema ukrasa za glavu, koji je Avgust poklonio Rozi. — Kralj izražava negodovanje. Ali Patkulj ne traži samo to. Gde je Alt-Ranštatski ugovor? I, bez i jedne ružne reči, spušta ruku u Flemingov džep, vadi ugovor, „i već sad nije šala!” seda i čita! Fleming „tiho” savetuje Avgustu da zatvori Patkulja u tamnicu. Ali Patkulj skače „od ljutnje”. „Ne”, kaže on, — „i prohtelo mi se, i imam volju za borbu... Vi ste, gospodine, sa mnom igrali pas de deux”... (udvoje). Međutim se odjednom javlja Roza sa ukrasima na glavi. Patkulj viče: bravisimo, pljeska u dlanove i divlje se kikoće. „Rogove neću nositi” (nastavlja on):

Kod svakih vrata biće dva Arapa,
A kod postelje pas mediolanski!
San, šta će mi san?
U vašoj sobi za spavanje, Rozo,
Staviću svoj sto za pisanje; celu noć
Ne može se pisati i nema se šta; zato ću pero
Čistiti ja; po bračnoj postelji

Razbaciću knjige, pisma i zemljopisne karte...
Vi spavajte, Rozo, spavajte, odmarajte se!...
Fornarina Rafaelova...
Te grudi slomi nadvoje”...

Ah, oprostite, čitaoče, to je iz „Dominikina”... Roza odgovara: „Žane, tako ti Boga, Žane!” Žan je pita: „Jesi li ti nevina?” — Roza: „Bog me je odbranio”. Žan; „Ćuti!” Za ovim je Žan pretstavlja Avgustu kao svoju verenicu, a kralj, pun ljubomore, daje Flemingu ključ od Kenigštatske kule.

ČIN TREĆI. U Patkuljevoj smo kući, u Drezdenu. U prvoj sceni on se oprašta sa ruskim pukovnikom, kome između ostaloga saopštava da on ima dve ruke i dva uva. Za ovim se javlja Roza, otac i njena mati (bez reči, kako je rečeno u spisku lica koja igraju ulogu). Otac u brzini blagosilja svoju kćer, mati je takođe blagosilja bez reči, i svi, sem Patkulja, odlaze u crkvu. — Patkulj ostaje sam. Ulaze Fleming, Firstenberg, tutti quanti. Oni su došli da odvedu Patkulja u zatvor. Patkulj daje Flemingu cedulju Karlovu, koju je, kako sam kaže, kupio „za neznatnu sumu”. Fleming vidi iz cedulje da i njemu spremaju pogibiju Imhof i Fingštajn (o čemu, razume se, istorija ne kaže ni reči; nasuprot tome, Fleming je njih pogubio, pošto ih je iskoristio), — i veran sistemu naivnosti, koji je proveden kroz celu dramu, postaje besan i predlaže Patkulju da otputuje sa njim u Dancig. Ali Patkulj ne pristaje ni na kakve predloge, poziva svoje ljude. Oni izlaze iza tajnih vrata, za kojima se vide tri špijunska leša. Vidite li, kaže on, ja sam slobodan!

Moj stan je prepun tajni...
... Kad hoću... poći ću u tamnicu,
Kad imam volju — otputovaću
k Petru poštanskim kolima...
Pred mojim isprskanim kolima
Vi ćete buktinje mirno poneti...

I, verovatno iz delitantizma, odlazi u tamnicu. Bože moj! opet smo pomislili, završivši i ovu scenu, zar ovaj markiz Fanfaron, ovaj novi kapetan Pistolj, ovaj gospodin što suviše galami i koji stalno govori

„in King Cambyses’ vein”[23] — zar je to Patkulj, čak onaj Patkulj kakvim ga je pretstavio g. Kukoljnik?

A evo vam i navike à la Šekspir:

Mi ćemo po starešinstvu
Na Karla prskati našom krvlju,
Svet će iskusiti sa mrljama groznicu:
Al’ da li će bit’ korisno puštanje krvi?
Oronula Evropa neće oslabiti,
Naspavaće se, i opet na starom mestu
Otvoriće staru svoju berbernicu...
Namesto, Imhof! (viče Patkulj)
Po prevarama u komisiji ste vi prvi,
Po starešinstvu šesti... Sedite mirno...
Imam ja pilule i za vas!
Zar vi, lutke slabe i mršave,
Da vodite u zatvor mene...

Znaj naše!

U narednoj sceni Avgust potpisuje mirovni ugovor, dobiva od ruskoga cara kurira — šalje k ljemu poslanika. Ulazi Roza. Ona moli za Patkulja i posle nekoliko trenutaka primorana je da kaže: „Ja vas ne razumem, Gospodaru.” U tome i jeste stvar, odgovara Avgust.

I ja nisam razumeo
Šta je hteo Šarl od mene...
A kad je stisnuo... mimo volje sam se dosetio!

Roza ostaje kao zaloga Patkuljeve slobode.

Slične scene pisale su se hiljadu puta i uvek jednako... Zato se, čini mi se, na njima ne treba zadržavati.

Prenosimo se u Patkuljevu tamnicu. On se sprema da piše svoje beleške, potom govori o svojkm zaslugama. I ovde na svakom koraku neprijatno deluju na čitaoca izveštačene ili netačne reči. Dolazi komandant i predlaže Patkulju da kupi sebi slobodu. Patkulj mu odgovara govorom, išaranim rečima: „Nisam imao jaku volju da

se pokazujem kao plašljivac”... odriče se, daje mu novaca i ostaje sam. Patkulj pominje Petra, koji ga je, vidi se, zaboravio. Najedanput ulazi Roza. Opet obična u takvim slučajevima scena (Vidi, recimo, Marion de Lonne od V. Iga). Ali Igo ne primorava Didia da hvata Marionu za grlo i da otima od nje iz nedara (kao u Fleminga) pismo. U tom pismu (koje je ukrala Roza od Avgusta) Petar piše:

Dok Patkulj slobodu ne dobije,
Petar sa Avgustom neće da ima posla...

Patkulj viče: „Ura! nisam zaboravljen!” — Ovaj usklik je mogao biti tačan i dirljiv, kad g. Kukoljnik ne bi odmah primorao Patkulja da doda:

I lanac — moj venac, i stid — moja porfira,
Sram u zrake veličine presuo se... itd.

I mimo volje slažeš se sa primedbom jednoga oštroumnoga ruskoga kritičara, da je slaba strana ruske književnosti ukus i (dodaćemo mi) osećanje mere. Dok Patkulj viče i deklamuje, ulaze Šveani i uzimaju ga. Roza pada u nesvest. Patkulj se opršta sa njom; ali čitalac nije dirnut; ko je Patkulja primoravao da deklamuje! Treći čin se završava.

ČIN ČETVRTI. Mi smo u Altranštatu, u Piperovu stanu. Kod njega su u gostima poslanici svih država.

(Primetićemo, između ostaloga, da je hercog Marlborug bio poslat Karlu u avgustu 1707 god., a ne u septembru 1706 g., kad je bio potpisan ugovor o miru. Ali to još nije tako velika istorijska greška; kod g. Kukoljnika Patkulj šeta na slobodi u Kališu u ono vreme kad on, prema istoriji, već godinu dana sedi u Kenigštajnu. Ali zašto se potrzalo tako veliko lice kao Marlborug, ako se sva njegova uloga ograničava ovim rečima: „Otputovao je!” zatim posle nekoliko stranica: „Sebe, nesrećni Patkulje, poštedite!” — i više ništa).

Javlja se Karlo i...

Nikako se ne možemo složiti sa pogledom g. Kukoljnika na Karla. Švedski Aleksandar pretstavljen je u njegovom sastavu kao nekakav ludak i krvopija grubijan, koji samo govori o mučenju svih i svakoga

pomoću točka… „Oh, Pipere”, počinje on, „stalno su gosti kod tebe!...

Lunost iz kostiju izgnaću ja točkom...
Potsmešljiva osmeha
Ja ne opraštam... ove generale (austrijske)
Da pošlju k meni... A! Bezanvale,
Sediš kao Jevrejin...
Kod te odvratne devojčure Kenigsmark?...
Ja ću vas, pričekajte!
Najpre ću točkom svršiti sa pretsednikom,
A zatim ću i članove tajnoga saveza!... (saksonske).

Karla mole za Patkulja... A on „viče, lupnuvši nogom”: „Svi (između ostalima i Marlborug) kućama! U protivnom ja ću vam odrediti druge stanove”...

Karlo XII[24] bio je samoljubiv, ohol i naduven, ali usredsređen i hladnokrvan. Kad se ljutio, on je samo mrštio obrve i bledeo. Uostalom, on je bio pobožan, jednostavan, društven, strogo je održavao datu reč, voleo je istinu i nije trpeo laskanja, govorio je malo, provodio je život uzdržljiv ili pravilan, odlikovao se beskorisnošću i darežljivošću. Teško je rešiti šta je u njemu više zaprepašćivalo — hrabrost ili hladnokrvnost. On je sav i uvek bio stisnut i miran (iako se smejao često i rado); strašna tvrdoglavost izražavala se u njegovoj ćutljivoj odlučnosti. I ovaj čovek, koji je u časovima kad je bio raspoložen govorio svojim bliskim ljudima: „maledicamus de rege” (dajte da klevetamo kralja), čiji pohod na Rusiju čak nije tako bezrasudan kako mnogi uveravaju po Volterovim rečima, — taj čovek kod g. Kukoljnika javlja se kao nekakav polupijan dželat, razjaren bivo, poludeo seljak... Bar da se pisac seti razumnoga Aristotelova saveta, da ne pokazuje u tragediji čoveka koji je potpuno rđav ili potpuno dobar. Odvratnost nije tragičan utisak.

— A Karlo XII kod g. Kukoljnika izaziva baš to osećanje.

Da se oblast spali

kaže Karlo Avgustu, koji je tek doputovao

Nije tako prijatno, kao Petrova poslanika
Razbiti na komade, kao staklo, točkom...

Za ovim, svakako radi couleur locale, primorava ga da govori sa Avgustom o svojim čizmama, međutim iz istorije je poznato da ga je primio svečano i srdačno i da je sam otputovao k njemu u Lajpcig, a zatim u Drezden. Mi takođe ne mislimo da se umni i fini knez D. M. Golicin izražavao tako nesnosno nezgrapno kako ga je primorao da govori g. Kukoljnik.

A ti kuda ćeš, Navuhodonosore!...
Pilići laskaju, a ti se još kočoperiš:
Pa nismo mi tvoje kokoške...

Čudnovata stvar! Sva su lica g. Kukoljnikove tragedije vrlo slična jedno drugom: sva su nekako teška, nezgrapna i dosta gruba. Zašto se g. pisac, rešio da im dâ jednaku boju, mi bismo, možda, i mogli da rastumačimo, ali bolje da kažemo koju o Patkuljevoj smrti. Nama duša negoduje pri misli o mučeničkoj njegovoj smrti, ali tada nije samo Karlo uništavao točkom svoje pobunjenike. Sa pravnoga gledišta, Karlo se nikako ne može optužiti. Patkulj je bio osuđen na smrt od strane njegova oca; nije se javio kad su izdate bile advokatorije za vreme stupanja novoga kralja na švedski presto; — kao podanik Karlov, javno je ustao protiv njega, vodio je rat protiv njega… prema tome izdao je svoga gospodara. Sa svoje strane Patkulj je bio u pravu; on je želeo, kako smo kazali, da utvrdi sudbinu Liflandije; — ali malo li je sporova u kojima su obe strane u pravu? Kad bi Karlo naredio da se odmah ubije Patkulj, istorija ne bi imala prava da ga žigoše neizgladivom mrljom. Mnogo većega sažaljenja, u stvari, zaslužuje Liflaidac Pajkulj, koji je oko toga vremena osuđen na smrt. Pajkulj (general kralja Avgusta) dokazao je da je on već u 15-oj godini svojega života sa vojim roditeljima napustio Liflandiju, nikad nije bio u službi Šveđana; za 11 godina pre rata prodao je svoje imanje u Liflandiji, — pa ipak je bio osuđen na smrt (u

Švedskoj, 1707 god.). Ali baš to uzajamno pravo (Karla i Patkulja) moglo bi da dâ tragediji istinit značaj. Mesto toga g. Kukoljnik završava četvrti čin ovom scenom: Patkulj stoji nasred logora, prikovan za direk. Dolazi Karlo i ismejava ga. Patkulj moli Karla da naredi da ga ne muče, već da ga ubiju. Karlo odgovara: „hvala na savetu — pomilovanje nećeš dobiti”. Patkulj se oduševljava i slikovanim stihovima pretskazuje mu propast... Karlo, u početku, „besan” viče: „dosta! zavežite mu usta!” Za ovim lupa nogom — vapije: „Grafe, puške punite! gde su dželati?” Najzad puca iz topa, juri k bubnju, zove na uzbunu...

Teško i neprijatno osećanje obuzima čitaoca... kao da je ceo orkestar zasvirao u neredu... Strašno gromko i strašno pogrešno.

U **PETOM ČINU** najpre vidimo Avgusta sa Flemingom, zatim se javlja ceo njegov dvor (među ostalim i knez Golicin). Avgust svečano lišava svoje milosti Imhofa i Finkštajna i šalje ih u tvrđavu.

(Po istoriji, Imhof, kao veći krivac, platio ije 40.000 talira, i sedeo je do 1714 g., Pfingsten — do svoje smrti, do 1733 god.). Ali knez Golicin nije zadovoljan i traži poslanička akta... Odjednom se javlja Roza. Mi prepisujemo svu ovu scenu:

ROZA
(pruživši Avgustu ruku)

Izvolite na crkvu, Gospodaru!
Tamo je ceo brežuljak poprskan njegovom krvlju;
Patkuljev krik je na trgu, kao vetar.
Diže se i, moleći za prijem, ide od kuće do kuće,
Plaši decu. Treba ga umiriti,
Sakupiti razbacane njegove kosti,
Metnuti u sanduk i sahraniti s počašću
I crkvu nad grobom treba podići!
Nad grobom metnuti natpis: Salve festa dies!
On je tim rečima pozdravio sunce smrti...
Prilog izvolite dati na crkvu, Gospodaru!...

AVGUST
(tiho)

Ne smem da se osvrnem, da pozovem
Koga bilo...

ROZA
Direci, točkovi, gubilište,
Raznovrsna oruđa mučenja...
Ja ih pamtim, vidim ih, gledajte:
Na trgu ona stoje, kao zveri,
Cvrče, gvozdenim noktima vode...
Narod radosno posmatra, i ja takođe...
Smeju se, ja se smejem, i vi se smejete...
Zar nije zabavno i smešno?...
Gde je Patkulj? Eto ide u plaštu, bez kape.
Gledajte, moli se, i ja se molim,
I vi se molite! Salve festa dies!
Bah! u prsa udarac! I nebo je potamnelo..
Pozeleneo je i zastrujao vazduh,
Noćna ptica je užasnim glasom
Izgovorila sveto božje ime!
Dva, tri, četiri, pet, šest, sedam udaraca!
(Plačući)
Sva sam istučena, pogledajte ožiljke,
I u glavi i u srcu; ja sam ogluvela;
Strašno boli! I sama ne znam
Kako sam izdržala... Strašno boli!
(ravno glasno, ali isprekidano)
Petnaest! Sva je priroda zadrhtala,
Sva osećanja, kao deca, razbežala su se;
Vreća sa kostima ostala je, i viče Ovako, strašno: „Glavu otseci!”

KNEGINJA TEŠEN

Nebeski oče!

GOLICIN

Gospode, pomiluj...

ROZA

A tu su se razmileli zverovi...
Zamahnuo je točak, i visoko je Ogromna ruka zadrhtala!
Gledajte... eno drugu je otkinuo...
Noga, noga... još noga! Mračno je!
(Ide i nešto traži)
Osvetli, Žerome, osvetli! popravi fenjer!
Naći ćeš travu poprskanu krvlju,
Sam ne čupaj, kaži, počupaću i sakriću...
(Zaustavljaju se)
Šta? prst, samo prst! i sa prstenom,
Sa mojim prstenom! A leš? Leš su ptice razvele!
Traži ga, Žerome, traži!
Sve se svršilo!
(Pavši na kolena)
Prilog molim na crkvu, Gospodaru!

Ova scena može poslužiti kao primer takozvane lažne prirodnosti, igre i genijalnosti, naprezanja snaga uobraženoga talenta, koji je daleko od toga da može da opravda veru u svoju sposobnost. Javlja se Firstenberg sa izvešćem o dolasku Petra... Golicin kaže Avgustu: „Na odgovornost, gospodaru, zovu na odgovornost.“ Roza trči caru u susret i pada na pragu glavnih vrata.

Veliki (kaže ona)
I pravični sudijo, sudi nas!

Zavesa pada.

Nismo sasvim zadovoljni ovim završetkom, prvo zbog toga što očekivanja koje je on probudio nisu opravdana istorijom, a drugo, zbog toga što uloga takvoga Deus ex machina jedva li dolikuje velikom ruskom reformatoru.

Ne greši samo raspletom ova tragedija. I u njoj, kao i u mnogim drugim sastavima ruske scene, karakteristika, umetnost vođenja

dijaloga, pretstavljanje gledaocima igre strasti i koristi, — sve je prineseno na žrtvu deklamaciji, koja je neki put dosta uspela, katkad naduvena, uvek neprirodna i jednolika. Nizar je nekad nazvao najnoviju francusku književnost littérature facile (laka knježevnost); mi bismo hteli to isto da kažemo o dramskim sastavima sličnim „Patkulju". Zar je tako teško da se mesto živih ljudi, „ondoyants et divers" (promenljivih i različitih), kako kaže Montaigne, koji su potpuno odani jednom velikom cilju, ili pobeđeni sopstvenim strastima, ali živih, delatnih, koji se bore i ginu, pretstavljaju figure izmišljene, uostalom, udešene prema izvesnim pozorišnim efektima, koje protivureče samim sebi, kao što neuspelo izvršenje protivureči promišljenoj nameri? Ko može da uživa u književnim ili umetničkim tvorevinama, ne obzirući se na to što je osećanje istine u njemu povređeno, taj, razume se, neće se sa nama složiti; ali mi ne pišemo za njega Uzalud ćete vi tražiti u svim ovim dugačkim činovima „Patkulja" nešto predviđeno, mimo volje potresno, kakav bilo dalek odjek onih „prostih i slatkih zvukova" kojima je tako bogat Šekspir.. Opet Šekspir, upitaćete vi? Da, opet Šekspir, i uvek Šekspir — i ne samo on, već i Kornej, i čak Rasin i Šiler... Neće umreti ovi pesnici, jer su oni narodni, i razumljivi iz života svojega naroda... A dok se kod nas ne jave takvi ljudi, nećemo prestati da ukazujemo na ta velika imena, ne radi toga da im podražavaju, već da probudimo pošteno takmičenje i da opravdamo našu kritiku Razumljivo je zbog čega su Rusi u vreme detinjstva naše književnosti govorili o svojim Molijerima i Volterima; ali mi smo sad sazreli; — i, sa ponosom posmatrajući na svoju prošlost, s poverenjem na budućnost, mi možemo, u nadi na sopstvene snage, da priznamo u čemu smo još siromašni... Kod nas nema još dramske književnosti i nema još dramskih pisaca... Ova žila u njivi naše narodnosti još nije odebljala tako da izbije snažnim i obilatim izvorom, a nevešto skriveno podražavanje u stanju je da raduje samo one koji se u duši slažu sa g-đom Stal, da la littérature en Russie est l'amusement de quelques gentilshommes (literatura u Rusiji je zabava nekolicine plemića), — i sasvim su zadovoljni takvom nevinom zabavom.

1846 god.

PRIPOVETKE, BAJKE I PRIČE KOZAKA LUGANSKOGA

Petrograd 1846. Četiri dela.

— Preveo D-r Dimitrije Đurović —

Čitaocima „Otadžbinskih Zapisa” možda će se u svoje vreme dati podrobna i po mogućstvu puna ocena tvorevina V. I. Dalja; sad pak nameravamo da se ograničimo opštom karakteristikom ovoga značajnoga i originalnoga talenta. Pamtim da je neki rđav stihotvorac uskliknuo jednom da, kad bi mu nebo dozvolilo da izabere svoju sudbinu, on bi želeo da postane ne pravi državni savetnik, ne milionar, već baš narodni pisac. Nebo uvek ne čuje molitve običnih smrtnih; ono je ostavilo stihotvorca pri njegovim slikovima, a kozaku Luganskom, verovatno, bez ikakve sa njegove strane molbe, odredilo da bude pisac doista narodni. Mi najviše cenimo u talentu jedinstvo i zaobljenost: nije onaj majstor kome je mnogo dato, a on svojim bogatstvom ne može da upravlja, već onaj ko ima sve svoje pri ruci. A g-nu Dalju dato je mnogo, i vlada on vešto svojim talentom, poglavito tamo gde je on kao kod svoje kuće.

Nazvali smo g. Dalja narodnim piscem i treba da opravdamo taj naziv. Kod nas još vlada lažno mišljenje da je tobož onaj narodni pisac koji govori narodnim jezikom, podražava ruskim pošalicama, često izražava u svojim delima vatrenu ljubav prema otadžbini i duboko prezrenje prema tuđinu... Ali mi ne shvatamo tako reč „narodan”. U našim očima zaslužuje taj naziv onaj ko ili po naročitom daru prirode, ili zbog suviše nemirioga i raznolikoga života, kao da je ponovo postao Rus, prožeo se sav suštinom svojega naroda, njegovim jezikom, njegovim načinom života. Mi upotrebljavamo ovde reč „narodan” ne u onom smislu u kom ona može biti primenjena na Puškina i Gogolja, — već u njenom isključivo ograničenom značenju. Da bi se zaslužio naziv narodnoga pisca u ovom isključivom značenju reči, potreban je ne toliko ličan, svojeobrazan talenat, koliko saosećanje prema narodu, rodbinsko prema njemu raspoloženje, potreban je naivan i dobrodušan dar posmatranja. U tom smislu niko, potpuno niko u ruskoj književnosti ne može da se poredi sa g. Daljem. On zna Rusa kao svoj džep, kao svojih pet prstiju. Kad su se pre deset godina pojavile prve priče kozaka Luganskoga, one su obratile na sebe sveopštu pažnju čitalaca

ruskim skladom uma i reči, neobičnim bogatstvom čisto ruskih izreka i izraza. Nisu se u njima mogle priznati naročite umetničke dobre strane u smislu sadržine, ali svojom neizveštačenom i svežom bojom one su se oštro odvajale od banalnoga ćaskanja nepriznatih narodnih pisaca. Kao prvi pokušaji snažnoga talenta, ove priče su osobito dobre, ali takve vrste sastavi još nemaju istinito-književnoga značaja... I pisac se nije ograničio njima: kozak Luganski postao je Dalj. G-n Dalj je sad u samom rascvetu svojega talenta, i najlepše njegove tvorevine pojavile su se ovih poslednjih godina.

Postaraćemo se da odredimo sastavne elemente njegova talenta. G-n Dalj je vrlo pametan, — u tom nema sumnje; ali on je još više razborit, razborit ruskom razboritošću. U svom životu on je, možda, video i promislio mnogo. U njega je malo humora, ali ruskoga bujnoga oštroumlja on ima bezdnu. On što govori, prethodno provodi sve kroz svoj um, pokazuje se kao najneviniji čovek i najdobrodušniji stvaralac u svetu; odjednom osećate da su vas uhvatili za ćubu, pustili u vas dobro zaoštrene kandže; vi se osvrćete, — pred vama je pisac, koji kao da ni u čemu nije učestvovao... „Ja, kaže, tu sam sa kraja, a vi kako ste?” — Rusu je on dosta pričinio bola, ali ga Rus voli, jer i sam Dalj voli Rusa, voli čuvara kuće sa njegovim utiračem za jelo i sa prljavom četkom, na koju u nedoumici naslanja svoju bradu. Slog Daljev je čisto ruski, malo nezgrapan, malo nemaran (i nama se neobično dopada ova nezgrapnost i nemarnost), ali je jezgrovit, živ i skladan. Rosan Luganski (nije badava kozak!) ne podiže se na smučkama, ne govori vam: „Ja ću, gospodo, da vam ispričam ovo ili ono; ja sam sasvim rđav, vrlo pametan i neverovatno nasmešljiv čovek”... Ni spomena! Kad ga slušate, on je niži od trave, tiši od vode. Ali u njegovim pripovetkama stalno se susreću stvarčice od kojih se javlja želja da se potskoči, a u delima onih naučnika i slatkorečive gospode svega ima sem nepredviđenoga... A nas, grešne ljude, bubalice, samo nepredviđeno i veseli. Drugi put se čak javlja kod čitaoca i neko osećanje uvrede: zašto je Rus dat u šake ovome kozaku? Ali šta da se radi!... Katkad, istina, kozak pomalo i ćaska, ponosi se „rečima”... ali ko je bezgrešan! Treba takođe priznati da g. Dalju nisu uvek uspele veće pripovetke; svezati i razmrsiti uzao, ocrtati igru strasti, razviti logično ceo karakter — sve to nije njegova stvar; u svakom

slučaju ovde on ne spada u prve majstore; ali gde pričanje ne prelazi granicu „fiziologije”, gde pisac snima s prirode, on stavlja pred vas ili trbušastoga trgovca, ili ruskoga seljaka na uzvišici pred kućom, čuvara kuće, posilnoga, spahiju — ugostitelja, činovnika srednje ruke, — i vi ne možete da ne dođete u oduševljenje... Prevedena g. Daljeva dela jedva li bi se dopala strancima, jer u njima ima suviše ruskoga duha, ona su isključivo narodna, ali mi uživamo u njima ne zbog toga što je, recimo, tačno ocrtano ovo ili ono lice, već zbog toga što je Rusu sve rusko prijatno, ma koliko ono bilo katkad i smešno. Mi, grešni ljudi, priznajemo, nalazimo naročitu lepotu u tom što seljaci na Uskršnju nedelju nisu uzorali zemlju, ne obzirući se na svoje razumne reči, i u tom što posilni deli ceo svet na dve polovine — na svoje i nesvoje, pa se tako i ponaša prema njima... U Rusu se taji i sazreva zrno budućih velikih dela, velikoga narodnoga napretka.

G-n Dalj je, verovatno, proveo neke godine svojega života na jugu i na istoku Rusije... Uostalom, gde on nije bivao! Moldovani, Jevreji, Cigani, Bugari, Kirgizi — sve su to njemu poznati narodi. Njihov način života, običaje, gradove i naseobine, raznoliku prirodu naše Rusije on ocrtava majstorski, ne mnogim, ali tačnim potezima. U g. Dalja mnogo više je pamćenja nego mašte, ali tako verno i brzo pamćenje može da zameni ma kakvu maštu. Spremni smo, međutim, da se složimo s tim da, kad bi g. Dalj sav svoj vek proveo u jednoj varoši, njegov talenat se ne bi razvio ni za polovinu od toga što je pokazao; ali zar je malo ljudi koji su proputovali svu rusku državu uzduž i popreko, i ništa nisu videli, ništa nisu čuli i ništa ne pamte, ili pamte samo sitnice. Zar nije talenat — sposobnost da se pri jednom pogledu primete karakterne osobine jednoga kraja, narodnoga naselja, da se uhvate najmanji izrazi raznih, da rečemo visokim slogom, ličnosti, i da se, sred svake vrste spletaka i sitnih briga, sačuva nepromenjena, neprinuđena veselost? Značaj je što je g. Dalj, verovatno, svestan svoje sopstvene, jako izražene originalnosti, ne daje joj da se suviše zatrči, i retko prelazi u manir, ne toliko, koliko, na primer, g. Veltman, sa kojim on, uostalom, ima dosta zajedničkih osobina. Jedno mu nije sasvim uspelo, kao i gotovo svim našim piscima, čak ni Gogolju, — ocrtavanje žena... Nekiput bismo želeli da nađemo kod g. Dalja više ukusa; ne bi trebalo da tako bogat talenat, kao što je njegov, traži tako siromašne

šale, kao, naprimer, ove natpise iznad glava Vakha Sidorovića Čajkina: „Od metle sa fenjerom i do samoga pukovnika i dalje”... „Od kuvara Neirova sve do devojaka Koljuhinih”...

Ali svakako ne možemo a da iskreno ne čestitamo ruskoj publici na pojavi tvorevina V. I. Dalja. Neka njihov uspeh probudi u njemu volju da nam pokloni još više pripovedaka sličnih „Kolbasnikovu i bradačima”, „Posilnom”, „Seljaku”, i neka se on rastane sa svojim bajkama u slikovnoj prozi, kao sa igrama ne sasvim još zrele mladosti, poglavito sa sastavima sličnim „Noći na raskrsnici“, koja, pored mnoštva uspelih pojedinosti, potseća na Šekspirov „San letnje noći”, što nije u korist darovitoga pisca. G-n Dalj je već zauzeo jedno od najpočasnijih mesta u našoj književnosti: neka on potpuno potvrdi to mesto za sebe.

„Otadžb. Zapisi” 1846, sveska I, od. VI.

NEKOLIKO REČI O NOVOJ KOMEDIJI G. OSTROVSKOGA: „SIROMAŠNA UDAVAČA”

— Preveo D-r Dimitrije Đurović —

Mi retko dajemo, u rubrici kritike, pregled onih tvorevina koje se javljaju u štampi ne u zasebnoj knjizi; ali smo hteli da, s jedne strane, pokažemo svoju pažnju mladom piscu koga tako visoko cene moskovski kritičari, i koji je doista značajan i darovit; s druge strane, želeli smo da, po mogućstvu, zagladimo našu krivicu pred njim, — krivicu, da primetimo uzgred, zajedničku celoj našoj novinarskoj sabraći, a koja se sastoji u tom što o prvoj poznatoj komediji Ostrovskoga nije bilo rečeno ni reči. Mi i sad nećemo o njoj da govorimo, zadržavajući za sebe pravo da to učinimo kasnije, jer se o njoj ne može govoriti površno i ukratko. Podelićemo sad sa čitaocima utisak koji je učinila na nas „Siromašna nevesta”.

Plod našega čitanja bio je ovaj: talenat g. Ostrovski ima, i to vanredan, — čak smo spremni da se ne odričemo od naših nada, probuđenih u nama prvom. tvorevinom g. Ostrogovskoga, na njegov značaj u budućnosti; ali da bi se one mogle opravdati, neophodno je da g. Ostrovski, — i mi molimo g. Ostrovskoga da u našim rečima vidi izraz našeg iskrenog ubeđenja, — neophodno je da se odreče

lažnoga manira, koji on kao da dodaje sebi i koji nije bio zapažen u „Svojim ljudima”...

Ali pre nego što objasnimo u čemu se, po našemu mišljenju, sastoji lažan manir, neophodno je da ukratko izložimo samu sadržinu „Siromašne neveste”.

Sadržina je vrlo prosta. Ana Petrovna, udova siromašnoga činovnika, ima kćer, Mariju Andrejevnu, udavaču. Mati se stara na sve načine da je udomi; u toj stvari pomaže joj stari drug njemoga muža, neki g. Dobrotvorski. Mariji Andrejevnoj udvaraju se mladi ljudi: Milašin i Merić; ona sama zaljubljena je u Merića; u nju pak zaljubljen je neki Horkov. Mati Horkova, takođe udovica, građanka, vrlo se brine o svom sinu. Međutim g. Dobrotvorski preporučuje Benevolenskoga, činovnika; ovaj činovnik može da dobro pomogne Ani Petrovnoj u parnici koja preti celoj njenoj imovini; ovaj se zaljubljuje u Mariju Andrejevnu i predlaže joj svoju ruku. Udovica pristaje i počinje da ubeđuje Mariju Andrejevnu, koja je malo pre imala prvo objašnjenje u ljubavi sa Merićem. Marija Andrejevna moli za trodnevno odlaganje, u nadi na svojega dragana; ali se pokazuje da ovaj nije imućan, boji se braka, misli samo kako da se srećno oslobodi, i Marija Andrejevna rešava da se uda za Benevolenskoga.

Ne možemo reći da smo izložili čitaocima sadržinu komedije g. Ostrovskoga: ovo jedva ako su njene osnovne misli; ali, pošto će nju, verovatno, svi pročitati, nama nije potrebno da se upuštamo u veće potankosti. Želeli smo samo da označimo glavne tačke na našemu putu.

Prvo što treba da primetimo u komediji g. Ostrovskoga, čemu sa zadovoljstvom odajemo potpuno priznanje, — jeste istinitost svih lica uvedenih u komediju, — svih, sem glavnoga lkca — siromašne udavače. Zaista su sva lica živa, nesumnjivo živa i istinita, iako ni jedno od njih nije dovedeno do one pobede pesničke istine kad lik, uzet od strane umetnika iz nedara stvarnosti, izlazi iz njegova pera kao tip, i kad sam naziv, kao naprimer, naziv Hlestakova, gubi svoju slučajnost i postaje opšte ime — nadimak. Takvu sudbinu neće dočekatk ni jedno lice g. Ostrovskoga. Međutim, on je dodirnuo jednu žicu koja je do danas davala u oblasti umetnosti samo slabe zvuke, a to je žica naivnosti, jednostavnosti, neke dečje otvorenosti u egoizmu. Sva su lica komedije g. Ostrogovskoga egoiste, naivne

egoiste, izuzevši siromašnu udavaču Horkovu (o kojoj ćemo govoriti u daljim redovima), i još, možda, starca Dobrotvorskoga; ali se poglavito izrazio ovaj egoizam kod mladih ljudi Milašina i Merića i kod sasvim gruboga materijaliste g. Benevolenskoga. Ova tri lica su vrlo dobro ocrtana, poglavito Milašin, — mladić zavidljiv, sitan, dosadan, prilepljiv, koji stalno kuka, oprašta se, ne odlazi i mirno izražava zlobu i čudi se zašto k njemu ne prelazi svaka tuđa sreća, — i tvrdoglavi, snažni, račundžija i vredan čovek Benevolenski. Merić, predmet ljubavi bedne udavače, takođe je dobro ocrtan; on se odlikuje od Milašina tim što, budući da nije ružan, manje zavidi i izražava zlobu, nego se, naprotiv, ponosi svojim pobedama i uopšte je veliki zorlija, iako je plašljiv i oprezan do krajnosti. Egoizam se i kod njega ispoljava jako; naprimer, on ulazi k Mariji Andrejevnoj. „Kako mi je drago, kako sam te očekivala, Vladimire!”, ushićeno kaže ona. — „Jesmo li sami?” pita on. — „Sami smo”. I on je lagano ljubi; uopšte, u prisustvu Marije Andrejevne on samo i misli na jedno — da je što pre poljubi. Treba priznati da su niskost i egoizam u sprezi sa mladošću neobično dobro i tačno shvaćeni od strane g. Ostrovskoga. Ali se nama čini da scena u kojoj se Merić objašnjava u ljubavi Mariji Akdrejevnoj nije g. Ostrovskom ispala za rukom. Razumemo piščevu nameru kad stavlja u usta knjiške reči; ali ove reči u samoj svojoj beznačajnosti — beznačajne su Očevidno, ne daje se svakom tajna da i niskost uzdigne do „bisera stvorenja”... Ali o odnosima Merića prema Mariji Andrejevnoj govorićemo kasnije, kao i o karakteru ove siromašne udavače. Hteli bismo sad da kažemo nekoliko reči o njenoj majci — Ani Petrovnoj, a takođe i o majci Horkova, U ocrtavanju baš ova dva karaktera naročito se jasno izražava onaj lažan manir koji smo malo pre pomenuli. Ovaj lažan manir sastoji se u podrobnom ocrtavanju svih posebnih osobina i sitnica svakoga zasebnoga karaktera u tančinama do krajnosti, u nekoj lažnoj psihološkoj analizi, koja se obično svršava tim što svako lice stalno ponavlja jedne te iste reči, u kojima se, po piščevom mišljenju, izražava njegova osobina. Nećemo tim da kažemo da su te reči netačne, ali umetnost iije dužna da samo ponavlja život, i u svim tim beskrajno malim crticama gubi se ona određenost, strogost nacrta, koje traži unutrašnje osećanje čak i onog čitaoca koji ima najjače probuđenu i odvažnu maštu. Ne može se izbrojati koliko puta

Ana Petrovna govori o sebi da je ona žena slaba, suzna, da se ne može bez muškarca u kući, i t. d. Recimo da njeno večito plakanje dolikuje njenoj džandrljivoj, mlitavoj i, pored sve dobrote, duboko sebičnoj prirodi; ali treba svemu znati i meru. Ovaj isti način, koji se sastoji iz beskrajnoga ponavljanja uspeloga ili komičnoga izraza, g. Ostrovski upotrebljava stalno, ma o kakvim licima govorio. G-đa Horkova ponavlja neprestano da je ona, naravno, žena neobrazovana, a sin njen — obrazovan, ali da je ipak uvažava. Sluškinja Darja ni jednom ne iziđe na scenu bez jednoga istoga usklika; g. Dobrotvorski ni reči ne može da kaže bez ponavljanja da je on znao oca Marije Andrejevne od detinjstva; i t. d. Zašto, pitamo se, čovek sa talentom g. Ostrovskoga da lepi svojim junacima takve natpise, koji potsećaju na svitke sa rečima koje izlaze iz usta figura na srednjevekovnim slikama! Čak najbolja ocrtana lica, kao g. g. Benevolenski i Milašin, nisu izbegli ovu sudbinu. Ne govoreći već o tom da iz toga izlaze dosadne dužine, da veseo smeh, probuđen u čitaocu prvom pojavom komične fraze, ustupa, najzad, mesto osećanju neprijatnoga razdraženja pri dvadesetom njenom ponavljanju, — mi smo spremni da tvrdimo da je takve vrste sitničarska razrada karaktera neistinita, umetnički neistinita, pored sve svoje spoljašnje verovatnosti, i nama se čini da baš ovu zamerku treba da oseti g. Ostrovski jače nego sve oetale, pri javnoj težnji njegova talenta ka jednostavnosti i istini. Šta bi g. Ostrovski kazao pejzažisti koji bi rešio da doteruje najmanja vlakna u listićima, najsitnija zrnca peska na prvim planovima svojih slika? Sećamo se da smo jednom u Rimu sreli živopisca koji je predlagao svojim posetiocima mikroskop radi boljega rasmatranja sitnoga razrađivanja njegovih slika; ali g. Ostrovski ne treba da zavidi lukavoj i sitničarskoj veštini ove mozaične izrade, nije to potrebno piscu „Svojih ljudi”, ove značajne drame, značajne poglavito sa širine i slobode manira. G-n Ostrovski zna bolje nego mi da se Dener, poznati slikar staračkih lica, pušta u kabinete ljubitelja kao kuriozum, a mi se nadamo da g. Ostrovski traži za sebe počasnije mesto, na koje mu uostalom njegov talenat daje puno pravo.

Iz svega izloženoga vidi se da mi zameramo g. Ostrovskomu ne samo to što on stalno ponavlja: mi mu zameramo što on suviše sitni karaktere, — sitni toliko da svaki zaseban delić iščezava, najzad, za

čitaoca, kao što suviše sitni predmeti iščezavaju za vid. G-n Ostrovski, u našim očima, da se tako izrazimo, uvlači se u dušu svakoga lica, od njega stvorenoga; ali ćemo mu primetiti da ova neosporno korisna operacija treba da se vrši od strane pisca prethodno. Lica treba da su u punoj njegovoj vlasti kad ih on izvodi pred nas. To je psihologija, kazaće nam se; možda, ali psiholog treba da iščezne u umetniku, kao što iščezava ispred očiju kostur pod živim i toplim telom, kome on služi kao tvrd, ali nevidljiv oslonac. Ne bi bilo rđavo da ovo primete i neki naši kritičari, koji smatraju za dužnost da počinju svaki svoj članak ab ovo, kao da i u kritici njegova ubeđenja, njegova osnovna pravila ne treba da pređu u telo i u krv, i on je svaki put primoran da ih ističe pred sebe i pred čitaoce, kao nekakve direke sa oznakom kilometara, da se ne bi skrenulo s puta. Uz to ovaj sitan manir neumesan je poglavito u dramskim delima, gde on usporava i ohlađuje hod radnje, i gde su nam najskupoceniji prosti, nagli pokreti, u kojima se zvučno ispoljava čovečja duša, — slični, naprimer, ovoj crtici koju uzimamo od samoga g. Ostrovskoga: Marija Andrejevna sprema se da kaže Meriću svoju tugu, — traženje njene ruke od omrznutoga g. Benevolenskoga. Merić je prekida primedbom da su joj tako divne oči da se kod njega javlja želja da je poljubi. Marija Andrejevna, čija se sudbina rešava u taj trenutak, uzvikuje najzad: „Ta saslušaj, tako ti Boga”.

MERIĆ. Dobro, dobro; slušam.

MARIJA ANDREJEVNA. Nisam stigla ni da se priberem od tvojega poljupca (krije oči rukama; Merić je ljubi), kad doputova taj Benevolenski; on je grub, neobrazovan, prosto užas.

MERIĆ. Meri, pa to je dosadna materija.

U tim nekolikim rečima, u nehotičnom Marijinom pokretu, u Merićevom postupku otkriva nam se dublji pogled u suštinu karaktera i odnosa između Marije i Merića nego u pažljivo doteranim, tako zvanim psihološkim akalizama. Sav drugi čin, odakle smo uzeli navedene reči, izvrstan je od početka do kraja, pun je humora i manje nego svi ostali ima obeležje rada, manje od svih ostalih ima miris Diogenove lampe. (Treći čin, nasuprot, vrlo je slab, i teško se čita bez nekakvoga osećanja dosade; kao da su se u njemu spojili svi nedostatci g-na Ostrovskoga). U drugom činu sve su scene

dobre: razgovor Marije Andrejevne sa Horkovom, u kom ona, ne misleći da je on u nju zaljubljen, para njegovo srce polupriznanjem svoje ljubavi prema Meriću; naredni razgovor između Horkova i Milašina, gde se ovaj mladi čovek javlja u punoj svetlosti; najzad, pojava g-na Benevolenskoga, njegova objašnjenja sa Anom Petrovnom, njegovo neočekivano pitanje Mariji Andrejevnoj, u koju je već stigao da se zaljubi: kakve ona voli bonbone? — sve je ovo odlično. Ali vreme je da progovorimo o Mariji Andrejevnoj. Pre svega smo dužni da kažemo da se primedbe koje smo maločas učinili g. Ostrovskom ne odnose na karakter Marije Andrejevne. Stvarajući lik ove mlade devojke, on se manje odavao svojoj običnoj naklonosti k sitnoj analizi, on je jasno tražio velike poteze, prostor; Marija Andrejevna gotovo ništa ne ponavlja, a međutim njen karakter je najmanje uspeo: vidi se da naši nedostaci rastu na jednoj njivi sa dobrim osobinama, i teško je iščupati jedne, poštedevši druge. Marija Andrejevna sasvim nije živo lice: ona je sva napravljena; utisak koji ona ostavlja nejasan je, i, bolje reći, sam pisac to oseća. Kao dokaz tačnosti naše misli služe, između ostaloga, reči umetnute od strane g. Ostrovskoga u usta siromašne udavače, sa javnom namerom da se njima objasni njen karakter. Kad, naprimer, Marija Andrejevna, u petom činu, rešivši se da se uda za Benevolenskoga, kaže: „strasnost duše, koja me umalo nije pogubila, sad mi je potrebna: za nju će biti plemenita upotreba” (ona se sprema da ispravi muža), mi, promenivši zamenicu prvoga lica na treće, vrlo dobro razumemo da pisac tako o njoj misli, i želi da i mi budemo takvoga mišljenja o njoj; ali nikako ne možemo da verujemo da je Marija Andrejevna doista mogla da izgovori te reči, Ovo je Skribovo lukavstvo, poglavito u njegovim libretima, kad primorava ljude da govore ne ono što treba da kažu, nego što o njima misli u to vreme gledalac; i ako se g. Ostrovski, pri svoj svojoj, ponavljamo, nesumnjivoj težnji za istinom, rešio da pribegne istom maniru — znači da je on sam osećao nejasnost karaktera koji je stvorio, kao i neophodnost komentara. Ova nejasnost, ovo kolebanje prate Mariju Andrejevnu u produženju cele komedije. Neophodnosti, životne neophodnosti u njenom liku nema. Pisac savesno i brižljivo juri za njom — za tom neshvatljivom crticom života, i ne dostiže do nje do kraja drame. Iz matematike nam je poznato da prelomljena na

najmanje uglove prava linija može samo beskrajno da se približi linija kruga, ali se nikad ne može spojiti sa njim. Tačno tako i um, rad, pažnja povlače samo, ako se tako možemo izraziti, prave linije. Samo pesništvu je data ona „talasasta linija lepote”, o kojoj je govorio Hogart. Naročito su neuspeli, između ostaloga, neveliki monolozi razjašnjenja, kojima se završava gotovo svaka scena Marije Andrejevne. Na primer, posle prvoga objašnjenja u ljubavi, u kom su ona i Merić nešto brzo prešli pri razgovoru na ti, — ona, ostavši sama, izgovara ove reči: „Otišao je... Da li sam dobro uradila?... Sramota me je, i veselo mi je... Šta, ako je to samo šala od njegove strane? Bože moj, kako me savest grize! A ako me on stvarno voli? On je uvek tako zamišljen, tužan! Oh, kako bih htela da znam da li me on voli!” i t. d. Od ove nevelike tirade stalno veje izveštačena pozorišna atmosfera. Mi se ne čudimo što se Marija Andrejevna zaljubila u Merića, ovoga sasvim nje nedostojnoga mladoga čoveka: znamo da u izvesnim godinama devojke vole omiljenika ne po sili nekih naročitih zasluga, već zbog toga što im je došlo vreme da vole; ali se sva njena ljubav veže i razvija nekako nategnuto i knjiški. Ona voli zato što je piscu neophodno da je primora da zavoli, da bi na njenom osećanju prema Meriću mogao da zasnuje interesovanje za dramu, zatim da uvede običnu borbu, koju završava, najzad, obična žrtva; međutim čitalac ne veruje ni u ovu ljubav, ni u ovu borbu, — u samo postojanje Marije Andrejevne on ne veruje; a njena žrtva ne pobuđuje u njemu ni sažaljenja, ni negodovanja: žrtva njena prolazi neocenjena, jedva zapažena... Konačno pak umirenje ostaje sasvim nerazumljivo. Spremni smo čak da se složimo s time da čitalac koji je postao iskusan u čitanju, čitalac koji je propratio veću količinu tih nerealnih ženskih lica kojima je tako bogata naša književnost, propratio njihove takozvane patlje i radosti, „propratiće”, valjda, i ovo lice, i čak sa izrazom saučešća. Ali na svežega čoveka ovo lice jedva li će učiniti dubok utisak, i, sem dve-tri tople reči, sem poslsdnjsga opraštanja Marije Andrejevne sa Merićem, gde ovaj, odrekavši se njene ruke i dobivši od nje oproštaj, kaže da je sve divno, — ponavljamo, sem ove scene, i naredne sa Milašinim, u kojoj ona, s mukom zadržavajući suze, igra sa njime „duraka”, — jedva li će tu od nečega da zaigra srce u svežega čoveka. Ali naročito će se pokazati nategnut, ili, da kažem pesničkim

slogom, „izmišljen, veštački”, završetak, gde Marija Andrejevna neočekivano baca pogled na sebe sa gledišta korisnosti, spremajući da počne ispravljati Benevolenskoga. Jednom rečju, figura Marije Andrejevne, kao gospođice, potpuno iščezava pred licem neke kćeri načelnika gradske policije u Gogoljevom „Revizoru”; kao devojka, ona čas izaziva u nama sažaljenje, čas nas odbija, kao, naprimer, u onoj sceni gde ona sama zahteva od Merića da je uzme za ženu; ljupkosti u nje takođe nema i ona prolazi kroz našu dušu kao gost koga nismo razumeli, — možda zbog toga što u njemu i nije bilo ništa za razumevanje. Vidi se da je g. Ostrovski hteo da u licu Marije Andrejevne dâ značajan tip... ali naše poštovanje prema njegovom talentu primorava nas da priznamo da lik siromašne udavače nije uspeo.

Obećali smo da kažemo nekoliko reči o Horkovu. On se javlja samo u dve scene. U prvoj on u početku doznaje da ga ne vole, a zatim uči Milašina kako da naškodi Meriću, i čak, pored svojih plemenitih osećanja, nudi Milašinu pohvatana pisma svojega srećnoga protivnika; a u drugoj — on dolazi dosta zagrejan od pića, moli za oproštaj za neprijatnosti pričinjene Ani Petrovnoj od strane njegove majke, i plače za Marijom, koja se već rešila da se uda za Benevolenskoga. Ovo lice je g. Ostrovski ocrtao umetnički, što pokazuje u njemu izvrstan dramski instinkt; šteta što ga nije razvio.

Iz sporednih lica dobro su takođe ocrtane provodadžike — jedna ubrađena maramom, a druga — sa kapicom na glavi. Za žaljenje je što one suviše potsećaju na lice poznate provodadžike u „Ženidbi“.

Sad nam ostaje da kažemo nekoliko poslednjih reči o komediji g-na Ostrovskoga uopšte. Opšta boja njena je tačna, iako suva; njeni nedostatci, koliko se nama čini, izviru delimično od nedostatka snage, delimično od lažnoga pravca koji je dat snazi. Primetićemo još da karakteri, koje je izveo pred nas g. Ostrovski, pri svoj tačnosti u ocrtavanju stvarnosti, pokazuju nam se tačno toliko koliko je to potrebno hodu radnje. Kod prvostepenih majstora to je drukčije. Mi vrlo dobro znamo kakav je Hlestakov za scenom i u svim položajima u životu. Unutrašnja, dramska, patetična strana „Siromašne udavače” čini nam se da nimalo nije produbena; drama je zaista pametno promišljena, mogla bi da bude dirljiva, budi osećanje poštovanja prema talentu, prema piščevom umu — i samo to.

Uostalom, i to je dovoljno. Nijedna scena nove tvorevine g-na Ostrovskoga ne može se porediti sa poznatom završnom scenom „Svojih ljudi”. Gospodin Ostrovski nas je primorao svojom „Udavačom” da zaboravimo njegove neuspele skice; ali on je sve još zadužen kod svojih čitalaca: on je počeo neobično — i čitalac očekuje od njega neobičnoga. Sa svim tim, mi iskreno pozdravljamo komediju g-na Ostrovskoga, želimo mu da ide dalje, da raste, da očvrsne, — želimo mu naročito da se oslobodi od onih mreža koje je on sam metnuo na svoj talenat... Neka se ostvare u njemu naše nade!

1851 god.

„ZAPISI PUŠČANOGA LOVCA ORENBURŠKE GUBERIJE. S. A-va. MOSKVA 1852 G.”

Pismo jednom od izdavača „Savremenika”.

— Preveo D-r Dimitrije Đurović —

U toku ovoga leta više puta ste me potsećali, ljubazni Nikolaju Aleksejeviću (Nekrasove), na moje obećanje da progovorim podrobnije u vašem časopisu o divnoj knjizi S. Aksakova; do danas nisam mogao da ispunim svoje obećanje: kao pravi lovac — lovac dušom i telom, ja gotovo za sve ovo vreme nisam ispuštao pušku iz ruku, a pero nisam ni dodirnuo.

Ali sad je kod nas zima; drugoga oktobra udario je prvi mraz, a trećega oktobra ujutro podigla se snežna vejavica i dosad ne prestaje; polja su odjednom pobelela; dugo loviti nema mogućnosti; izvan kuće, govoreći rečima ruske pesme, savija, muti, sipa u oči; pre nedelju dana ja sam još ubijao na desetke šljuka, a sad s mukom ubijem par: „izgurala ih je”, kako se izražavaju lovci, ova žestoka rana hladnoća.

Uvek je težak i neveseo dolazak „čarobnice zime”, ali je naročito tužna njena pojava kad ona bane tako rano, kao ove godine. Kod nas nije bilo jeseni, — ona ju je ubila — jesen sa svom njenom lepotom, s njenim „sjajnim umiranjem”... Strašno je pomisliti da je već početkom oktobra kod nas počela zima... Ističući se jako na mrtvoj belini pobednoga snega, sveže, još ne uvenulo zelenilo breza, a naročito topola, čini se kao neka laž i ismejavanje. Sedeći među četiri zida svoje sobe, setio sam se svoga obećanja: nisam mogao da idem u lov, ali su moje misli sve još bile zauzete lovom; žudno sam se latio pera, i evo pišem za „Savremenik” kritiku „Zapisa" orenburškoga puščanoga lovca, — knjige koja mi se nije micala sa stola od samoga moga dolaska u selo.

Ali, govoreći istinu, ja ne pišem kritiku, jer se u knjizi g. A-a nema šta kritikovati, ili gotovo nema šta. Nevelike netačnosti, nedogovorene reči, propuštanja koja se katkad pojave u njoj, već su sve, ili gotovo sve pobrojane i primećene u. 8-oj knjizi „Moskvvićanina”, u vrlo dobrom članku, potpisanom slovima V. V. Ova ista slova nalaze se u istom časopisu pod nizom manjih pričica

o lovu oko Moskve, pričica koje su odlikuju tačnošću tona, prostotom izlaganja, i koje pokazuju da je pisac strastan i iskusan lovac. Glavnu grešku (o meri za merenje baruta) sam g. A-v starao se da ispravi u zasebnom članku, naštampanom u „Moskovskim vedomostima”. Od sebe ćemo dodati samo to, da „Zapisi” orenburškoga lovca nisu knjiga tipa „Chasseur au chien d’arrêt" Elzeara Blaza, koja se smatra klasičnim sastavom za francuski lov. „Zapisi” g. A-va nisu lovčeva knjiga u strogom smislu, oni ne mogu da služe kao puno rukovodstvo za lovca-početnika, iako se dragocene primedbe i saveti nalaze gotovo na svakoj stranici; sam pisac to oseća. Evo šta on kaže u samom početku svoje knjige: „Mislio sam u početku da govorim iscrpnije u mojim zapisima uopšte o puščanom lovu, t. j. ne samo o gađanju, o divljači, o njenim naravima i o mestima živovanja u Orenburškoj guberniji, već takođe o lovačkim psima, o puškama, o raznim stvarima koje spadaju u lovljelje i uopšte o celom njegovom tehničkom delu. Sad, primivši se toga posla, uvideo sam da je, otkad sam ostavio pušku, tehnički deo puščanoga lova veoma napredovao, a da ga ja ne znam blisko i potanko u njegovom sadašnjem stanju”.

Zaista, za 25 godina koje su protekle otkad je uvaženi g. A-v prestao da ide u lov, i psi, i puška i puščane prinadležnosti, — sve se izmenilo: francuski, kurlandski psi nemaju pređašnje vrednosti; bili su počeli da se slave marklovski psi, ali im je slava sasvim potamnela; engleski psi zauzeli su prvenstvo, poglavito pointeri pravi i polupravi; polupravi jedva li nisu bolji za našu klimu. Što se tiče setera, koji su se u početku dopadali zbog brzog traženja, neumornosti i odlučnosti, mišljenja počinju da se dele. Engleske puške Mantonove, Mortimerove, Pordejeve zamenile su ne samo Morgenrotove i Štarbusove, već čak i Lepažove; nemačke, bečke i praške puške sasvim su izišle iz upotrebe; ostalo je samo njihovo preimućstvo u smislu jevtinoće, uz dosta istrajnu izradu; ali ako ne naše tulske, onda varšavske Bekerove stoje, naravno, iznad njih. Pre 25 godina još se nije javljalo pitanje (priznajem otvoreno, za mene samoga još ne sasvim rešeno) da li treba smatrati pronalazak pušaka koje se pune pozadi (à la Ropert ili Lefaucheux) kao korak napred u veštini, ili, nasuprot, kao prazan neplodan pokušaj? Da li im je suđeno da istisnu puške koje se pune kroz grlo, ili ne? Mnogo preimućstva

imaju puške à la Rev pert, ali i dosta nezgodnosti; o svemu tom vi ni reči nećete naći u A-va. Blaz je posvetio celu glavu ovom pitanju. On završava tim što odbacuje puške à la Ropert; ali graf Lanžel, pisac knjige „Hygiène des chasseurs” (higijena lovaca), hvali ih. Dalje, ko bi od lovaca sad upotrebljavao nespretna, teška tanad mesto lepih i istrajnih potprašnika i sačmenica Diksonovih i drugih engleskih majstora, neizdržljive nabijače mesto čistih i lepih čaura za metke! Što se tiče kapsulja, to, iako pisac nikad nije pomoću njih pucao (vid, „3. R. O.”, str. 222 — u naše vreme se to čini prosto neverovatno!), on ipak hvali njihove dobre osobine (prašnike i sačmare on smatra kao nepodesne i pridržava se starinske fišeklije); ali on ni reči ne govori i nije mogao da kaže o najnovijim usavršenstvima po ovoj stvari; ne pominje engleske tamne pokretne klinove, francuske gravirane, sa slovom G (Gevelot), koje, sem toga što nikad ne štrocaju (engleske, sa duplim dnom, čak pred pucanjem mogu se stavljati u vodu), i ne razdvajaju se, kao austrijske, sa slovima S. V., poznate fabrike Sellier i Vellot, ili domaće sa bezimenim poklopcima, koje štrocaju čak i u suvo vreme i svojim treskanjem stalno pričinjavaju strelcu rane na ruci i na obrazu. Uzgred da kažemo o kapsli: dugo sam delio mišljenje mnogih iskusnih lovaca o njoj; doista, sve izmišljene dosad kapsle pokazale su se kao nezadovoljavajuće; najzad, prošle godine javila se jedna mašinica engleskoga porekla, koja potpuno postiže svoj cilj. Mašinica ova nalazi se u maloj okrugloj torbici od juhta na pojasu, sa takvim istim poklopcem na federu; vi tražite kapslu — poklopac se otvara od pritiska vaših prstiju i odmah se zatvara sam, čim ste izvadili kapslu. Ovo je neobično podesno i vrlo prosto, kao Kolumbovo jaje, kao Paskalova tačka.

Pravila koja predlaže pisac za obučavanje pasa vrlo su tačna; prijatno nam je da vidimo da čak pre 20 godina g. A-v nije odobravao hajku pasa i druge stvari i načine nemačkoga obučavanja, koji su vladali u to vreme. Zaista, kod kuće naučite psa poslušnosti, razumevanju poziva, reči: natrag! primorajte ga, šaleći se, da vam daje hartiju ili rukavicu (ali ne kamen ili čak ključ, kako savetuje g. A-v) i pođite zatim s njim u polje: ako je on od rase, a to je glavno, vaš pas će ubrzo razumeti šta vi od njega tražite. Ove godine sam ja to proverio na delu: prvi put sam poveo u lov mlado pseto od

polurasnih engleskih (istina, kći odlične majke), koje sam vaspitavao kod kuće; i, pored toga što je ono, po plašljivosti svojega karaktera, celih šest nedelja se bojalo zvuka od pucnja i samo se iskradalo izdaleka za mnom, čim se ono rešilo jednoga divnoga dana da napadne na crnića, ubijenoga na deset koraka od njega, njegovi uspesi su začudili mene samoga. Posle petnaest dana ono je već radilo kao iskusan pas, stojalo je kao mrtvo, davalo odlično, — jednom rečju, potpuno mi je zamenilo svoju, nažalost, ostarelu majku... Ali da se vratimo na knjigu g. A-va. Iz svega što sam kazao, može se zaključiti da je njena tehnička strana slaba i nepotpuna, — ona je, izražavajući se visokim slogom, zaostala od savremenoga stanja nauke; ali, ponavljam, sam pisac to ne odriče, i uz to, tehnički deo njegovih zapisa ima svega 34 stranice, za koje svakako ljubitelji lova treba da su zahvalni g. A-vu, poglavito za odlične savete u pogledu gađanja, na str. 31, 32, 33. Njegovo prvo pravilo: „Nikad ne treba misliti o tom da ćeš promašiti cilj”, potseća me na izreku jednoga staroga moskovskoga lovca, davno već umrloga, L. I. Tatarinova, kojega sam poznavao u ranoj mladosti: „Strelci”, govorio je on, „dele se na tri razreda: bivaju među njima ohači, pucači i pljeskači. Ohači samo ohaju kad skače divljač, pucači pucaju i ne pogađaju, pljeskači pucaju. Od pucača može još da iziđe pljeskač; iz ohača — nikad”.

Posle ove 34 stranice uvoda počinje se stvarno knjiga. I kakva je lepa ova knjiga! koliko je u njoj svežine, gracije, zapažanja, razumevanja i ljubavi prema prirodi!... Ali ja primećujem da se upuštam u uzvike, a u kritici to, govore, ne vredi. Počeću da rasuđujem temeljno.

Knjiga g-na A-va može se rasmatrati sa dva glsdišta: sa gledišta lovca i sa gledišta prirodnjaka. Počeću od prvoga.

Uveren sam da će svaki lovac koji pročila „Zapise” g. A-va biti naročito privučen i ushićen iskrenom i vatrenom ljubavlju pisca prema svome poslu, prema otmenom zanimanju lovom, — savesnošću njegove strasti. Kazaće mi se da je, u stvari, lov sitnica, „trenutna” zabava, i da ne zaslužuje tako jakih izraza; ali, sem toga što, ja mislim, čak ni sitnice ne ispadaju za rukom bez iskrene odanosti svom poslu, mogao bih da navedem zaprepašćavajuće dokaze za to da lov u čovečjem životu, u istoriji čovečanstva,

zauzima ne poslednje mesto. Svima je poznato šta je značilo pravo lova u evropskom svetu, ne samo u toku srednjih vekova, već čak i do najkasnijih vremena (ukidanje zakona koji su se ticali divljači — game laws — činilo je jednu od najvažnijih reforama koje je proveo graf Grej samo 31 god.), i zato neću govoriti o rešenjima Henriha IV, o tom koliki su poznati l»udi bili strasni lovci, i t. d., — primetiću samo to da lov, ako hoćemo da budemo pravični, treba smatrati kao jedno od najglavnijih čovekovih zanimanja. Ne govoreći već o biblijskom Nemrodu i drugim carevima lovcima, čiji likovi su se sačuvali na ostacima najstarijih dvoraca u hramova, — dosta je potsetiti na ono mesto u 11-oj pesmi „Odiseje”, gde Ulis, u broju senki starih junaka koje je on pozvao, po savetu Circeje, iz Aida, vidi mitskoga velikana Oriona:

Pored njega (Minosa) i Oriona strašnoga video sam ja: Gomile divljih zverova terao je on pred sobom, koje je sam on nekad ubio po pustim planinskim vrhovima... U rukama je držao buzdovan od nesalomljivoga gvožđa.

I Rusi su od nezapamćenih vremena voleli lov. To potvrđuju naše pesme, naše priče, sva naša predanja. Gde se može i loviti, ako ne kod nas: čini se, ima se gde i ima se šta loviti.[25] Vitezovi Vladimirova vremena ubijali su bele labudove i sve patke na zabranjenim livadama. Monomah u svom zaveštanju, ostavio nam je opis svojih bojeva protiv divljih bikova i medveda. Dostojan otac velikoga sina, jedan od najmudrijih ruskih careva, Aleksije Mihailović, strasno je voleo lov. Svi znaju o njegovom „Seoskom policijskom starešini”, ili „Novom sastavljanju i uređenju čina glavnoga upravnika lovaca sokola”; manje su poznata njegova pisma jednome bojaru, koja je objavila Arheografička komisija. U njima mu car izlaže svoje „izlaske”. Uopšte, lov je svojstven Rusu: dajte seljaku pušku, makar konopcem vezanu, i šaku baruta, i on će da luta u golim opancima po močvarima i po šumama od. jutra do uveče. I ne mislite da bi on iz nje gađao samo patke, sa istim oružjem će on poći da iščekuje medveda na „ovsu”, neće on u grlić da gurne tane, već svoje izrade nekako napravljenu kockidu, i ubiće medveda; a ako ne ubije,

dopustiće da ga medved izgrebe, osvestiće se i poluživ će se dovući do kuće i, ako ozdravi, opet će da pođe na istoga medveda sa istom puškom. Istina, desi se katkad da ga medved opet izlomi; ali Rus je sastavio poslovicu: „ko se boji zvera, neka ne ide u šumu”. Ovoj opštoj, svuda raširenoj strasti ruskoga naroda, strasti čije najtajnije korene, možda, treba tražiti u samom ljegovom poluistočnom poreklu i prvobitnim skitačkim navikama, — najbolje odgovara knjiga g. A-va: ona njom diše, sva je prožeta njom. Sam ja, nisam bio u Orenburškoj guberniji, ali sam zadovoljan što je g. A-v baš tamo lovio, u tim veličanstvenim i obilnim divljači stepama, koje je on tako krasno opisao; one su, čini mi se, i dale njegovoj strasti privlačnu iskrenost i snagu, a njegovoj kičici — slobodu i širinu.

Sad treba da, prema obećanju, kažem nekoliko reči o tom kako će prirodnjaci gledati na tvorevinu g. A-va. Sam ja, vi znate, nemam čast da pripadam njihovom staležu; ali ja strasno volim prirodu, poglavito u njenim živim pojavama, zato ću dopustiti sebi da kažem nekoliko reči o „Zapisima puščanoga lovca” i sa toga gledišta. Čovek ne može da se ne podaje prirodi, on je sa njom vezan hiljadom neprekidnih niti: on je njen sin; saosećanje koje uzbuđuje u duši život nižih bića, tako sličnih čoveku svojim spoljašnjim izgledom, unutrašnjim uređenjem, organima osećanja i čula, unekoliko potseća na ono živo interesovanje koje se kod svakoga od nas rađa u razvoju sisančeta. Svi mi, tačno je, volimo prirodu, bar niko ne može reći da je on sasvim ne voli; ali i u ovoj ljubavi često biva mnogo egoizma. I to: volimo prirodu u odnosu prema nama; gledamo na nju kao na naše podnožje. Zato, između ostaloga, u takozvanim opisima prirode stalno ili se nalaze poređenja sa čovečjim duševnim pokretima („i sva nepovređena, kikoće se stena”), ili se prosto i jasno ocrtavanje spoljašnjih pojava zamenjuje razmišljanjima povodom tih pojava.[26]

Ako se samo „preko ljubavi” može približiti prirodi, onda ova ljubav treba da je beskorisna, kao svako pravo osećanje: volite prirodu ne po sili toga što ona znači u odnosu prema vama, čoveku, već zbog toga što vam je ona sama po sebi mila i draga, — i vi ćete je razumeti.

Vraćajući se na knjigu g. A-va, u interesu pravičnosti treba da rečem da on gleda na prirodu (živu i neživu) ne sa nekoga isključivoga gledišta, već onako kako na nju treba da se gleda: jasno, prosto i sa potpunim saosećanjem; on ne mudruje, ne lukavi, ne podmeće joj zadnje namere i ciljeve; on posmatra pametno, savesno i tanano; on samo hoće da dozna, da vidi. I pred takvim pogledom priroda se otkriva i dozvoljava mu da „zaviri” u nju. Zato ćete se vi smejati, ali vas uveravam da kad sam pročitao, naprimer, članak o tetrebu, pokazalo mi se, istinu reći, da se ne može živeti lepše nego što živi tetreb... Kad bi tetreb mogao da priča o sebi, on, uveren sam u to, ne bi ni reči dodao onome što nam je kazao o njemu g. A-v. To isto treba reći o guski, patki, šljuki... jednom rečju o svim ptičjim vrstama sa kojima on nas upoznaje. Nemci smatraju da je guska, ova pametna oprezna ptica, glupa; Rus, nasuprot, primetio je, da čak grom skreće na sebe pažnju guskinu; zaista, pri svakom udarcu, ona, iskrivivši glavu, gleda na nebo. Istina, ona od toga nimalo ne postaje pametnija, ali ovu sudbinu ona deli sa mnogim filosofima. Govoreći bez šale, ja ne mogu da se nauživam dovoljno u ptičjim „fiziologijama” g. A-va. Nikako ne nameravam da ga poređujem sa Bifonom i ne usuđujem se da odričem velike zasluge „oca istorije prirodine”; ali treba da priznam da takvi sjajni retorski opisi, kao, naprimer, svima nama od detinjstvo poznati opis konja: „konj je najplemenitije čovekovo osvajanje” itd., u stvari malo nas upoznaju sa onim životinjama kojima su oni posvećeni. Čini mi se, istinu da kažem, da ovakve vrste slatkorečivi nacrti mnogo manje zahtevaju truda, nego pravi, topli i živi opisi; isto tako, mnogo lakše je kazati gorama da su one „pobegle od prašine k nebesima”, steni — da se ona „kikoće”, munji — da je ona „fosforna zmija”, nego pesnički jasno ocrtati veličanstvenost stene nad morem, mirnu gromadnost gora ili ogromno naglu brzinu munje... I razumljivo je: ništa nije teže za čoveka nego se odvojiti od samoga sebe i udubiti se u pojave prirode. Grmite, ne silazeći s mesta, svima gromovima retorike: na to se neće mnogo potrošiti snage; pokušajte da razumete i da izrazite ono što se dešava, makar u ptici, koja se ućuti pred kišu, i vi ćete videti kako to nije lako.

Prema svemu izloženom, ja mislim da će svaki prirodnjak sa istinitim uživanjem pročitati knjigu g. A-va. Pokojni Odibon, mislim,

bio bi njome tronut. Znate li vi, naprimer, da se smatra da jedna od najvećih teškoća u istoriji prirode jeste tačno ocrtavanje spoljašnjega izgleda i boje ptica? Pogledajte kako je u svemu tom uspeo g. A-v. Tim više sam uveren u uspeh „Zapisa puščanoga lovca” među prirodnjacima, što je nauka kod nas za poslednje vreme uzela pravac više pozitivan i praktičan, ili, govoreći tačnije, pravac uperen više na živo posmatranje prirode, nego na sastavljanje onih, nekiput pesničkih i dubokih, ali gotovo uvek nejasnih i neodređenih hipoteza, kojima je Šeling zavrteo glave početkom ovoga veka.

Kazaću još nekoliko reči o slogu „Zapisa” g„ A-va. Njegov slog mi se neobično dopada. Ovo je pravi ruski jezik, dobrodušan, gibak i okretan. Nema ničega izveštačenoga i ničega suvišnoga, ničega napregnutoga i ničega tromoga — sloboda i tačnost izraza jednako su izvrsni. Ova knjiga je napisana rado i rado se čita. Više puta sam primetio kako g. A-v ume da majstorski opisuje (neki odlomci su bili štampani u aprilskoj svesci „Savremenika”). Sad bih hteo da skrenem vašu pažnju na ovu okolnost: postoje tanano razvijene, nervozne, razdražljivo-pesničke ličnosti, koje imaju neki naročit pogled na prirodu, naročito osećanje njenih lepota; one primećuju mnoge senke, mnoge, često gotovo neulovljive deliće, i oni uspevaju da ih izraze izvanredno srećno, tačno i graciozno; istina, velike linije slike njima ili izmiču, ili oni nemaju dovoljno snage da ih uhvate i zadrže. Za njih se može reći da im je najpristupačniji miris lepote, i reči su njihove mirisave. Delimično kod njih dobiva na račun opštega utiska. U slične ličnosti ne spada g. A-v, i ja se tome vrlo radujem. On tu ne lukavi, on ne primećuje ničega neobičnoga, ničega takvoga do čega se dočepavaju „nemnogi”; ali ono što on vidi, on vidi jasno, i tvrdom rukom, snažnom kičicom piše divnu široku sliku. Čini mi se da su ove vrste opisi bliže stvarnosti i tačniji su, jer u samoj prirodi nema nikakvoga dovijanja i mudrovanja, ona se nikad ničim ne ponosi, ne stara se da se dopadne; u samim svojim ćudima je ona dobrodušna. Svi pesnici sa istinitim i snažnim talentom nisu zauzimali stav dopadanja pred licem prirode; oni se nisu starali. da, kako se kaže, prisluškuju i dokuče njene tajne; velikim i prostim rečima ocrtavali su oni njenu lepotu i veličinu; ona ih nije razdražavala, ona ih je zagrevala; ali u tom plamenu nije bilo ničega bolešljivoga. Setite se opisa Puškinovih, Gogoljevih ili, makar onog

poznatog mesta u „Kralju Liru”, gde Edgar opisuje slepom Glosteru strmu morsku obalu, koja tobože pada strmo kod samih njegovih nogu:

Priđite, ser... Evo tog mesta. Stanite. Kako je strašno! Kako se vrti glava! tako nisko bacati svoje poglede! Čavke i vrane, koje se viju tamo u vazduhu na sredini razdaljine,[27] čini se jedva da su velike kao muve. Na polovini puta dole visi čovek koji kupi morske trave... Užasno zanimanje!.... On mi se čini da nije veći od svoje glave. Ribari koji idu po obali tačno su kao miševi, a ona visoka lađa na lengeru smanjila se do veličine svoga čuna; njen čun to je tačka koja plovi, kao da je suviše mala za vid... Šumno udaranje morskih talasa koje vri i ropće na nebrojnom kamenju, — Ovde se ne čuje... suviše je visoko... Neću više da gledam...

Svega dve-tri crtice: pesnik ne želi ni da kaže nešto neobično, ni da nađe u slici, koja se javlja njegovim očima, naročite, neprimećene još crte; sa tačnim instinktom genija pridržava se on jednoga glavnoga osećanja, osećanja visine sa koje gleda Edgar, i smanjivanja svih predmeta, — a međutim, da li se može još šta dodati? Stari Grci su takođe prosto gledali na prirodu; moglo bi se navesti mnoštvo dokaza za to... Uostalom, oni su imali veliko preimućstvo nad nama: u njihovim srećnim ustima pesništvo je prvi put progovorilo zvučnim i slatkim jezikom o čoveku i prirodi. (Priznajem da ne umem saosećati književnostima koje su prethodile grčkoj.) Zato se ništa ne može porediti sa besmrtnom mladošću, sa svežinom i snagom prvih utisaka, kojima odišu Omirove pesme. Malo pre sam pomenuo Puškina: odnosi ovoga, po svom duhu zaista klasičnog pesnika[28] prema prirodi takođe su prosti, prirodni, kao u starih i, pri svoj odvažnosti pesničkih slika, potpuno zdravi. Ko ne zna njegove „Oblake”? Neću odreći sebi u zadovoljstvu da islišem celu ovu pesmu:

Poslednji oblače razvejane bure,
Samo ti se krećeš po jasnom lazuru,
Samo ti bacaš neveselu senku,

Samo ti žalostiš likujući dan.
Nedavno si nebo pokrivao širom,
I munja te je obvijala grozno,
I grmeo je iz tebe tajanstveni grom,
I žednu zemlju pojio si kišom,
Dosta sad, sakrij se! Minulo je vreme,
Zemlja se osvežila i bura je prošla.
I vetar, milujući listiće drveća,
Tebe sa umirenih tera nebesa.

Krasno! Jednom rečju, kad se opisuju pojave u prirodi, stvar je u tom da kažete sve što vam može doći u glavu: kažite ono što treba svakom da dođe u glavu, — ali tako da vaše ocrtavanje bude jednako onom što vi ocrtavate, i ni vi ni mi, slušaoci, ne možemo ništa više da želimo.

Ali naše zadivljene simpatije prema takvim slikama, prema takvim zvucima, ne treba da učine da budemo nepravični prema onim poluženskim pesničkim ličnostima koje sam maločas pominjao, i srećne, umiljate pesme Tjutčeva ili Feta naći će odjeka u našem srcu. Hteo sam samo da kažem da g. A-v nije pošao njihovim stopama, i, ponavljam, njegov manir se izvrsno slaže sa dobrodušno-pametnim, jasnim i odlučnim tonom cele knjige.

Pismo moje izišlo je dosta dugačko, a međutim koliko bih želeo još da vam kažem: da saopštim svoja lična zapažanja, da govorim o takozvanim lovačkim „uspesima i neuspesima”, i lovačkom sujeverju, predanju i o verovanjima. Ali se bojim da ne zamorim vašu pažnju i pažnju čitalaca. Odložiću sve to za drugo pismo, koje ćete dobiti ubrzo. Ograničiću se sad, izrazom želje da lov, ova razonoda koja nas zbližava sa prirodom, priučava nas trpljivosti, a drugi put i hladnokrvnosti pred opasnošću, daje našemu telu zdravlje i snagu, a duhu — čilost i svežinu; ova razonoda koja je veselila i naše pradedove na obalama širokih ruskih reka, i junake narodnih balada, strelce Robin-Gud, u veselim zelenim hrastovim šumama stare Engleske, i mnoge druge ljude po celoj zemaljskoj kugli, — neka dugo još cveta u našoj otadžbini! Čaroban Oberonov rog neće prestati da zvuči za „one što imaju uvo”, i Veber neće biti onaj poslednji muzičar kojega će oduševljavati poezija lova! Sad sam

kazao da nas lov zbližava sa prirodom: samo lovac je vidi u svako vreme dana i noći, u svim njenim lepotama, u svim njenim užasima. Kažimo iskreno hvala g. A-vu za njegovu knjigu i poželimo da drugi pođu njegovim tragom i da nam izlože sve one raznovrsne načine lovljenja kojih se on nije dotakao. Završavam rečima „Starešine seoske policije” Aleksija Mihailovića: „Još više čitajte ovu knjigu krasnoga i slavnoga lova, vredni i mudri lovci, da vidite i razumete mnoge dobre i razumne stvari. Ako razumno pročitate, naći ćete svakoga utešnoga dobra...” i još: „Ako ste lovci, zabavljajte se, veselite se ovom dobrom razonodom, vrlo zabavno i ugodno i veselo, da vas ne savladaju jadikovanja i svake tuge”.

P. S. Čuo sam da se sprema drugo izdanje „Zapisa puščanoga lovca”. Njihov uspeh predupredio je moje pohvale: tim bolje!

Selo Spaskoje, oktobar-novembar, 1852 god.

„SESTRIČINA”

Roman, sastav Jevgenije Tur. 4 dela. Moskva, 1851 g.

— Preveo D-r Dimitrije Đurović —

Bilo je vreme, pre nekoliko godina, kad se u domaćoj kritici uvela jedne vrste ranglista — deoba pisaca, koji su, prema svojim sposobnostima, dobivali različne stepene, prostoga beletrističara, dagerotipičnoga slikara običaja, prostoga talenta, umetničkoga talenta, genijalnoga talenta i, najzad, čak i genija. To vreme je sad prošlo, između ostaloga i zbog dokazane nesposobnssti mnogih genijalnih talenata i genija; ono je prošlo, i mi ga nećemo ismejavati. U ovoj, po izgledu pedantnoj, klasifikaciji bilo je mnogo više mladosti pogleda, više vere u umetnost i njene radnike nego u naše pozitivno, suvo i ravnodušno vreme. Sistemi, uopšte, stvaraju oni... Nama, starcima, nije sad do sistema. I zato nećemo upotrebljavati terminologiju onih davno prošlih vremena; nećemo uznemiravati njen prah; ali ćemo zamoliti čitaoce da nam dozvole da kažemo nekoliko nesistematskih reči o talentima uopšte, o njihovim različnim svojstvima, pre nego pristupimo ocenjivanju tvorevine g-đe Tur. Čitaoci se ne moraju uznemiravati: bićemo kratki; mnogorečivost

mladosti prošla je kod nas zajedno sa epohom o kojoj smo malo čas govorili, a do staračke brbljivosti još nismo došli.

Počećemo od svima poznate istine. Postoje talenti dvojake vrste: talenti sami za sebe, nezavisni, kao da su odvojeni od ličnosti samoga pisca, i talenti više manje tesno vezani sa tom ličnošću. Nećemo tim da kažemo da talenti koje smo obeležili kao nezavisne mogu biti lišeni stalne unutrašnje veze uopšte sa životom, sa ovim večnim izvorom svake umetnosti, a naročito sa ličnošću pisca. Ne verujemo u tako zvane objektivne talente, koji tobože padaju bog zna odakle u nečiju glavu i sede tamo, cvrkućući katkad, kao ptica u kavezu; ali, s druge strane, ne možemo ne osećati da, naprimer, Gogoljeva lica stoje, kako se kaže, na svojim nogama, kao živa, i da, ako postoji između njih i njihova stvaraoca neophodna duhovna veza, onda suština ove veze ostaje za nas tajna, rešenje koje spada u oblast psihologije, a ne kritike. U talentima drugoga stepena, ili, govoreći manje uvredljivim jezikom, u talentima druge vrste, ovu vezu oseća čitalac; tvorevine njihove, možda, takođe mogu da stoje na svojim nožicama; ali ruka koja ih je postavila ne odvaja se od njih, njihov puls dolazi ne od sopstvene krvi, vera u njihovo postojanje vezuje se sa nekim naprezanjem. One su žive ne zbog toga što se u njima samostalno usredsredilo živo načelo, već zbog toga što ih je pustio u obrt ipak živ čovek; zato se ove tvorevine odlikuju obično iskrenošću, srdačnošću i toplinom; nedostatak majstorstva i završnosti otkupljuje se drugim interesovanjem. U njima je možda manje istine, ali one često izazivaju više saosećanja, poglavito ako u njima postoji ono bez čega je sve u umetnosti ništavno, ako u njima ima lične istine. Razume se da u našoj deobi nema ničega apsolutnoga: bilo bi smešno podvoditi beskrajnu raznolikost umetničkih ličnosti pod neke nepokretne rubrike; ali opšti smisao granice koju smo povukli čini nam se da je tačan i da odgovara stvarnosti.

Talenat g-đe Tur spada baš u talente ovoga, recimo, drugoga reda, i mi se tome radujemo. Obično takozvani objektivni talenti radije se usvajaju i od samih pisaca, i oni iščekuju taj nemački epitet i traže ga kao najlaskaviji komlimenat, a takođe i od kritičara. Za čitaoce to se ne može reći: oni se ne upuštaju u takve apstraktnosti, i vole ono što ih interesuje. Ali, ponavljamo, vrlo smo zadovoljni što je

g-đa Tur takva kakva je; ovom je uzrok vrlo prost: g-đa Tur je žena, Ruskinja, i ma koliko bilo naše poštovanje prema ovoj izvikanoj „objektivnosti”, — mišljenja, srce, glas ruske žene, — sve je to za nas skupoceno, sve nam je blisko... i ovo drago, ovo blisko, jedva li nije prvi put progovorilo u oblasti umetnosti na usta g-đe Tur. Književnica je kod nas, u Rusiji, bilo mnogo; neke su od njih imale neobične sposobnosti; ali od svih njih jedna, — molimo žive za izvinjenje, — koja već sad nije živa, g-đa Gan, mogla bi da ospori g-đi Tur to preimućstvo prvi put izražene reči, koje smo malopre pomenuli. U te žene doista je bilo i vatreno rusko srce, i iskustvo života ženskog, i strasnost ubeđenja, — i nije je ostavila priroda bez onih „prostih i slatkih zvukova” u kojima se srećno izražava unutrašnji život; ali ju je pisanje uništilo, književnost (ma koliko bila čudnovata ova reč, ali je ona tačna) joj je štetila; želja da stvara završila se kod nje užurbanom nemoći, i Marlinski je konačno stavio na nju pečat svoje štetne slatkorečivosti. Ona je ostala kao krasna, čak, možda, dirljiva uspomena u pamćenju ljubitelja lepoga, ali u pravom živom pesništvu njoj nema mesta. Sreća prvoga uspešnoga početka pripada g-đi Tur, mada i u njenim tvorevinama, kako ćemo videti dalje, mestimično se odrazio uticaj one retorike u čijoj plevi se, najzad, ugušio krasan talenat njene prethodnice.

G-đa Tur javila se prvi put pred publikom pre ne više od dve godine. Svi se sećaju utiska koji je proizvela „Greška”, — utiska podržanoga „Dužnošću” i potpuno utvrđenoga „Antoninom”, epizodom iz romana o kom pišemo. (Ne govorimo ni o „Prvom aprilu”, neuspelom pokušaju u radu sasvim tuđem za g-đu Tur, — radu dramskom, ni o „Dve sestre”, pripovetci štampanoj u „Otadžbinskim zapisima”. Nikakav talenat ne bi mogao da savlada teškoće koje neizbežno izviru iz lažne osnovne misli ove tvorevine). Sjajne nade koje je probudila g-đa Tur opravdale su se toliko da su već prestale da budu nade i postale su svojina naše književnosti: talentu g-đe Tur, hvala Bogu, nije potrebna pohvala radi stvaranja, on može sa čašću da izdrži najstrožiju kritiku.

Ne nameravamo da se upuštamo u iscrpniju analizu tvorevina g-đe Tur koje prethode „Sestričini”. Talenat njen, po samoj svojoj suštini, ne može se odlikovati većom raznolikošću, i pažljivom promatranju, što ga sa saosećanjem prati, on se ispoljava sav u

svakoj njenoj tvorevini. Primetićemo samo da je „Greška”, pri svoj nenovosti sadržine, nemarnosti sloga i nekoliko dosadnih dužina, začudila sve svojom iskrenošću, iskrenom jačinom osećanja, nekim stremljenjem ubeđenja i plemenitom odvažnošću duše, koja je sačuvala mladost pod udarcima bola i nije podlegla bolešljivoj tuzi. Pored toga, stranice „Greške” odisale su Moskvom, moskovskim društvom. U „Dužnosti” se nalaze mesta koja opominju na Žorž-Sandovu, — mesta koja dišu dubokom uzbunom raspaljene strasti. O „Antonini” sad nećemo govoriti posebno, hitamo da pređemo na roman, čiji naslov smo ispisali u početku našega članka.

Roman, roman u četiri dela! Znate li da, sem žene, niko u naše vreme u Rusiji ne može da se reši na takav težak, na takav, u svakom slučaju, dugačak podvig? I zaista, čim da se popune četiri sveske? Istorijski roman, Valter Skotovski roman, ta prostrana, solidna građevina, sa svojim nekolebljivim fundamentom, ukopanim u narodnu njivu, sa svojim opširnim uvodima u obliku tremova, sa svojim paradnim sobama i mračnim hodnicima radi lakšega saobraćaja, — taj roman je u. naše vreme gotovo nemoguć: on je preživeo svoj vek, nije savremen... Kod nas, možda, njegovo vreme još nije došlo; u svakom elučaju on se kod nas nije nakalemio, čak ni ispod Lažečnikova pera. Romani „à la Dumas”, sa množinom svezaka ad libitum, kod nas, istina je, postoje; ali čitalac neka nam dozvoli da pored njih prođemo ćutke. Oni su, doduše, fakat, ali ne sva fakta nešto znače. Ostaju još dve vrste romana, koja su bliža jedna drugoj nego što bi se činilo po prvom izgledu, — vrste romana koje ćemo, da bi se izbegla razna i ne svuda podesna tumačenja, nazvati po imenu njihovih glavnih pretstavnika: Sandovski i Dikensovski. „Ovi romani su kod nas mogući i, čini se, primiće se; ali sad se pita, da li su se u tolikoj meri ispoljile već stihije našega društvenoga života, da bi se moglo zahtevati od pisca, koji hoće da ocrta te stihije, da roman bude po razmeru od četiri sveske? Uspeh, u poslednje vreme, raznih odlomaka, skica, čini mi se, dokazuje suprotno. Zasad čujemo u ruskom životu zasebne zvuke, na koje poezija odgovara takvim istim brzim odjecima. Primer Gogoljev ovde ništa ne znači: prvo, za takve ljude kao što je on, estetski zakoni nisu pisani, i on je bez svake oholosti mogao da govori o uperenim u njega očima cele Rusije; a drugo, u tome što je on svoje „Mrtve

duše” nazvao poemom, a ne romanom, — leži dubok smisao. „Mrtve duše” su doista poema, doduše epskoga karaktera, a mi govorimo o romanima”.[29] Ali, neko će nas upitati, ako mi zaista ne možemo lake duše da priznamo mogućnost, u književnom smislu, romana u četiri sveske, zašto mislimo da samo žena može kod nas da preduzme i da dovrši takvu nečuvenu stvar? Baš zbog toga što za ženu. Koja „čak piše”, ne postoje te smetnje, koje bi zadržale pisca na prvom koraku. Za nju nije strašno da popuni cele desetke stranica ili nepotrebnim rasuđivanjima, ili pričamz, koje se ne odnose na predmet, ili prosto brbljanjem, — za nju nije strašno da pogreši. Ona piše halapljivo, brzo, sa nekakvim mimovoljnim poštovanjem prema pisalju uopšte, bez literarnih navika i pronalazaka; i teško ženi koja bi se rešila da piše drukče, teško ženi „stvaraocu”! Neka niko ne pomisli, međutim, da mi zahtevamo od žene-književnice nekakvoga nesvesnoga instiktivnoga stvarava. Misao, sa svim njenim patnjama i radostima, život sa svim svojim vidljivim i nevidljivim tajnama, pristupačni su njoj koliko i muškarcu. Mi samo tvrdimo da u ženskim talentima (i mi ne isključujemo najvećega od njih — Žorž-Sandovu) ima nečega nepravilnoga i neliterarnoga, što beži pravo iz srca, nepromišljenoga, najzad, — jednom rečju nečega takvoga bez čega se one na mnogo ne bi odlučile i, između ostaloga, na roman u četiri sveske.

Pristupimo sad njemu, tome romanu. Pregledajući njegovu sadržinu, nadamo se da ćemo jasnije izraziti svoje mišljenje o talentu g-đe Tur, koji smo dosad obeležili samo opštim potezima.

Roman počinje ne sasvim uspešno; na četrdeset šest stranica produžuje se vrsta uvoda, iz kojega, istina, doznajemo položaj glavnih lica, ali koji bi se mogao skratiti već i zbog toga što u stvari opisi — nisu jaka strana g-đe Tur; oni većinom izlaze kod nje slabi i tromi; u njenom nacrtu nema mirnoće i jasnosti; ona treba da je sama oduševljena da bi mogla oduševiti druge, i njena lica, koja igraju ulogu, postaju, po mogućstvu, živa samo od onoga trenutka kad ona počnu da dejstvuju. Junakinja romana, Maša, sestričina, živi u selu svoje tetke, kapriciozne i dosadne stare devojke. Mašini roditelji su umrli davno. ne ostavivši joj nikakvoga nasledstva. U istoj kući sa njom živi njena baba, dobra starica, koja štiti Mašu od

ugnjetavanja njene žučne tetke. U ovaj porodični krug, koji je dosta tačno, iako dosta bledo ocrtan od strane g-đe Tur, uveden je jedan kućni prijatelj, sin upravitelja obližnjega sela, Mašin učitelj, neki Iljmenjev, plav mladić, sav satkan od samoodricanja, nespretnosti, odanosti, poštene tuge i tajne ljubavi, jedno od onih lica koja, od srećne ruke Ralfa u „Indijani”, stalno nalazimo u svakom romanu najnovijega vremena.

Između njega i njegove učenice Maše postoje neobično nežni i uopšte vrlo pohvalni odnosi, ali ne bez neke tihe dosadnosti za čitaoca. On je njen nastavnik, njen drug, njen vaspitač. On je vrlo voli, i ona njega voli; ali već od prvih stranica romana osećate da se ova uzajamna ljubav neće odmah krunisati željnim uspehom, da će ovu idiličnu tišinu narušiti bura, da je Mašinu srcu suđeno da iskusi osećanje strasnije i vrelije nego što je dečje raspoloženje prema svome skromnom nastavniku. I zaista ova bura nastaje. Ona se javlja u obliku sjajnoga kneza Čeljskoga, vladaoca baš onoga sela kojim upravlja otac Iljmenjevljev. On nije sam: njega prati neki g. Pletnjejev, takođe plav gospodin sa tako bledom fizionomijom da čitaočevo pamćenje od svih njegovih slabo vidljivih crtica s mukom uzdržava jednu, neku poludečju, polustaračku ushićenost i maštanje. Knez se javlja i, kako je običaj, pobeđuje. Iljmenjev, po običaju, takođe se doseća, pati i ćuti. Pletnjejev, iako se manje dosetio, ipak se zaljubljuje, pati i takođe ćuti. Odnosi kneževi prema Maši, u ocrtavanjima kojih često se nalaze crte istinite, tanane i nežne, — crte koje samo žena može da oseti i da izgovori, — odnosi ovi naglo su prekinuti grubim mešanjem tetke, Varvare Petrovne. Knez odlazi, dobivši na poslednjem viđenju uverenje o Mašinoj ljubavi. Maša neko vreme pati i tuguje; saučešće njenoga vernoga paladina Iljmenjeva pomaže joj da izdrži rastanak... Ali baba njena umire, preporučivši je opet istom Iljmenjevu, i Maša odlazi u Moskvu da tamo živi kod druge svoje tetke, kneginje Belovodske. Odlaskom njenim iz rođenoga gnezda završava se prvi deo romana, i mi drage volje priznajemo da je sva muka, sav bol poslednjega dana rastanka, ovo tugovanje od ljubavi ožalošćene duše, koja se odvaja od svega što joj je drago, i sva ova beskrajna, gotovo pretsmrtna tuga, nigde nije ocrtana sa većom toplinom i istinitošću nego što je na stranicama gde vidimo Mašu, Mašu zaljubljenu u drugoga, koja

poslednji put sedi sa drugom svojega detinjstva pod krovom te kuće, gde je ono tako srećno prošlo.

Pre nego što pođemo dalje, kazaćemo nekoliko reči o ovoj prvoj svesci. Glavni njen nedostatak je nesrazmerna dužina. Ne bi on ništa izgubio, tvrdimo odlučno, kad bi ga skratili na polovinu. Osećanje mere nedostaje g-đi Tur. Za brbljivim opisima protežu se dijalozi koji ni u kakvom obliku i nipošto neće da se zaustave. Naročito je nejasna sredina ovoga prvoga dela, zahvaljujući upornom zadržavanju u njemu Iljmenjeva i Pletnjejeva, ali o svim tim nedostatcima mi smo već malopre govorili, kao o više manje neizbežnim svojstvima ženskoga pisanja. Zato i sve divno, sve simpatično, sve što mi tako volimo ispod pera jedne žene, nalazi se i kod g-đe Tur. Zvuci, koji čas nehotice potresaju, čas duboko diraju, često se nalaze kod nje posred beznačajnih stranica. Karaktera, u strogom smislu ove reči, kod nje nema, i najsuvišnija mesta u romanu g-đe Tur jesu oni opisi pomoću kojih se ona stara da nam rastumači karaktere svojih junaka. Opisi ovi ništa ne tumače i čak katkad, svojom neodređenošću, svojim opštim mestima smetaju utisku čitaočevu. Najbolje je uspeo nacrt karaktera Varvare Petrovne, u razradi kojega smo sa zadovoljstvom primetili neku tačnu, čisto žensku ironiju. Ponavljamo, karaktera nema u prvom delu „Sestričine” (o knezu Čeljskom govorićemo posle), ali ima jedno lice, Maša, kojemu se ne može ne saosećati iskreno. Ne može se reći da je ona originalna; ali mlade devojke i u stvarnosti retko bivaju originalne, i te opšte osobine, koje se kod svih njih ponavljaju, zajedničke im radosti, nade, uzbuđenja, patnje, — ona njihova opšta ličnost, ako se može tako reći, divno se pokazala u liku Mašinu. Nećemo da kažemo da i sporedna lica koje je iznela g-đa Tur u ovom prvom delu, kao što su baba, mati Iljmenjeva, otac njegov i druga lica, među kojima je dosta dobro istaknut knežev sluga, razmažen i izlomljen dečak, — nećemo da kažemo da su ova lica lažna:.ona su samo bleda, lišena one tipične vrednosti, one životne ispupčenosti, koje same ne daju da se zaborave. „Sestričnu”, uopšte, neće ubrzo zaboraviti, ali ni jedno lice iz ovoga romana, izuzev Antonine, neće ostati u pamćenju čitalačke publike; usuđujemo se da to pretskažemo... Ali je vreme da se pređe na drugi deo.

Prve glave ovoga drugoga dela spadaju u najbolje u celom romanu: u njima je pokazana porodica Belovodskih, koja se sastoji od majke, hladne i metodične, izvanredno prilične i usavršene, ali nekako neprirodno i sumnjivo usavršene žene, i triju kćeri, od kojih starija, Meri, liči na majku, druga — Anjuta, pusta, svetska devojka, a treća — Sonja — lukavo, pametno i već pokvareno dete. Sve ove figure, kao i one koje im služe kao štafaža, vrlo su uspele. Položaj Maše u ovoj porodici ocrtan je jasno i tačno; pričanje je živo, prosto, i gotovo se nigde ne prekida ni stalnim rasuđivanjima na pet stranica i više o tom što je sad ili bilo ili će biti rečeno, ni onim blagoglagoljivim razgovorima u kojima se takođe rasuđuje de omnibus rebus et de aliis quibusdam.[30] Istinitošću, iskrenom, strasnom istinitošću dišu sve ove stranice. Čitalac na sopstvenom srcu oseća pritisak hladnoga tereta koje davi Mašu u kući kneginjinoj. Prvi njeni izlazi u svet vrlo su simpatično opisani. Ali od polovine sveske interesovanje slabi: prvo, opet se javlja Pletnjejev, ovo sasvim nepotrebno u ekonomiji romana lice, i, po starom, širi oko sebe neki tužan pritisak, koji potseća na utisak lakoga trovanja plinom. On se ljuti na Mašu, koja počinje da pomalo nalazi zadovoljstvo u rasejanostima sveta, i, Bože moj, kako opširno se ljuti! Zajedno sa njim niču, kao iz magle, razna bleda lica: knez Nevalin, knez Devin, knez Gabin, graf Zapoljski, baron Černov, sjajna virtuoskinja Alina Lenska, — i svi ovi kneževi, grafovi, baroni i dvorani, više ili manje vrte se oko Maše. Knez Nevalin čak je jako zaljubljen u nju. Najzad, javlja se sam jeune premier, javlja se knez Čeljski. On je, po starom, zaljubljen u Mašu, ali, da ne bi izazvao sumnju, koketuje s Meri, starijom kćeri kneginje Belovodske. Meri, to hladno, skriveno, sposobno da vlada sobom biće, sama je u njega strasno zaljubljena, i g-đi Tur izvrsno je ispalo za rukom da izrazi ovu „suvu”, mučnu i neprivlačnu strast. Knez Čeljski, najzad, izjašnjava se u ljubavi Maši. Neke prethodne scene su izvrsne i mogla ih je napisati samo žena, pametna žena, čiji pogled, primećujući sitnice, ne samo što se ne gubi u njima, već baš u tim sitnicama uzima opšti pokret i pravac života i strasti. Zato su druge scene nejasne i dugačke. Dobrotvorni Iljmenjev takodje dolazi u Moskvu, pred završetkom raspleta odnosa između kneza i Maše. Čitalac pozdravlja njegovu pojavu čudnovatim osećanjem, sličnim

onom sa kojim često susrećemo neke naše dobre drugove: nama je prijatno da ih vidimo, ali nam nije neprijatno da se sa njima rastanemo, i za vreme njihove otsutnosti mi nekako radije izražavamo svoju saglasnost sa ljihovim pogledima. Na kraju knjige vidimo Antoninu, onu istu Antoninu čije je ime, zahvaljujući odlomku naštampanom u „Kometi”, s pravom postalo gotovo popularno. Ona nam se pokazuje onakvom kakva je bila posle njene priče sa omrznutim Miljkotom — i surovim, neizdržljivim objašnjenjem između njega i nje završava se ovaj deo romana.

Sad bi trebalo da pređemo na rasmatranje trećega dela, ali bismo hteli da prethodno kažemo nekoliko reči o izboru Mašinoga srca, o knezu Čeljskom. Knez Čeljski takođe nije živo lice. U njemu se opet izrazio opšti tip, dosta raširen u naše vreme, — tip za koji, zahvaljujući jednoj pripovetci, postoji zajednički nadimak — tip Tamarina. Čeljski je prestonički Tamarin, kao što je Tamarin — palanački Čeljski... Primetićemo uzgred, da je Tamarin življe lice nego Čeljski, baš zbog toga što ovakva gospoda uopšte imaju više mogućnosti za postojanje u provinciji. Čeljeki se manje pretvara, sa manjom dobrodušnošću uživa u svojoj ličnosti, ne dozvoljava sebi nikakve fatalnosti u odnosima prema drugim, ne pretenduje tako naivno na osvajanje nevinih srdaca. On je uopšte lepše vaspitan, više je video nego Tamarin, ali suština njihova je jedna te ista: u obojice je isti nemirno-pedantan egoizam, ista prazna pretenzija, isto pomanjkanje svakoga interesovanja, ista sićušna sposobnost i beskonačna samouverenost, isti diletantizam samosaznanja, ista siromašna priroda. Nismo sasvim mišljenja da ovakvo lice ne treba ocrtavati, nasuprot, treba ga pokazati dok je još u razvitku, ali bismo želeli da ono, kao svako komično lice, ne izlazi ispod ironične vlasti svojega stvaraoca, ispod biča satire, ili, ako je ovaj bič za takvo biće suviše teško oruđe, neka bar pokatkad zvecne iznad njega tresak veseloga ismejavanja. Međutim ne smatramo da je nekoliko jakih i strogih fraza, koje pisac kaže na adresu svoga junaka, dovoljna naknada za onu nehotičnu nežnost prema njemu, koja se stalno pokazuje ili jasno, ili proviruje između redova. Čak smo spremni da se složimo s tim da kneževi Čeljski, poglavito u romanima, lako osvajaju srca mladih devojaka, nalazimo da je to obična stvar; ali čime oni mogu da očaraju miran umetnikov pogled, prema kome su

oni sami u obavezi, jer ih je on stvorio i uveo u život? Ili možda na nas još deluje ona jevtina lepota samozadovoljnoga mondenstva, onaj lažan aristokratski sjaj, i mi ga štitimo, kao unutrašnje od njega očarani, kao ljubavnici što štite jedno drugo? Zbog čega, počinjući sa osmehom humora ocrtavati ovo lice, koje nije bez osvajalačkih osobina, ali, ponavljamo, koje je komično, i sićušno — komično, zbog čega odjednom olovka zatreperi u našoj ruci, i mi nehotice čas ublažavamo oštru crtu, čas dodajemo pogledu snagu i dubinu, čiju lažnost osećamo sami, čas živopisno i široko pokrivamo mršav i nemoćan stas? Istina, naše umetničko osećanje protestuje s vremena na vreme, kažemo našemu idolu oštru, drsku, otvorenu reč, — i ponovo slabimo od ljubavi prema njemu... Zbog čega? Zbog čega je sve to? Na ovo pitanje nije tako lako odgovoriti…

Uz to, nije jedino to pitanje koje se javlja u čitaočevoj glavi. Zbog čega Iljmenjev, ovaj dobri Mašin genije, ova odana, nežna priroda koja voli, — zbog čega on pošto poto mora da bude nevešt, nezgrapan, ružan i ćutljiv, — zbog čega se njegova kosa diže gore, u obliku lišća artišoka? Da li se to javlja iz želje da se on istakne kao jaka suprotnost finom knezu, da li je stvaralac hteo da ocrtavanjem ovoga lica, kod kojega nema nikakve spoljašnje lepote i koje je tako dostojno ljubavi, da li je on hteo da pokara u samom sebi i u čitaocu ono osećanje ropstva pred lažnim sjajem svetskih manira o kojim smo maločas govorili, — u svakom slučaju, ne možemo da ne vidimo odraza na samom Iljmenjevu opet onoga Čeljskoga: svaki od njih pokazuje nam se kao član antiteze, ocrtane već hiljadu puta u romanima, — antiteze sjajnoga, hladnoga i lažnoga sa istinitim karakterom, toplkm, ali već suviše tamnim, i ne možemo da ne izrazimo žaljenje što je g-đa Tur, sa svojim živim pogledom na stvari, pošla ovim, unekoliko utrvenim putem.[31]

Vreme je, svakako, da pređemo na treći deo. U početku ovoga dela knez Čeljski, već Mašin verenik, putuje u Petrograd, povodom tetkine bolesti, i čitalac doznaje da je Meri, starija kneginjina kći, takođe verena sa grafom Zapoljskim, čovekom zrelim i davnašnjim porodičnim prijateljem. Meri je krila neko vreme svoju ljubav prema knezu, ali ne može da oprosti Maši njenu sreću. Već pred svadbom ona počinje da potkopava ovu omrznutu sreću. Čitalac predoseća da

će, zahvaljujući njenom podmuklom staranju, nevino Mašino devojačko drugarstvo sa Iljmenjevim tužno odjeknuti u životu mlade žene — kneginje Čeljske. Meri sama pomaže sastancima Mišinim sa njime i sa Pletnjejevim, koji je zaljubljen sad već ne u Mašu, već u Antoninu, ali po starom pritiskuje čitaoca svojim prisustvom; ona ženskim instiktom predoseća baš ono što će u Mašinom karakteru morati da vremenom dovede do raskida između nje i njenoga verenika, i sa strpljivošću i predupredljivošću pauka ona širi svoje mreže. Ona je pametna, ali radi dostizanja svoga cilja njoj i nije potreban velik um: dosta je sam egoizam, hladno i skriveno lukavstvo. Šta ima zajedničkog između dobre, lako ushićene, proste i otvorene Maše i gospodina Čeljskoga? — Ničega. Njih vezuje sad samo jedno osećanje, mlado u Maši, i koje se pretvara da je mlado u knezu; ali će ono proći i ostaće samo duboka razlika između dve duše, koje nisu stvorene jedna za drugu. Meri je mnogo sličnija knezu, oni su oboje — jednoga polja jagode; i čitalac oseća da će pre ili kasnije oni morati da budu u zajednici, makar to bilo na ruševinama Mašine sreće. Treći deo se završava dvostrukom svadbom — Mašinom i Merinom. Knez je još pre svadbe potpao pod Merin uticaj, počinje da sumnja i da izražava ljubomoru, — jednom rečju, ispoljava svu sićušnost svoje duše. Ali glavno interesovanje celoga ovoga dela usredsređuje se ne na ovim licima, već na Antonini Bertini, na njenom pričanju, u kom se pred nama javlja ceo njen život, i koje zauzima oko dve trećine ovoga trećega dela.

Izgleda da ne treba da uveravamo naše čitaoce u duboke simpatije koje je u nama izazvao talenat g-đe Tur. S druge strane, oni su mogli da vide da te simpatije nisu kod nas slepe i da smo, bez ikakvog zaobilaženja, izrazili svoje mišljenje o onome što nam je izgledalo manje uspelim u njenoj tvorevini; zato se nadamo da oni neće sa sumnjom gledati na vatrene pohvale koje smo spremni da uputimo Antonininoj priči, poglavito u prvom delu pričanja. Ove stranice, govorimo sa tvrdim ubeđenjem, ostaće u ruskoj književnosti. One će, možda, stati u red onih odabranih pesničkih slika koje su postale naše domaće, o kojima volimo da mislimo, prema kojima simpatije prelaze, najzad, u naviku, tesnu vezanu sa svim što je najlepše u našim uspomenama. Sadržina takvih srećnih slika gotovo uvek je prosta: ona je prosta kao i same osnove života.

Nazvali smo ove slike srećnim: sreća se njihova sastoji ne u novini ili nečuvenosti glavne misli, već u tom što im je život uspeo, što im je on otvorio svoje izvore i rado je pošao po njima svojim sjajiim talasom. U tom se i sastoji cela njihova originalnost, njihova retkost. Ne odjekuje život na svaki poziv; čarobna Aladinova lampa, pred kojom se sve otvara, daje se u ruke ne mnogim, čak i među pesnicima. Bolje reći: ona često dolazi u ruke onim koji nemaju tako velikoga talenta; setimo se Opata Prevoa i: njegove Manon Lescaut, Bernardena de-Sen-Pjera i njegova Pavla i Virginije. Dosta je teško odrediti uslove takve sreće: oni su vezani sa samim životom tih srećnika. Ali smo dužni da kažemo, da je neki dosta jak odraz te sreće, sreće da se stvori prost lik koji nije osuđen da umre, postao udeo pisca „Antonine”. Hteli bismo da verujemo da Antoninu neće zaboraviti, — da neće zaboraviti prve godine njene mladosti, njene ljubavi prema Mišelju, sa celom čarobnom svežinom i lepotom prvih zbližavanja, sa stidljivom pobedom neočekivanoga blaženstva, sa razdirućim bolom nagloga rastanka. Sve je to napisano prosto, vatreno, nemarljivo, kao što uopšte piše g-đa Tur i kao što je, primetićemo uzgred, napisana „Manon Lescaut”. Ali sama nepažljivost ove forme u pričanju Antonine čini lepotu. Nagla iskrena strast ne traži izraza i ne nalazi ih: oni joj sami trče u susret.

Kraj pričanja, počinjući od pojave g. Bertinija, Italijana sa moćnim temperamentom i melodramskim naklonostima, nama se manje dopada. Odnos Antoninin prema njemu, ne sasvim prirodan i napregnut, nekako neprijatno kvari sklad utiska, dobivenoga od strane čitaoca iz prve polovine pričanja.

Između trećega i četvrtoga dela postoji šestogodišnji razmak. Mi uopšte nismo velike pristalice takvih naglih skokova. Većinom interesovanje se zadržava i umire na onom istom mestu gde se prekinula nit pripovetke. Nećemo reći, svakako, da su naše reči našle potpuno opravdanje u četvrtom delu „Sestričine”. U njemu ima divnih pojedinosti. Razvoj događaja proveden je čak sa većom jasnošću nacrta nego što smo očekivali od g-đe Tur. Ali čitalac neizbežno predviđa sav ovaj razvoj do najmanjih tančina, od same prve scene, gde nam pisac pretstavlja kneza već razdraženoga, kome je dosadna njegova žena, i koji je zaljubljen u drugu ženu, u Meri, — Mašu, odgurnutu, tužnu, sa tajnom ranom na srcu, i, najzad,

samu Meri, koja je po starom hladna, uverena u svoju pobedu, u svoj neograničen uticaj na kneza i spremna da se sveti Maši do kraja. Čitalac, ponavljamo, predviđa sve buduće prelaze ove drame, i, ako ne predoseća kakve će baš vrste biti rasplet, tužan ili veseo, ipak već jasno vidi put do njega i ide za piscem ne sa uživanjem, već sa radoznalošću. Uostalom, nećemo da ovom primedbom umanjimo dobre strane poslednjega dela romana, iako se u njemu mogu naći neke nepotrebne dužine, ne u pojedinostima samoga hoda radnje, već u rasuđivanjima povodom toga hoda. Hitamo, ipak, da umirimo čitaoce primedbom, da je u toku ovih šest godina Pletnjejev stigao, istina, donekle neočekivano, da se oženi Antoninom i da otputuje u selo, gde ga, najzad, pisac „ostavlja, poželevši mu potpunu sreću", što mu i mi iskreno želimo. Šta čovek nije sposoban da obeća na rastanku! Sa Iljmenjevim Maša je gotovo prekinula poznanstvo, on je, kao i svi nesrećni, ali plemeniti ljubavnici, nadenuo na sebe masku lažne ravnodušnosti i odvažno ju je nosio sve dok je Maša bila ili se pokazivala srećna, t. j. do onoga vremena dok mu i nije bilo potrebno da skida masku. Ali evo gde počinje domaća drama: očaravanje je davno iščezlo, ispoljavaju se posledice strašne greške: teško je mladoj ženi pod pritiskom lažnoga i ponižavajućega položaja... Dolazi vreme da prijatelj kroči napred i da pruži ruku u pomoć. Ali primiti tu ruku nije lako. Nastupa obično crescendo završetka. Počinju nesporazumi, sumnjičenja, uvrede; sa razdraženošću krivih ljudi proganjaju knez i Meri nevinu Mašu. Kleveta se prosipa kao otrov; trenutna vraćanja pređašnjih osećanja, nehotični prekori savesti odmah se smenjuju novim uvredama. Nemilosrdan egoizam, raspaljen prestupnom strašću, gazi dobrodušnu i suviše savesnu slabost; pokrivši se neprobojnim oklopom priličja, on bije kako hoće svoju bezaštitnu žrtvu, koja se čas uzaludno stara da umilostivi svoje neprijatelje, čas još neuspešnije pokušava da se bori protiv njih. Poštede ona nema. Oslonac za osloncem klizi iz njenih oslabelih ruku; spoljašnje blagostanje takođe se ruši; ona gine.. ali evo javlja se spasilac u licu ujaka Čeljskoga, starca Očinjina. Koristeći se krajnjim rastrojstvom stvari svojega sestrića, ovaj dobrotvorni deus ex machina otkupljuje od njega Mašu, jedva živu od svih udaraca koji su joj naneseni. On je uzima sa sobom. Iljmenjev ih prati i, posle nekog vremena,

doznajemo da graf Zapoljski, Merin muž, ubija na dvoboju Čeljskoga, i, ma da nam pisac ne kaže ništa o pobedi dobročinstva, u pravu smo da pretpostavimo da osvedočeno Iljmenjevo drugarstvo neće ostati bez nagrade.

To je sadržina poslednjega dela „Sestričine”. Ispričali smo je ukratko, ali se nadamo da smo kazali dovoljno da bi izazvali kod čitaoca najživlje interesovanje prema njoj.

Završavajući pregled romana g-đe Tur, nameravamo da u nekoliko reči ponovimo i da sastavimo u jednu celinu naše razbacane primedbe o njenom talentu. Ali pre svega da pomenemo o osećanju sa kojim smo ispustili iz ruku njenu knjigu. Ovo osećanje je bilo toplo, simpatično: ova knjiga je napisana srcem i govori srcu. Od nje odiše nekom plemenitošću, iskrenošću, toplinom. Sama zagrejanost sa kojom se g-đa Tur često upušta u suvišna i ne nova rasuđivanja, — ova zagrejanost, kojoj bismo, priznajemo, slabo poverovali kad bi pisac bio muškarac, jedva li ne utiče na nas dirljivo sa njene strane; ova rasuđivanja mogu nam se pokazati kao fraze, ali ne kao frazerstvo.

Kod nje, doduše, povodom istina, poznatih svima, javlja ss ton poluushićen, polupoučan, kao da ih je ona sama malo čas otkrila; ali to može da se desi... i to se može oprostiti. Zapaža se kod g-đe Tur nedostatak ironije, komičnoga elementa. Mnogi će da plaču, niko se neće nasmejati, čitajući „Sestričinu”. Talenta, toga nezavisnoga elementa, o kom smo govorili u samom početku našega članka, — talenta, koji pesnik kao da svesno uzima u ruke, kod g-đe Tur ili nema, ili vrlo malo. Njen talenat, talenat liriski, nerazdeljen od nje, koliko je sposoban da ocrtava najmanje pokrete piščeve duše, njegovo lično životno iskustvo, toliko je nesposoban da stvara samostalne karaktere i tipove. Slog g-đe Tur, kako smo kazali malo čas, nepažljiv je. Jezik njen je brbljiv, često je reč vodnjikava i uopšte više muzička nego živopisna; ali je u tom nećemo prekoravati. To je njen nedostatak, i to je njena vrlina u jedno isto vreme. Ali nam je neprijatno bilo da na nekim stranicama „Sestričine” nađemo retoriku, katkad gotovo školsku, nešto što odiše „Zbirkom uglednih sastava”, nekakve pretenzije na sastavljanje, na literarne ukrase. Ove pretenzije manje više su razumljive ili izvinjavajuće u ocrtavanju

karaktera, ali čim da se objasne, na primer, ovih petnaest redaka, kojima se počinje šesta glava četvrtoga dela:

„Da li vam se dešavalo da vidite miran i bezbrižan prostor mora, koji se prostire kao providan kristal? Ni jedne struje, ni najmanjega kolebanja, a iznad njega takođe širok, takođe bezmeran lazur neba, neskriven ni jednim oblačkom, ni najmanjim oblačkom; u nečujnim pokretima mora odražava se nebo i u svečanom spokojstvu gledaju oni jedan drugoga i, slivajući se na vidokrugu, čine jednu celinu... Kakav je mir i kako je on nesiguran! Tišina, mir stihija samo je trenutak nedelanja pred burom i vihorom. Oblak doleće sa dalekoga vidokruga, odmah se odražava i zamrači mirno dotle(!) ogledalo voda, za tren oka deli nebo od mora i narušava mir: vetar urliče, goni oblak, podiže valove, i ujedan trenutak tamo gde je bilo ogledalo otvaraju se bezdne, gde je bila lazura, sastavljaju se oblaci, i munja ih preseca, i grom strašnom grmljavinom dovršava groznu sliku. U čovečjem životu dešava se to isto” i t. d.

Istrcanost poređenja ne otkupljuje se, kao što vidite, novinom izraza, tačnošću i svežinom boja. Sličnih mrlja ima mnogo u romanu g-đe Tur, i ostaje nam samo da žalimo što iskusna i prijateljska ruka nije prošla po njenim stranicama pre nego se on javio u štampi.

Ali pored svega toga mi srdačno pozdravljamo njegovu pojavu i nadamo se da se g-đa Tur, ohrabrena uspehom, koji, nesumnjivo, očekuje njenu.„Sestričinu”, neće tim ograničiti na poprištu, koje je ona krasno započela. Nadamo se takođe da nam ona neće zameriti što smo joj ukazali na ono šta nam se čini slabo u njenom romanu. Dobro u njemu nije našlo u nama ravnodušnog ocenjivača, a pravo svakoga istinitoga talenta, pravo na nelicemeran i savesan sud, čini nam se da je sa naše strane potpuno poštovano.

„Savremenik”, 1852, br. 1.

NEKOLIKO REČI O PESMAMA F. I. TJUTČEVA

— Preveo D-r Dimitrije Đurović —

„Povratak poeziji nije mogao biti neprimećen, ako ne u književnosti, ono u časopisima”. Ove reči su se dosta često čule u poslednje vreme. Mišljenje u njima izraženo tačno je, i spremni smo

da se složimo sa njim, ali sa ovom primedbom: mi ne mislimo da poezije nema u našoj savremenoj književnosti, pored svih prekora u svakidašnjosti i bljutavosti koji se na njenu adresu upućuju; ali razumemo želju čitalaca da uživaju u skladu stiha, u čaru odmerene lirske reči; razumemo ovu želju, saosećamo joj i delimo je potpuno. Eto zbog čega nismo mogli da se iskreno ne obradujemo skupljanju u jednu celinu razbacanih dosad pesama jednoga od najznačajnijih naših pesnika, koga kao da nam je zaveštao pozdravom i odobravanjem Puškin — F. I. Tjučeva.

Kazali smo sad, da je g. Tjutčev jedan od najznačajnijih ruskih pesnika: kazaćemo više: u našim očima, ma koliko bilo uvredljivo za savremenike, g. Tjutčev, koji pripada prethodnom pokolenju, stoji iznad sve svoje sabraće u Apolonu. Lako je ukazati na one zasebne kakvoće po kojima stoje iznad njega darovitiji od sadašnjih naših pesnika: na čarobnu, iako unekoliko jednoliku Fetovu graciju, a na energičnu, često suvu i tvrdu Nekrasovljevu strasnost, na pravilni, katkad hladni, Majkovljev živopis; ali na jednom Tjutčevu leži pečat one velike epohe kojoj on pripada i koja se tako jarko i snažno izrazila u Puškinu; jedino u njemu zapaža se srazmernost talenta sa samim sobom, ona podudarnost njegova sa životom piščevim, — jednom rečju, bar deo onoga što u punom svom razvoju čini bitnu osobinu velikih talenata. Krug g. Tjutčeva nije širok — to je istina, ali je on u njemu kao kod svoje kuće. Talenat njegov nije sastavljen od nevezano razbacanih elemenata: on je zatvoren i vlada sobom; u njemu nema drugih elemenata, sem čisto lirskih; ali su ovi elementi određeno jasni i srasli su sa samom ličnošću piščevom; njegovi stihovi nemaju karakter sastava; oni su svi, čini se, napisani; povodom izvesnoga slučaja, kao što je to hteo Gete, t. j. oni nisu izmišljeni, već su izrasli sami, kao plod na drvetu, i po toj skupocenoj kakvoći poznajemo, između ostaloga, uticaj Puškina, vidimo u njima otsjaj njegova vremena.

Reći će nam se da mi bezrazložno ustajemo protiv sastava u poeziji, da se, bez svesnoga učešća stvaralačke fantazije, ne može zamisliti ni jedna umetnička tvorevina, sem, možda, nekakve prvobitne narodne pesme, da u svakoga talenta postoji spoljašnja strana, — strana zanata, bez koje ni jedna umetnost ne biva; sve je to tako, i mi niukoliko to ne odbacujemo: ustajemo samo protiv

odvajanja talenta od one njive koja mu jedina i može da da sok i snagu, — protiv odvajanja od života one ličnosti kojoj je on dat na poklon, od opštega narodnoga života, kome, kao jedinica, pripada ta ličnost. Slično odvajanje talenta može imati svoje prednosti: ono može da pomaže najlakšu njegovu obradu, razvoj u njemu virtuoznosti; ali ovaj razvoj se uvek svršava na račun njegove životne snage. Od otsečenoga suvoga parčeta drveta može se napraviti; kakva god hoćete figura; ali već na tom suvom drvetu ne može da raste svež list, neće se razviti na njemu mirisan cvetak, ma koliko ga zagrevalo prolećnje sunce. Teško piscu koji hoće da napravi od svojega živoga talenta mrtvu igračku, kojega sablažnjava jevtin triumf virtuoza, jevtina vlast njegova na svojim bljutavim nadahnućem. Ne, pesnikova tvorevina ne treba da mu se daje lako, i on treba da ne ubrzava njen razvoj u sebi drugim sredstvima. Davno već i divno je rečeno da on treba da je nosi u svome srcu, kao što majka nosi dete u utrobi; lična njegova krv treba da vri u njegovoj tvorevini, i ovu životvornu struju ne može da zameni ništa što je uneto sa strane: ni pametna rasuđivanja i tako zvana iskrena ubeđenja, pa čak ni velike misli, ako bi se takve imale u zalihi... I one, i same te velike misli, ako su zaista velike, izlaze ne samo iz glave, već i iz srca, po divnom Vovenargovu izrazu: „Les grandes pensées viennent du coeur”.[32] Čovek koji želi da stvori nešto celo treba da za to upotrebi celo svoje biće.

Načelo „stvaranja”, ili, da se izrazim pravilnije, sastavljanja, retorike, tako jako razvijeno u našoj književnosti pre petnaest godina, sad, naravno, veoma je oslabilo: nikom sad neće odjednom pasti napamet, bogzna zbog čega, da sagradi petočinu fantaziju povodom nekakvoga italijanskoga sasvim sporednoga živopisca, koji je ostavio za sobom dve-tri rđave slike, skrivene u mračnim kutovima trećostepenih galerija; niko sad neće opevati, naglo potpavši pod vlast preuveličanoga ushićenja, natprirodne kovrdžice neke devojke, koja, možda, čak nikad nije ni postojala na svetu; ali, ipak, sastavljanje nije iščezlo iz naše književnosti. Tragovi njegovi, i to dosta jaki, mogu se zapaziti u delima mnogah naših pisaca; ali kod Tjutčeva ga nema. Nedostaci g. Tjutčeva druge su vrste: kod njega često nailazimo na zastarele izraze, sa bledim i tromim stihovima;

katkad se čini kao da ne vlada jezikom; spoljašnja strana njegova talenta, ona strana koju smo malo pre pomenuli, nije, možda, u dovoljnoj meri razvijena; ali se sve to nadoknađuje iskrenošću njegova nadahnuća, onim pesničkim dahom kojim odišu njegove stranice; pod silaskom toga nadahnuća, sam jezik g. Tjutčeva često zadivljuje čitaoca srećnom odvažnošću i gotovo puškinskom lepotom svojih konstrukcija. Interesantno je takođe posmatrati kako su se u piščevoj duši rađale te, u stvari ne mnogobrojne pesme (nema ih više od stotine), kojima je on završio ovoj pređeni put. Ako se ne varamo, svaka njegova želja počinjala se mišlju, ali mišlju koja se, kao vatrena tačka, pretvarala u plamen, pod uticajem dubokoga osećanja, ili jakoga utiska; zbog toga, ako se tako možemo izraziti, svojstva svojega porekla, misao g. Tjutčeva se nikad ne javlja čitaocu naga ili apstraktna, već se uvek spaja sa likom, uzetim iz sveta duše ili prirode, prožima se njim, i sama ga prožima nedeljivo i neprekidno. Isključivo, gotovo trenutno lirsko raspoloženje poezije g. Tjutčeva primorava ga da se izražava sažeto i kratko, kao da bi hteo da se opkoli stidljivo ženskom i finom linijom; pesniku treba da izrazi jednu misao, jedno osećanje, sliveno zajedno, i on ih većinom izražava jednim likom, baš zato što on ne misli da se ponosi svojim osećanjem pred drugima, ni da igra njima pred sobom. U tom smislu poezija njegova zaslužuje naziv stvarne, tj. iskrene, ozbiljne. Najkraće Tjutčevljeve pesme gotovo su uvek najuspelije. Osećanje prirode u njemu je neobično tanano, živo i tačno; ali on, govoreći jezikom koji nije sasvim primljen u otmenom društvu, ne jaše na njemu, ne pristaje da komponuje i bojadiše svoje figure. Poređenja čovečjega sveta sa rodbinskim mu svetom prirode nikad nisu nategnuta i hladna kod g. Tjutčeva, ne odjekuju nastavnim tonom, ne staraju se da služe kao objašnjenja neke obične misli, koja se javila u piščevoj glavi i koju je on shvatio kao sopstveno otkriće. Sem svega toga, u g. Tjutčevu je zapažen tanano fini ukus, koji je plod mnogostranoga obrazovanja, čitanja i bogatoga životnoga iskustva. Jezik strasti, jezik ženskoga srca, poznat mu je i on uspeva u njemu. Pesme g. Tjutčeva koje nisu crpene iz ličnoga, sopstvenoga izvora, kao što su „Napoleon” i dr., nama se dopadaju manje. U g. Tjutčevljevom talentu nema nikakvih dramskih ili epskih načela,

mada je um njegov, neosporno, prodro u sve dubine savremenih istorijskih pitanja.

Pored svega toga ne pretskazujemo g. Tjutčevu popularnost, onu šumnu, sumnjivu popularnost, koju, verovatno, g. Tjutčev i ne traži. Talenat njegov, po samom svojstvu svom, nije okrenut gomili i on od nje ne očekuje ocenu i odobravanje; da bi se potpuno ocenio g. Tjutčev, treba sam čitalac da bude obdaren nekom tančinom razumevanja, nekom gipkošću misli, koja ne stoji suviše dugo prazna. Ljubičica svojim mirisom ne dodiruje na dvadeset koraka oko sebe; treba joj se primaći, da bi se osetio njen prijatan miris. Ponavljamo, ne pretskazujemo popularnost g. Tjutčevu; ali pretskazujemo duboko i toplo saosećanje svih onih kojim je draga ruska poezija, a takve pesme kao što su:

Pošlji Gospode svoju utehu...

i druge, poći će iz jednoga kraja Rusije u drugi i nadživeće mnogo u savremenoj književnosti što se sad či«i dugovečno i ima šuman uspeh. G. Tjutčev može da kaže za sebe da je on, po rečima jednoga pesnika, stvorio reči kojima nije suđeno da umru; a za pravoga umetnika nema veće nagrade od sličnoga saznanja.

„Savremenik”, 1854, br. 4.,

PREDGOVOR ROMANU AUERBAHA, „LETNJIKOVAC NA RAJNI”

— Preveo D-r Dimitrije Đurović —

Novom romanu pisca koji raspolaže talentom kao što je talenat Bertolda Auerbaha, isto tako je malo potrebna preporuka ruskoj publici, kao i sopstvenoj, nemačkoj publici. Slava njegova je utvrđena, a ime njegovo je postalo drago kod nas, kao i u Engleskoj, u Americi, u Francuskoj. Ali neka mi se dopusti, kao starom piščevom prijatelju, da se koristim pojavom njegove poslednje tvorevine u ruskom prevodu, da bacim letimičan pogled na njegovo prošlo delanje.

Dosad se nije izgladio u Nemačkoj utisak učinjen njegovim poznatim pripovetkama iz švajcarskoga seoskoga života („Schwarzwälder Dorfge schichten”), koje su se pojavile početkom četrdesetih godina. Obraćanje književnosti narodnom životu zapaža se oko toga istoga vremena u svim evropskim zemljama (setimo se Žorž-Sandove — la Mare au Diable, la petite Fadette i t. d., a takođe i onoga što se desilo kod nas, u Rusiji), ali čast početka pripada Auerbahu. Pokušaji da se iskoristi nedirnuta njiva narodnoga života, gde se još ne oseća zadah truleži od „otrova refleksija”, i da se tim samim da oslabljenoj književnosti nov život i zdravi sokovi, — slični pokušaji sretaju se još pre Auerbaha: u Nemačkoj dosad nije zaboravljen onaj deo Imermanovoga romana „Minhauzen”, gde je sa onakvom pesničkom istinom ocrtan način života vestfalskih seljaka; figure „seoskoga starešine” (Oberschulze) i „plave Lizbete” postale su trajna svojina književnosti; ali sam roman, lažan, izveštačen, beživotno fantastičan, kao i sve tvorsvine nemačke romantičarske škole dvadesetih godina, guta svojim mutnim talasima krasnu oazu vestfalske idile. Sama ova idila javila se u „Minhauzenu” kao sporedna epizoda, i Imerman joj nije ni davao drugoga značenja. Auerbah je postupno drukče. Vrativši se u mirno pristanište rodnih švarcvaldskih dolina, on je ostavio iza njih svu svoju naučenost i obrazovanje, sve što je do toga vremena njega uzbuđivalo i interesovalo; nije ostavio samo talenat pesničkoga posmatranja, i njegovo osetljivo srce koje voli ostalo je u njemu. Auerbah nije sastavio idilu: on se potpuno zagnjurio u narodnu „suštinu”. Nije tanano razvijen čovek, sa nehotičnim saznanjem svojega prevashodstva, snishodljivo stupio u odnos sa novim i interesantnim načinom života, posećivao seljačke porodice, izučavao njihove naravi, njihove životne navike i čudnovatosti; u njihov krug je prodro pesnik koji je sam bio sin ovih dolina, rodio se sam u seljačkoj porodici: sa sinovljom nežnošću i „pietetom” vraćao se on u svet sa kojim su ga spajale krvne veze. On je nalazio u njemu ono što mu nisu davale one klase srednjega i višega gradskoga staleža u kojima se on do toga vremena nalazio: proste čovečje odnose, cele, neskrhane karaktere, jednostrano tvrda moralna ubeđenja — i, kao postavku za celu sliku, onu izvanrednu i veličanstvenu i prijatnu

švarcvaldsku prirodu, od koje odiše potkrepljivom svežinom borovih šuma i planinskih vrhova.

Nije bez osnova kazao Gete: „Kad ne bi bilo oko u obliku sunca, zar bi ono moglo da vidi sunce”?[33] I Auerbah, pored sve snage svojega talenta, ne bi mogao tako organski da zavlada svim tajnama toga, dotle gotovo zatvorenoga života, kad bi mu on sam bio tuđ. Ovaj fakat tumači, između ostaloga, i ono preimućstvo koje je sačuvao Auerbah pred svim svojim sledbenicima i podražavaocima. U njegovim rečima se čuje zvuk ničim nezamenjen. Isto tako, ako je dopušteno poređivati malo sa velikim, i kod nas, u „Savuški”, nesrećnoga, nedavno poginuloga I. T. Kokoreva, oseća se, pored sve siromašne sadržine i neumešnosti ocrtavanja, svojeobrazan topao mlaz, koji se javlja samo kao plod naročite bliskosti pisca načinima života i naravima koje on opisuje. Kokorev je bio, kao što je poznato, sin maloga građanina. Auerbahova kolevka stajala je u siromašnoj seoskoj kućici u Nordštetenu (rodio se 1812); od malena i sa svih strana, oko domaćega ognjišta, u školi, na ulici, u šumama i dolinama, okruživao ga je seljački način života. Radnik njegova oca, dobrodušni Nagi, pričao mu je, idući za plugom, starinske bajke i legende, čobanin mu je pevao pesme koje je sačuvalo živo predanje, devojke su ih ponavljale na skupovima za preslicama, — i celo ovo pesničko bogatstvo zauvek je padalo neizgladivim crticama na njegovo srce. Bila je još jedna sklonost koja je dala njegovom razvitku naročit pravac, njegovom umu — naročitu boju. Auerbah je Jevrejin, i od detinjstva je znao nevolju. Njegov otac se bavio trgovinom stoke, pored zemljoradnje, i, opterećen mnogobrojnom porodicom, jedva je izlazio na kraj. Zajedno sa pesničkim talentom Auerbah je nasledio i onu oštrinu rasuđivanja, onu jasnu pojmljivost, onu izdržljivu snagu strpljivosti, jednom rečju one osobine koje čine zasebne znake jevrejskoga roda. Ove osobine su mu bile korisne — najpre pri izučavanju Talmuda (od dvanaestogodišnjega uzrasta bio je određen za zvanje rabinera); on ih je kasnije razvio jače, kad je, kao student u Minhenu i Hajdelbergu, zamenio svoja pređašnja zanimanja čisto spekulativnom filosofijom. Pesnik i filosof i Jevrejin ispoljavali su se u Auerbahu u samom izboru prvoga njegova naučnoga rada i prvoga pesničkoga dela. Predmet i jednoga i

drugoga rada bilo je jedno isto lice, blisko po duhu i po poreklu i kao rodbinsko Auerbahu: Spinoza. Celokupno izdanje tvorevina velikoga jevrejskoga mislioca u nemačkom prevodu i roman koji nosi njegovo ime pojavili su se u jedno isto vreme, 1837 godine. Romani koji su se za ovim javili: „Pesnik i trgovac”, „Mili ljudi”, „Šta je sreća?”, iako su dali piscu počasno mesto u tadašnjoj nemačkoj književnosti, mogu nas sad interesovati samo kao svedočanstvo poštenoga i savesnoga traženja puta koji bi odgovarao rođenim talentima. Put ovaj se, najzad, otkrio njemu kod kuće, u tišini švajcarskih dolina. Sa pojavom prvoga zbornika „Seoskih pripovedaka” (1843 g. Auerbah je prevalio 31 godinu svoga života), koje su stvorile literarni žanr, on je već znao svoj cilj i išao je k njemu pravo.

Rekli smo da je Auerbah ostavio za granicom svoje otadžbine celokupnu svoju nagomilanu obrazovanost: ovaj izraz zahteva nekojega ograničenja.

Ne može se sasvim odbaciti uticaj kulture, pa i ne treba odbacivati. Pored toga, ona osobina njegova uma koja ga je uputila izučavanju Spinoze nije ga ostavila ni u seljačkoj kolibi, koju je on posetio i opevao. Nacrtavši neobično tačnim, tananim, iako pokatkad unekoliko sitnim crticama svoje figure, on se neki put ne odriče zadovoljstva da se pozabavi filosofijom na njihov račun; on sa svom veštinom iskusnoga majstora skreće čitaocu pažnju na njihov tajni značaj, na ono simbolično koje leži u osnovi svakoga neposrednoga života, i izražava se drugi put, izgleda, najbeznačajnijim rečima i postupcima... Pripovetka njegova katkad prelazi u alegoriju. Zato nije ni čudnovato što se on dugo nije zadovoljavao ocrtavanjem onih prostih čovečjih odnosa, one večne istorije ljubavi, njenih tuga i radosti, kojim su isključivo posvećene njegove prve pripovetke: on je počeo da postepeno unosi najnovije disonanse u patrijarhalan sklad sela. Tim više je on imao prava da to učini, što u naše vreme borba velikih interesa i pitanja koja uzbuđuju društvo prodire u najsakrivenije kutove. Obrativši se narodu radi lečenja sopstvenih neduga, on je svršio tim što je otkrio prisutnost tih istih neduga, pod drugim formama, u narodu. Umetnikova pažnja počela je da se usredsređuje poglavito na onim licima odobrenoga od njegove strane sveta, koja se sama uvlače u ovu borbu, podležu jakom uticaju društvenih pitanja. Auerbah se primio da ocrtava (u „Luciferu”

i drugim romanima) čas sukob nezavisnoga, slobodnoga duha i jakoga karaktera protiv osvajačkoga autoriteta rimsko-katoličke kurije; čas sve posledice naglоga prenosa divne ženske duše u složene uslove dvorskoga, prestoničkoga, veštačkoga života... Čitaoci, verovatno, nisu zaboravili roman na koji mislimo — „Profesorova žena”, jedna od najpoetičnijih Auerbahovih tvorevina. U ovom delu on se takođe prvi put dotakao pitanja koje ga od toga vremena sve više i više privlači, u koje on teži da prodre što dublje, — a to je pitanje braka u svoj njegovoj važnosti i potpunosti, sa svim njegovim gotovo nerešivim protivurečnostima — i stalnom težnjom za rešenjem i umirenjem. I Auerbah je pokušao da pretstavi ovo rešavanje, ovo umirenje — najpre u najskromnijoj, donjoj sferi (u „Edelvajsu”), a zatim na samim vrhovima društvene građevine, u najvišim krugovima evropske kulture. Čitalac razume da je reč o romanu „Na visini”, dobro poznatom i ruskoj publici. Dubina pogleda na svet, snaga psihološke analize, usavršeno majstorstvo jezika, sve stalne osobine Auerbahova talenta nikad se nisu sjajnije javile nego u ovoj izvrsnoj tvorevini; ali se ne može ne priznati da se pesničko stvaranje katkad udaljava na drugi plan, ispoljava se u pojedinostima i suviše jasno istupa rad dovitljivoga rasuđivanja. Naročito pada u oči pri ocrtavanju tih, sličkih lavirintu puteva, po kojim krasna dvorska dama i njen carski prijatelj, opijeni strašću, teže da iziđu na onu slobodnu visinu gde posle pokajanja i patnje dolazi pobeda konačnoga umirenja. Sve je to vrlo pametno, tanano, zanimljivo (Irmin dnevnik, naprimer, ispunjen je najinteresantnijim podrobnostima), ali se može u svemu tom poželeti više životnoga i one sentimentalnosti koja, kao i u Dikensa, iako u drugom obliku, čini Ahilovu petu Auerbahovoga talenta. Sa uverenošću možemo reći da ovi nedostaci gotovo ne postoje u ovom romanu, a sve velike dobre osobine stvaraoca švajcarskih pripovedaka pokazuju se u njemu sa potpunošću koje još nije bilo. Još nikad Auerbah nije davao sebi tako širok zadatak, nije ga uzimao tako duboko i nije ga izrađivao sa takvim savršenstvom.

Sad smo, ne bez namere, nazvali Auerbaha stvaraocem švajcarskih pripovedaka. On sam zna da je njegova glavna snaga u vezi sa otadžbinom, on zna u kakvu njivu su urasli njegovi koreni. Ne slučajno on i u romanu „Na visini” ocrtava figure slične Valpurgi i

celoj njenoj porodici. Izabravši prestonicu, zasad severne Nemačke, za mesto svojega stalnoga življenja, on nije prekinuo stalne odnose sa svojom ljubaznom Švapskom. Za nju on izdaje svojega „Kuma” (Gevattersmann), svoj „Narodni kalendar”. Istina, tamo gde se, može se reći, rodila njegova muza, u ovim prirajnskim dolinama, vlada još, i svake godine ustaje, u svojim protivkulturnim težnjama, ona moć protiv koje je on upravio toliko strela, i kojoj se sprema da nanese nov udarac u svom poslednjem romanu, moć sujeverja i predrasuda. Ali Bertold Auerbah je u punom rascvetu života i snage, — i on neće odustati od borbe u kojoj vidi svoj poziv. Neka on pokloni svojoj zemlji i celom čitalačkom svetu još mnogo tvorevina, u kojim visoka obrazovanost, u vezi sa jasnim umom i pesničkim talentom, zajedno teže da, po mogućstvu, reše životna pitanja, koja nam je zaveštala sva protekla istorija evropskih naroda!

„Vesnik Evrope”, 1868 g.

HAMLET I DON-KIHOT

Govor, održan 10 januara 1860 godine na javnom predavanju u korist Društva za potporu oskudnih književnika i naučnika.

— Preveo Jovan Maksimović —

Prvo izdanje Šekspirove tragedije „Hamlet” i prvi deo Servantesovog „Don-Kihota” pojavili su se jedne i iste godine, na samom početku XVII-og stoleća.

Ta mi se slučajnost učinila značajna; takva blizina ta dva pomenuta dela navela me je na čitav niz misli. Molim za dopuštenje da podelim danas s vama te misli, a već unapred računam na vašu snishodljivost. „Ko hoće da razume pesnika, taj mora stupiti u njegovu oblast”, — kazao je Gete; — prozaik je lišen svih prava na takav zahtev; ali on se može nadati da će njegovi čitaoci — ili slušaoci — zaželeti da mu prave društvo u njegovom putovanju, u njegovim istraživanjima.

Nekoji između mojih pogleda možda će vas i iznenaditi svojom neobičnošću; ali u tom se i sastoji naročito prevashodstvo velikih pesničkih tvorevina koje je genije njihovih tvoraca neumrlim životom nadahnuo, — što pogledi na njih, kao i na život uopšte, mogu da

budu beskonačno raznovrsni, čak i protivurečni, i u isto vreme podjednako istiniti.

Koliko li je dosad komentara već bilo napisano na „Hamleta”, a koliko ih se još predviđa u budućnosti! Do kakvih li različitih zaključaka nije dovodilo izučavanje tog doista neiscrpnog tipa!

„Don-Kihot”, već po samoj prirodi svog zadatka, po zbilja velelepnoj jasnosti pričanja, baš kao suncem juga obasjanog, daje manje povoda za tumačenja. Ali nažalost, mi Rusi nemamo dobrog prevoda Don-Kihota. Većina nas je sačuvala o njemu dosta neodređene uspomene. Pod rečju „Don-Kihot” mi često podrazumevamo prosto jednu budalčinu, — reč „donkihotstvo” je kod nas ravnosnažno sa rečju: besmislica, — dok bi, međutim, pod donkihotstvom trebalo da se podrazumeva visoko načelo samopožrtvovanja, koje je samo (u ovom delu) sa komične strane shvaćeno.

Dobar prevod „Don-Kihota” bio bi prava zasluga pred publikom, i sveopšta zahvalnost očekuje onog književnika koji nam svojim doraslim prevodom da tu jedinstvenu tvorevinu u svoj njenoj lepoti.

No da se vratimo predmetu naše besede.

Rekao sam kako se meni istovremena pojava „Don-Kihota” i „Hamleta” učinila značajnom. Učinilo mi se da su u ta dva tipa ovaploćene dve osnovne, protivupoložene, suprotne osobenosti čovečanske prirode — oba kraja one osovine oko koje se ista obrće. Učinilo mi se da svi ljudi pripadaju, više ili manje, u koji bilo od ta dva tipa; da skoro svaki između nas liči ili na Don-Kihota, ili na Hamleta. Istina, u naše vreme, Hamleta se pojavilo daleko više no Don-Kihota; ali se ni Don-Kihoti još nisu sasvim izgubili.

Da se objasnimo.

Svi ljudi žive — svesno ili nesvesno — na osnovi i silom svog načela, svog ideala, tj. silom onoga što oni smatraju za istinu, za lepotu, i za dobro. Mnogi dobijaju svoj ideal već gotov, u određenim, istorijski složenim i staloženim formama. Oni žive podešavajući svoj život prema tom idealu, neki put i otstupajući od njega pod uticajem strasti ili slučajnosti, — no oni o njemu ne diskutuju, ne sumnjaju. Drugi ga, naprotiv, podvrgavaju analizi svoje sopstvene misli.

Bilo kako mu drago, no ja se kanda neću mnogo prevariti, ako kažem da se za sve ljude taj ideal, ta osnova i svrha njihovog

bitisanja nalazi ili van njih, ili u njima samima: — drugim rečima, za svakoga između nas staje na prvo mesto ili svoje rođeno ja, ili nešto drugo, priznato za više.

Neko mi može primetiti da stvarnost ne dopušta tako oštrog razgraničavanja, da u jednom i istom živom biću oba ta gledišta mogu da se smenjuju, čak da se u nekoj meri i slivaju. No ja nisam ni mislio da tvrdim nemogućnost izmena i protivurečnosti u čovekovoj prirodi; ja sam hteo samo da ukažem na takva razna držanja prema svom idealu — pa ću sad da pokušam da prikažem na kakav su se način, po mom shvatanju, ta dva razna držanja ovaplotila u tipovima što sam ih izabrao za predmet svoje današnje besede.

Da počnemo Don-Kihotom.

Šta izražava sobom Don-Kihot? Pogledajmo na njega ne onim brzopletim pogledom koji se zadržava na površnosti i na sitnicama. Ako tako na nj pogledamo, tada već nećemo videti u Don-Kihotu samo jednog viteza pečalnog lika, obličje stvoreno za ismevanje starinskih riterskih romana. Poznato je da se značenje tog lica raširilo pod sopstvenom rukom njegovog besmrtnog tvorca, i da Don-Kihot drugog dela, ljubazni sabesednik kneževa i kneginja, mudri nastavnik štitonoše-gubernatora, — već nije više onaj Don-Kihot kakav nam se javlja u prvom delu romana, naročito na početku, — nije više onaj nastran i smešan osobenjak na koga udarci sa svih strana kao kiša padaju; i stoga ćemo da pokušamo da prodremo do jezgre, do same suštine stvari.

Ponavljam: šta izražava sobom Don-Kihot? Veru, pre svega; veru u nešto večno, nepomerno, u istinu, jednom reči, u istinu koja se nalazi van odelitog čoveka, koju on ne postizava lako, koja traži da joj se služi i žrtvuje, — ali pristupačnu postojanstvu u služenju njoj, u sili samopožrtvovanja.

Don-Kihot je sav prožet odanošću idealu, radi koga je gotov da podnese sve moguće oskudice, da žrtvuje život. Sam život svoj ceni on samo utoliko ukoliko je ovaj kadar da služi kao sredstvo za ostvarenje ideala, za uvođenje istine, pravde na zemlji.

Reći će mi neko da je on taj svoj ideal pocrpao svojom uobraziljom iz fantastičkog sveta riterskih romana. Slažem se — i u tom se sastoji — komična strana Don-Kihota; ali sam ideal ostaje u svoj svojoj netaknutoj čistoti.

Živeti za sebe, brinuti se o sebi, — Don-Kihot bi smatrao za stidno. On sav živi (ako je mogućno tako se izraziti) izvan sebe, za druge, za svoju braću, radi uništenja zla, radi protivdejstva silama, čovečanstvu neprijateljskim — volšebnicima, džinovima — ta jest: nasilnicima, pritesniocima. U njemu nema ni trunke sebičnosti, on se ne stara za sebe, on je sav samopožrtvovanje — ocenite tu reč! — on veruje, veruje krepko i bez osvrtanja.

Otuda je on neustrašiv, strpljiv, zadovoljava se najskromnijom hranom, najbednijim odelom: do svega toga mu ništa nije stalo. Smeran srcem, on je duhom velik i smeo. Dirljiva njegova pobožnost ne stešnjava njegovu slobodu. Dalek od taštine, on ne sumnja u sebe, u svoj poziv, čak ni u svoje fizičke sile; volja je njegova — nesalomljiva volja.

Stalna težnja ka jednoj i istoj svrsi daje neku jednolikost njegovim mislima, jednostranost njegovom umu; on zna — malo, ali njemu nije ni potrebno da mnogo zna: on zna u čem se sastoji njegovo delo: zašto živi na svetu, a to je — najglavnije znanje.

Don-Kihot može nekom da izgleda čas savršen bezumnik, stoga što i najočevidnija opipljivost, materijalnost, iščezava pred njegovim očima, taje kao vosak na ognju entuziazma (on stvarno u drvenim lutkama vidi — žive Mavre, i ritere u ovnovima), — čas umno ograničen, stoga što ne zna ni lako saosećati, ni lako uživati, — ali on je, kao dugovečno drvo, duboko pustio žile u tlo, te nije kadar da izneveri svoje uverenje, niti da se omišlja i da prelazi s jednog predmeta na drugi. Čvrstoća njegovog moralnog sastava. (obratite pažnju da je taj budalina, taj skitač-riter — najmoralniji stvor na zemlji) daje naročitu snagu i veličanstvo svim njegovim mišljenjima i besedama, svoj njegovoj pojavi, kraj svih komičnih i ponižavajućih položaja u koje on neprestano stalno pada...

Don-Kihot je entuziasta, služitelj ideji, i stoga je njenim suncem obasjan.

A šta pretstavlja sobom Hamlet?

Analizu pre svega i sebičnost, i stoga bezverje, neverovanje. On sav živi za samoga sebe, on je sebičnjak; ali verovati u sebe — to čak ni sebičnjak ne može: verovati se može samo u ono što je van nas i nad nama. Ali to ja, u koje on ne veruje, dragoceno je Hamletu. To je polazna tačka, ka kojoj se on vraća neprestano, stoga što u

celom svetu ne nalazi ničega uza šta bi svom dušom mogao prionuti. On je sumnjalo — pa se večno maje i petlja sa samim sobom; on je stalno zabavljen ne svojom dužnošću, no svojim ličnim stanjem i položajem.

Sumnjajući u sve na svetu, Hamlet, naravno, ne štedi ni samoga sebe. Um je njegov i suviše razvijen da bi se mogao zadovoljiti onim što on u sebi nalazi. On je svestan o svojoj slabosti, ali svaka samosvest je sila, otud potiče njegova ironija, protivnost entuziazmu Don-Kihota.

Hamlet sa uživanjem kore samoga sebe, stalno motreći na samog sebe, večno zavirujući u svoju unutrašnjost. On do tančina zna sve svoje nedostatke, prezire samoga sebe — i u isto vreme, možemo reći, on živi, hrani se tim preziranjem.

On ne veruje u sebe — a tašt je i sujetan; on ne zna šta hoće i zašto živi — a voli, i vezan je za život.

„O Bože, Bože! (kliče on u drugoj sceni prvog čina), što li si Ti, sudija neba i zemlje, zabranio greh samoubistva!... Kako mi bedan, prazan i ništavan izgleda ovaj život!”

Ali on ipak neće žrtvovati taj deran i prazan život; on mašta o samoubistvu još pre pojave seni očeve, pre te strašne poruke koja konačno uništava njegovu i onako već slabu volju, ali on sebe neće ubiti. Ljubav prema životu iskazuje se već u samim tim maštama o uništenju života! Svima osamnaestogodišnjim mladićima poznata su takva osećanja:

To krvca vri, suvišno obilje sila!

Nego ne budimo odveć strogi prema Hamletu: on pati — i njegove patnje su i bolnije i vredovnije od patnji Don-Kihotovih. Ovoga biju grubi čobani, zločinci što ih je on oslobodio; no Hamlet sam zadaje sebi rane; u njegovim je rukama takođe mač: obostrano oštri mač analize.

Don-Kihot je, to moramo priznati, zbilja smešan. Njegova pojava — teško te nije najkomičnija pojava koju je ikad pesnik naslikao. Njegovo ime je postalo smešan nadimak čak u ustima ruskih seljaka. O tom sam se ja rođenim ušima uverio. Već pri samom pomenu njega, iskrsava nam u uobraziljij suvonjava, neotesana, kukonosata

pojava, obučena u smešan pancir, dignuta na žgoljavi skelet bedne rage, onog jadnog, večno gladnog Rosinanta kome čovek ne može da odreče neko pola smešno, pola tronuto saučešće.

Da, Don-Kihot je smešan... Ali u smehu se nalazi i izmirujuća i iskupljujuća sila — i, ako nije uzalud rečeno: „čemu se smeješ, tome ćeš i poslužiti”, onda bi se moglo dodati: kome si se potsmehnuo, tome si ti već i oprostio, toga si gotov čak i da zavoliš.

Naprotiv, spoljašnjost Hamletova je privlačna. Njegova seta, njegov bled, premda ne i mršav izgled (mati njegova primećuje o njemu da je on pun, „our son is £at”), crno, somotsko odelo, pero za šeširom, otmene manire, nesumnjiva poezija njegovog govora, stalno osećanje potpunog prevashodstva nad drugima, naporedo sa zajedljivom zabavom samopotcenjivanja, — sve se to svetu dopada, sve osvaja. Svakome bi laskalo da ga smatraju za Hamleta, dok niko ne bi želeo da zasluži naziv Don-Kihota.

„Hamlete-Baratinski”, pisao je svome pobratimu Puškin; sa Hamletom nikome ni na pamet ne pada da se potsmeva, i baš u tome i jeste njegova osuda: voleti ga skoro je nemogućno; samo ljudi kao što je bio Horacio mogli su da budu odani Hamletu. O njima ćemo posle govoriti. Saoseća mu i žali ga svako, to je i razumljivo: skoro svako nalazi na njemu neke svoje rođene crte; ali voleti ga, ponavljam, nemogućno je, stoga što ni on sam nikoga ne voli.

Da nastavimo naše upoređivanje. Hamlet je sin kralja koga je ubio rođeni: brat otmičar prestola. Otac njegov izlazi iz groba, iz „adovog ždrela”, da zavetuje sina da ga osveti, a sin se koleba, laže sam sebi, teši se time što kore i ruži samog sebe, i najzad ubija svoga očuha — slučajno. Duboka psihološka crta, zbog koje su se mnogi, čak pametni, ali kratkovidi ljudi usuđivali da osuđuju Šekspira!

A Don-Kihot, bedan čovek, skoro prosjak, bez ikakvih sredstava i veza, star, samoran, uzima na sebe da ispravlja zlo i da štiti i brani gonjene i vređane (potpuno tuđe mu) ljude na svoj zemaljskoj kugli... Šta mari, ako se već prvi njegov pokušaj, da oslobodi nevinost od siledžije — kao dvostruka beda sruči na glavu same te nevinosti... (Tu mislim na prizor kad Don-Kihot spasava onog dečka od gazde koji ga bije, a koji, čim izbavitelj ode, jadnog dečka deset puta gore

kažnjava). Šta mari što, misleći da su pred njim štetni džinovi, Don-Kihot napada na korisne vetrenjače...

Komična krinka, navlaka tih obličja ne treba da odvodi naše poglede od skrivenog u njima smisla. Jer kome bi, kad žrtvuje sebe, padalo na pamet da prvo meri i izračunava sve posledice, svu verovatnost koristi od svog postupka, — taj teško da je sposoban za samopožrtvovanje. Sa Hamletom se ništa tome slično ne može desiti: zar on, sa njegovim pronicavim, finim, sumnjaličkim umom, — zar taj da padne u takvu grubu pogrešku! Ne, on se neće boriti sa vetrenjačama, on ne veruje u džinove... no on ih ne bi napadao baš i kad bi oni zbilja postojali. Hamlet ne bi stao tvrditi, kao Don-Kihot, pokazujući svima i svakome berberski legen, da je to pravi volšebni šlem Mambrinov. Ali ja mislim, kad bi baš i sama gola istina stala ovaploćena pred njegovim očima, da se Hamlet ni tada ne bi odlučio da stoji dobar da je to zbilja ona, istina... Jer, ko zna, možda, i istine nema, i ona na svetu ne postoji, isto kao i džinovi?

Mi se smejemo Don-Kihotu... Ali ko između nas sme, po savesti zapitavši sebe, svoja prošasta, svoja današnja ubeđenja, — ko će se odlučiti da tvrdi da će on svagda i u svakoj prilici uočiti razliku i da je pravio razliku između berberskog olovnog legena i volšebnog zlatnog šlema?...

I stoga se meni čini da je glavna stvar u iskrenosti i u snazi samog ubeđenja... a rezultat... rezultat je u rukama sudbine. Jedino nam ona može pokazati da li smo se borili sa utvorama, ili sa stvarnim neprijateljima, i kakvim smo oružjem pokrili i zaštitili svoje glave... Naša je stvar da se naoružamo i da se borimo...

Značajno i zanimljivo je držanje svetine, takozvane ljudske mase, prema Hamletu i Don-Kihotu.

Polonije je pretstavnik mase prema Hamletu; Sančo-Pansa — prema Don-Kihotu.

Polonije je poslovan, praktičan, zdravomisleći, premda u isto vreme ograničen i brbljiv starac. On je izvrstan administrator, primeran otac. Setite se samo njegovih pouka sinu svom Laertu prilikom odlaska ovoga u inostranstvo, — poukâ koje se u mudrosti mogu takmičiti sa poznatim naredbama gubernatora Sančo-Panze na ostrvu Barataniji.

Za Polonija je Hamlet ne toliko budala koliko dete, i kad ovaj ne bi bio kraljevski sin, on bi ga prezirao zbog njegove nemogućnosti pozitivnog i delatnog ostvarivanja svojih misli. Poznata je scena sa oblakom između Hamleta i Polonija; scena u kojoj Hamlet uobražava da starca magarči ima za nas očevidan smisao koji potvrđuje naše gledište...

Dopustiću sebi da vam je ovde ponovimo:

POLONIJE. Kraljica želi da govori s tobom, prinče, i to odmah.

HAMLET. Vidiš li onaj oblak? Sasvim kao lastavica.

POLONIJE. Prava lastavica.

HAMLET. Nego, kanda liči na kamilu.

POLONIJE. Pa... leđa su zbilja kao u kamile.

HAMLET. Ili kao u kita.

POLONIJE. Pljunuti kit.

HAMLET. Lepo. — Ja odoh kod majke.

Zar nije očigledno da je u toj sceni Polonije — u jedno i isto vreme — dvoranin koji ugađa princu, i zreo čovek koji neće da se protivi bolesnom, ćudljivom dečku? Polonije ni mrve ne veruje Hamletu, i pravo ima. Sa svim, svojstvenim mu ograničenim samopouzdanjem on pripisuje Hamletovu ćudljivost njegovoj zaljubljenosti u Ofeliju, i u tom se on, naravno, vara; ali on se ne vara u oceni njegovog karaktera.

Hamleti su, zbilja, masi nepotrebni; oni njoj ništa ne daju, oni je nikud voditi ne mogu, jer ni sami nikud ne idu. A i kako će da vode, kad ne znaju, postoji li zemlja pod nogama? Osim toga, Hamleti preziru masu. Ko ni samog sebe ne ceni i ne uvažava — koga i šta može taj uvažavati? A i vredi li se i baviti oko te mase? Ona je tako gruba i prljava! a Hamlet je — aristokrata, i ne samo po rođenju.

Sasvim nam drugi prizor pretstavlja sam Sančo-Panza. On se, naprotiv, smeje Don-Kihotu, zna vrlo dobro da je ovaj šašav, pa ipak triput ostavlja svoj zavičaj, kuću, ženu, kćer, da pođe za tim šenutim čovekom, ide za njim svuda, trpi sve moguće neprijatnosti, odan mu je do njegovog poslednjeg časa, veruje mu, ponosi se njime i gorko plače klečeći kraj bedne postelje gde skončava njegov bivši gospodar.

Nadom na neku zaradu, na ličnu korist — ta se odanost objasniti ne može. Sančo-Panza ima i suviše mnogo zdravog smisla; on vrlo dobro zna da osim batina, štitonoša skitača-viteza skoro ništa drugo nema da očekuje. Nego razlog njegovoj odanosti treba tražiti dublje; ona, ako je mogućno tako se izraziti, ima svoj koren u teško te ne najboljoj osobini mase: u njenoj sposobnsti srećne i časne zaslepljenosti (na žalost! njoj su i drukčije zaslepljenosti poznate); u sposobnosti nesebičnog entuziazma, preziranja drugih ličnih koristi, što je za siromaha čoveka skoro ravno preziranju nasušnog hleba.

Velika, svetsko-istorijska osobina. Masa ljudi svagda svršava tim što ide, bezuslovno verujući, za onim ličnostima koje je ranije ismevala, koje je čak proklinjala i progonila, po koje, ne plašeći se ni njenog gonjenja, ni prokletstva, ne bojeći se čak ni njenog ismevanja, izdržljivo i nepomerno gredu napred, uperivši svoj duhovni pogled u svrhu koju samo oni vide, traže, padaju, dižu se i najzad — nalaze... i s pravom; jer samo onaj nalazi koga srce napred vodi. Les grandes pensées viennent du coeur, — rekao je Vovenarg.

A Hamleti nikad ništa ne nahode, ništa ne pronalaze, niti kakvog traga za sobom ostavljaju; osim traga svoje sopstvene ličnosti oni ne ostavljaju iza sebe nikakvo delo. Oni ne vole i ne veruju; pa šta onda mogu oni naći? Čak u hemiji (a da ne govorimo o organskoj prirodi), da bi se pojavilo neko treće, novo veštastvo, potreban je cpoj dvaju; a Hamleti su večno samo sobom zauzeti i zabavljeni; oni su samotni, pa stoga i neplodni.

Ali primetiće mi ko: „A Ofelija? — zar Hamlet ne voli nju?”

Pa da reknemo koju i o njoj, — a kad smo već tu, tada i o Dulcineji.

U odnosima naša dva tipa prema ženi ima tahođe mnogo značajnog.

Don-Kihot voli Dulcineju, nepostojeću žensku, i gotov je svoj život za nju da dade (setite se njegovih reči, kad on, pobeđen, bačen u prašinu, kaže svom pobedniku koji je već izmahnuo na nj svojim kopljem: — Probodi me, viteže, ali nek ne posluži moja nemoć smanjenju dobrog imena i slave Dulcinejine; ja ipak, i ovakav, tvrdim da je ona najsavršenija lepotica na svetu).

On voli idealno, čisto, u tolikoj meri idealno da čak i ne podozreva da predmet njegove strasti uopšte i ne postoji; u tolikoj meri čisto da kad se Dulcineja javlja pred njim u obličju grube i prljave geakuše, on ne veruje svedočanstvu svojih očiju, i smatra da je to nju neki pakostan volšebnik tako pretvorio.

Ja sam i sam u svom veku, u svojim putovanjima, viđao ljudi koji su umirali za tako isto nepostojeću Dulcineju, ili za nešto grubo i prljavo, u čem su oni videli ostvarenje svoga ideala, i čije su pretvaranje oni tako isto pripisivali uticaju zlih, — u malo što ne rekoh: volšebnika, — zlih slučajnosti i ličnosti. Ja sam ih viđao, i kad nestane takvih ljudi na svetu, neka se zanavek i knjiga istorije zatvori! U njoj tada neće imati šta da se čita.

Od čulnosti nema ni traga kod Don-Kihota; sve su njegove mašte stidljive i bezgrešne, i teško da se on u tajnoj dubini svoga srca i nada na konačno sjedinjenje sa Dulcinejom, teško te se čak i ne boji tog sjedinjenja!

A Hamlet? Zar on voli? Zar bi se i sam ironični njegov tvorac, najdublji znalac čovečanskog srca, odlučio da dade tom sebičnjaku, tom sumnjalu, prožetom svim razjedajućim otrovom analize — kako zaljubljeno, odano srce? Šekspir nije pao u tu protivurečnost, i pažljivog čitaoca ne bi stalo nekog velikog truda da se uveri da Hamlet — čovek čulan i čak potajno slastoljubac — (ne smeje se uzalud dvoranin Rozenkranc kad Hamlet pred njim kaže kako su mu žene dosadile), da Hamlet, velim, ne voli, no se samo pretvara, pa i to nehatno, da voli. Za to imamo svedočanstvo samog Šekspira. U prvoj sceni trećeg čina Hamlet govori Ofeliji:

„Ja sam te nekad voleo!”
OFELIJA: „Prinče, vi ste me nagnali da vam verujem”.
HAMLET: „A nisi trebala da veruješ!... Ja te nisam voleo”.

I rekavši tu poslednju reč, Hamlet je daleko bliži istini no što je i sam mislio. Njegova osećanja prema Ofeliji, stvoru nevinom i do svetosti jasnom, ili su cinična (setite se njegovih reči, njegovih dvosmislenih napomena kad on, u sceni sa onom pretstavom na pozornici, ište od nje dozvolu da joj... legne u krilo!), ili su gole fraze (obratite pažnju na scenu između njega i Laerta, kad. on skače u

grob Ofelijin, pa govori jezikom dostojnim Bramarbasa ili kapetana Pistolja: „Sto tisuća braće ne mogu se sa mnom u prepirku upuštati! neka se na nas milion brda surva!” i t. d.).

Svi njegovi odnosi prema Ofeliji ipak za nj nisu ništa drugo no opet zanimanje samim sobom, i u uskliku njegovom: „o, nimfo!,seti me se u svojim svetim molitvama”, ja vidim jedino njegovu duboku svesnost o sopstvenoj bolnoj nemoći — nemoći da zavoli; — koje se skoro sujeverno klanja „svetinji čistote”.

Nego dosta je bilo govora o tamnim stranama Hamletovog tipa, o onim stranama koje nas baš stoga tim većma bole i tište, što su nam bliže i razumljivije. Potrudimo se da ocenimo ono što je u njemu opravdano, pa stoga i večno.

U njemu je ovaploćeno načelo odricanja, ono isto načelo koje je drugi veliki pesnik, odelivši i odvojivši ga od svega čisto-čovečanskog, prikazao u obličju Mefistofela. Hamlet, to vam je isti Mefistofel, ali Mefistofel zatvoren u živi krug čovečanske prirode; otud njegovo odricanje nije zlo, ono je upereno protiv zla. Hamletovo odricanje sumnja u dobro, ali u pogledu zla kod njega ne postoji sumnja, i on s njim — sa zlom — stupa u žestoku borbu. U to dobro, ono — to odricanje — sumnja, to jest, ono podozreva i ne veruje u njegovu istinitost i iskrenost, i napada na njega, ali ne kao na dobro, nego kao na patvoreno, falsifikovano dobro, pod čijom se krinkom ipak krije zlo i laž, njegovi iskonski neprijatelji. Hamlet se ne ceri demonski-bezučesnim kikotom Mefistofelovim; u samom njegovom gorkom osmehu oseća se i seta koja govori o njegovim patnjama, pa nas stoga miri s njim.

Večno sumnjanje, skepticizam Hamletov nije ni indiferentizam, i u tom se sastoji njegov značaj i vrednost. Dobro i zlo, istina i laž, lepota i rugoba ne slivaju se kod njega u jedno slučajno, nemo, tupo nešto. Skepticizam Hamletov, ne verujući u današnje ostvarenje istine, nepomirljivo ratuje sa lažju, i već time postaje jednim iz glavnih pobornika one istine u koju ne može potpuno da poveruje.

Ali u odricanju, kao u ognju, nalazi se razorna sila — i kako da zadrži tu silu u granicama, kako da joj ukaže gde upravo treba ona da se zadrži, da zastane, kad je i ono što ona ima da iskoreni, i ono što treba da poštedi, često neraskidno jedno s drugim sliveno i svezano? Eto gde nam se javlja tako često opažena tragična strana

čovečanskog života: za delanje potrebna je misao; ali misao i volja se razjedinili, i iz dana u dan se sve više razjedinjuju...

And thus the native hue of resolution
Is sicklied o'er by the pale cast of thought...
(Urođeno rumenilo volje
Bledi i razboleva se, pokrivajući se bledilom misli...)

kaže nam Šekspir ustima Hamletovim... I eto, s jedne strane stoje Hamleti koji misle, svesni, koji često sve obuhvataju, ali koji su često i nekorisni i osuđeni na nepomičnost; a s druge — polu-bezumni Don-Kihoti, koji samo stoga i donose korist i pokreću ljude, što oni vide i znaju samo jednu jedinu tačku, koja često čak i ne postoji u onom obličju u kojem je oni vide. I nehotice se rađaju pitanja: pa zar je potrebno biti lud da bi se moglo verovati u istinu? I zar um, koji je osvojio samog sebe, tim istim lišava sebe sve svoje snage?

Daleko bi nas odvelo čak i površno raspravljanje tih pitanja.

Ograničiću se napomenom da u toj razdvojenosti, u tom dualizmu koji sam pomenuo, moramo gledati osnovni zakon svega čovečanskog života. Sav ovaj život nije ništa drugo no večno mirenje i večna borba dvaju neprestano razjedinjenih i neprestano slivajućih se načela. Kad se ne bih bojao da uplašim vaše uho filosofskim izrazima, ja bih se odlučio da kažem da su Hamleti izraz osnovne centripetalne sile prirodine, po kojoj sve što živi smatra sebe za centar stvorenja, a na sve ostalo gleda kao da postoji samo za njega (tako se komarac koji je seo na nos Aleksandra Makedonskog, sa spokojnom uverenošću u svoje pravo, hranio njegovom krvlju kao hranom koja mu sleduje; sasvim tako isto i Hamlet, mada prezire sebe, — što komarac međutim ne čini, — stalno odnosi sve na samog sebe.)

Bez te centripetalne sile (prema središtu težeće sile sebičnosti) priroda ne bi mogla bitisati, isto tako kao što ni bez one druge, centrifugalne (od centra dalje bežeće) sile, po čijem zakonu sve postojeće postoji samo za drugog. (Tu silu, to načelo odanosti i žrtve, osvetljeno, kao što rekoh, komičnom svetlošću — „da ne draži guske” — to načelo pretstavljaju sobom Don-Kihoti). Te dve sile, zaostajanja i pokreta, konzervatizma i progresa, — osnovne su sile

svega što postoji. One nam objašnjavaju rastenje cveta, a one nam daju i ključ za razumevanje razvića najsnažnijih naroda.

Hitam da pređem od tog, možda neumesnog umovanja, na druge, običnije nam poglede.

Opšte je priznato da je između svih tvorevina Šekspirovih valjda najpopularniji Hamlet. Ta tragedija spada u broj komada koji nesumnjivo i svaki put pune pozorište. Pri savremenom stanju naše nublike, pri njenoj težnji ka samosvesti i razmišljanju, pri njenoj sumnji u samu sebe i njenoj mladosti — ta pojava je pojmljiva. Ali, ne govoreći o lepotama kojih je prepuna ta, možda najznačajnija tvorevina najnovijeg duha, — nemogućno je da se čovek ne divi geniju koji je, budući i sam u mnogom srodan svome Hamletu, odvojio ga od sebe slobodnim zamahom tvoračke sile — i postavio njegovo obličje na večno izučavalje potonjim naraštajima.

Duh koji je stvorio taj lik, duh je severnog čoveka, duh refleksije i analize, duh težak, mračan, lišen harmonije i sjajnih lepota, nezaokrugljen u lepe, često sitne forme, ali dubok, snažan, raznolik, samostalan, rukovodeć. Iz samih nedara svojih izvukao je on tip Hamleta, te je tim samim pokazao da i u oblasti poezije, kao u drugim oblastima narodnog života, on stoji iznad svog rođenog poroda, stoga što ga potpuno razumeva.

Duh južnoga čoveka počinuo je na tvorevini Don-Kihota, duh svetao, veseo, naivan, prijemčiv, koji ne roni u dubinu života, ne zahvata daleko, ali kao ogledalo odrazuje sve njegove pojave. Ja ne mogu ovde da se oduprem želji, — ne da povučem paralelu između Šekspira i Servantesa, — nego samo da ukažem na neke tačke razlike i sličnosti među njima.

Šekspir i Servantes, pomisliće neko, — pa kakvo tu može biti upoređenje? Šekspir — taj gigant, polubog... Da; ali ne ispada ni Servantes pigmej pred tim gigantom koji je stvorio „Kralja Lira”, — no čovek, — i to čovek u punoj meri. A čovek ima pravo da čak i pred polubogom stoji na svojim rođenim nogama.

Neosporno, Šekspir silno nadmaša Servantesa — i ne njega samo — bogatstvom i snagom svoje uobrazilje, sjajem najviše poezije, dubinom i velikim domašajem ogromnog uma. Ali zato opet, vi u romanu Servantesa nećete naći ni nategnutih dosetaka, ni neprirodnih, preteranih poređenja, ni neukusno sladunjavih končeti;

nećete naići na njegovim stranicama onoliku masu odrubljenih glava, iskopanih očiju, svih tih reka krvi, tog gvozdenog i tupog zverstva, groznog nasleđa srednjega veka, varvarstva koji sporije iščezavaju iz severnih, upornih priroda. A, međutim, i Servantes je, kao i Šekspir, bio savremenik Vartolomejske Noći. I još dugo posle njih spaljivani su jeretici i krv se lila; a hoće li i prestati ikad da se proliva?

Srednji vek se iskazao u „Don-Kihotu" kao odblesak provansalske poezije, basnovitom gracijom onih istih romana kojima se Servantes tako dobrodušno potsmevao, i kojima je, međutim, i sam on platio poslednji danak svojim „Persilesom i Sigismundom". [34] Šekspir uzima svoja obličja odasvud — s neba, sa zemlje — za njega zabrana ne postoji; ništa ne može da izbegne njegov sveprodirući pogled; on ih istrza, iščupava neodoljivom snagom orla koji kao strela juri na svoj plen.

Servantes umiljato izvodi pred čitaoca svoje nemnogobrojne likove, kao otac svoju decu. On uzima samo ono što mu je blisko i prisno, ali zato mu je to blisko — tako poznato!

Sve čovečansko izgleda podvlasno snažnom velebnom geniju engleskog pesnika; Servantes crpe svoje bogatstvo jedino iz svoje duše, jasne, krotke, bogate životnim opitom, ali ne ozlojeđenim njime; nije se uzalud Servantes, u toku sedmogodišnje teške zarobljenosti učio, kao što je sam govorio, nauci strpljenja. Krug njemu podvlastan uži je od Šekspirovog; ali se u njemu, kao i u svakom odelitom živom stvoru, ogleda sve čovečansko.

Servantes vam neće zasenuti oči munjevitom rečju, on vas ne potresa titanskom silom pobedonosnog nadahnuća; njegova poezija nije šekspirsko, neki put i mutno more, nego je to — duboka reka koja mirno protiče između raznolikih obala. I malo po malo zanet, zapljuskivan sa svih strana njenim prozračnim talasima, čitalac se dragovoljno predaje istinski-epskoj tišini i lakoći njene matice.

Uobrazilja rado izaziva pred sobom likove svojih vršnjaka-pesnika, koji su i umrli u jedan i isti dan, 26 aprila 1616 godine. Servantes verovatno nije ništa znao o Šekspiru; no veliki tragik, u tišini svog Stratfordskog doma, kamo se bio usamio za tri godine pre smrti, mogao je pročitati znameniti roman, koji je bio još tada preveden na engleski jezik...

Slika dostojna četkice slikara-mislioca: Šekspir čita Don-Kihota! Blago zemljama u kojima niču takvi ljudi, učitelji savremenika i potomaka! Večno sveži lovor, kojim se uvenčava veliki čovek, spušta se i na čelo njegovog naroda.

Završujući svoju, ni izdaleka potpunu studiju, ja molim za dozvolu da vam saopštim još nekoliko odelitih primedaba.

Jedan engleski lord (dobar sudija u toj stvari) nazivao je jednom preda mnom Don-Kihota obrascem pravog džentlmena. I zbilja, ako je jednostavnost i mirnoća ponašanja obeležje koje odlikuje takozvanog otmenog čoveka, onda Don-Kihot ima potpuno pravo na to ime.

On je pravi hidalgo, — hidalgo čak i tada kad mu kneževe vragolanke-služavke sve lice nasapune. Jednostavnost njegovih manira potiče iz nestatka onoga što bih se ja rešio da nazovem njegovim samoljubljem, a ne uobraženošću. Don-Kihot nije mnogo samim sobom zabavljen i, uvažavajući sebe i drugi svet, ni ne pada mu na pamet da se fôrma. A Hamlet, pri svim svojim gospodskim, otmenim prilikama, meni kzgleda, izvinite sa francuski izraz: ayant des airs de parvenu — čini utisak skorojevića. On, nemiran i dosadan, često grub i neotesan, pozira i izigrava rolu. No zato mu je data sposobnost samosvojnog i zgodnog izražavanja, sila svojstvena svakoj ličnosti koja razmišlja i sebe razrađuje, i stoga posve nedostupna Don-Kihotu.

Dubina i tančina analize kod Hamleta, njegova mnogostrana obrazovanost (ne treba gubiti iz vida da je on bio studenat vitenberškog univerziteta) razviše kod njega ukus skoro nepogrešiv. On je izvrstan kritičar; njegovi saveti glumcima su poražavajući tačni i umni; osećanje lepoga je skoro tako isto jako u njemu kao osećanje dužnosti kod Don-Kihota.

Don-Kihot duboko ceni sve postojeće ustanove, religiju, vladare i kneževe, no u isti mah je slobodan, i priznaje slobodu drugih. Hamlet grdi kraljeve i dvorane, — i u suštini je nasrtljiv i netrpljiv.

Don-Kihot je tek nešto malo pismen; Hamlet je verovatno vodio svoj dnevnik. Don-Kihot, pri svem svom oskudnom obrazovanju, ima određen način mišljenja o državnim poslovima, o administraciji; Hamlet nema kad, a nema ni zašto da se time bavi.

Mnogo se protestvovalo protiv beskonačnog batinanja što ga Servantes tovari na jadnog Don-Kihota. Ja sam ranije napomenuo da u drugom delu romaia jadnog ritera već skoro i ne biju. Ali ću još da dodam da bi se on bez tih batina manje dopadao deci, koja tako gramžljivo čitaju njegove pustolovne doživljaje, pa i nama matorima on bi se pokazao ne u svojoj pravoj svetlosti, nego nekako hladno i nadmeno, što bi opet protivrečilo njegovom karakteru.

Ja maločas pomenuh da ga u drugom delu već ne tuku; ali na samom kraju tog dela, pošto je Don-Kihota konačno savladao riter Sjajnog Meseca, preobučen u bakalavra, posle njegovog odricanja od riterstva, kratko vreme pre smrti, — čopor svinja svega ga nogama izgazi. Jednom sam imao priliku da čujem zamerke Servantesu — zašto je on to napisao, kao ponavljajući stare, u kačaru bačene šale.

Ali i tu je Servantesa rukovodio instinkt genija: — u samom tom ružnom događaju leži dubok smisao. Gaženje svinjskim nogama dešava se svagda u životu Don-Kihota — a naročito u poslednje im dane. To je poslednji danak što ga oni moraju da plate gruboj slučajnosti, ravnodušnom i drskom nerazumevanju uličnog puka... To je šamar farisejev...

Posle toga oni mogu da umru. Oni su prošli kroz plamen živog ognja, izvojevali su sebi besmrtnost — i ona se otvara pred njima.

Hamlet zna, kad mu treba, da bude i podmukao, pa čak i nemilosrdan. Setite se samo pogibije dva dvoranina što ih je kralj poslao u Englesku, a koje je poslanstvo on udesio; setite se njegovoga govora o Poloniju, koga je on ubio. Uostalom ja u tom vidim, kao što rekoh, odjek tada tek minulog srednjeg veka. S druge strane pak, mi u čestitom, iskrenom Don-Kihotu moramo uočiti naklonost ka polusvesnoj, polunevinoj prevari, ka laskanju samom sebi — naklonost koja je skoro svagda prisutna u uobrazilji jednog entuzijasta. Njegovu priču o tom šta je on video u Montezinosovoj pećini, očigledno je on sam i izmislio, ali nije mogao da obmane lukavog geaka Sančo-Panzu.

Hamlet — od najmanjeg neuspeha klone duhom i žali se; a Don-Kihot, izdevetan od robijaša na galijama u tolikoj meri da ne može da se makne, ni malo ne sumnja u uspeh svog preduzeća. Tako je, kažu, Francuz Furije svakog dana, u toku mnogo godina, odlazio na

sastanak sa Englezom ksga je on preko novina pozivao da mu da milion franaka radi izvođenja njegovih planova — a koji mu se, naravno, nikad nije javljao.

To je, neosporno, veoma smešno; ali evo šta meni dolazi u glavu: stari Jelini govorili su da njihovi bogovi znaju da budu i zavidljivi, pa su, u slučaju potrebe, smatrali za korisno da ih ukroćavaju dobrovoljnim žrtvama (setite se prstena što ga je Polikrat bacio u more). Pa što ne bismo i mi pomislili da izvestan deo smešnoga neminovno mora da se uplete u postupke, u sam karakter ljudi pozvanih na veliko novo delo, kao danak, kao žrtva koja će umiriti — zavidljive bogove? Pa ipak, bez tih smešnih osobenjaka-pronalazača, čovečanstvo se ne bi napred kretalo — pa Hamleti ne bi imali o čem da misle i mudruju.

Da, ponavljam: Don-Kihoti nalaze, Hamleti razrađuju. Ali, zapitaće me neko, kako to mogu Hamleti nešto razrađivati, kad oni u sve na svetu sumnjaju i ničemu ne veruju? Ia to ćemo im mi odgovoriti da, po mudroj uredbi prirodinoj, potpunih, savršenih Hamleta, isto tako kao ni savršenih Don-Kihota, uopšte i nema: to su samo krajnji izrazi dvaju pravaca, putokazni stubovi koje su pesnici istakli na dva različita puta. Njima život teži, nikad ih ne dostižući. Ne treba zaboravljati da, kao što je načelo analize dovedeno u Hamletu do tragizma, tako je i načelo entuzijazma u Don-Kihotu — do komizma, a u životu se potpuno komično i potpuno tragično retko nalazi.

Hamlet mnogo dobija u našim očima od Horacijeve odanosti prema njemu. To lice je prekrasno i često ga sretamo u današnje vreme, što služi na čast našoj epohi. U Horaciju gledamo tip sledbenika, učenika u najboljem smislu reči. Sa karakterom stoičkim i iskrenim, sa plamenim srcem, sa malko ograničenmm umom, on oseća svoj nedostatak i skroman je, što ćete retko videti kod ograničenih ljudi. On žudi za poukom, za uputstvom, i stoga oseća strahopoštovanje prema inteligentnom Hamletu, i odan mu je svom silom svoje čestite duše, ne tražeći čak ni uzajamnost. On mu se potčinjava ne kao princu, nego kao glavi.

Jedna između najglavnijih zasluga Hamleta sastoji se u tom što oni obrazuju i razvijaju ljude slične Horaciju, — ljude koji, primivši od

njih semena misli, oplođuju ih u svom srcu, pak ih posle raznose po vaskolikom svetu.

Reči kojima Hamlet priznaje Horacijev značaj čine čast i njemu samom. U njima se izražavaju njegovi sopstveni pojmovi o visokom dostojanstvu čovekovom, njegove blagodarne težnje, koje u njemu nikakav skepticizam nije bio kadar da oslabi.

„Čuj, — kaže on njemu:

Od onog doba kako je ovo srce
Postalo vladarem svojih izbora
I naučilo da čoveka od čoveka razlikuje, —
Ono je iznad sviju tebe izabralo.
Pateći se, kao da ipak nisi patio:
Primao si i udarce — i darove sudbine,
Blagodareći i za jedno i za drugo.
Blago li tebi: razbor i strasti su se
U tebi tako složili da ne služiš
Sreći kao svirala, ne izdaješ
Po njenom ćefu, kakve ona hoće zvuke.
Daj mi junačinu koga strast
Ne bi robom načinila — pa ću ga
Kao zenicu očnjeg vida čuvati —
Sakriću ga u najsvetiji tajnik moje duše,
Kao što sam i tebe sakrio...

Pošten skeptičar svagda ceni stoika. Kad se raspadao starinski, jelinski i rimski svet, — a n u svakoj epohi, sličnoj tom dobu, — najbolji ljudi su se spasavali pribegavajući stoicizmu, kao jedinom utočištu gde se još moglo očuvati čovečansko dostojanstvo. Skeptici, ako nisu imali snage da umru — „da se otprave u onaj kraj odakle se još nijedan putnik nije vraćao”, — postajali bi epikurejci. Pojava razumljiva, tužna i suviše nam poznata.

I Hamlet, i Don-Kihot umiru dirljivo; ali kako su različiti poslednji časovi obojice! Divne su poslednje reči Hamletove. On se umiruje, stišava, naručuje Horaciju da živi, daje svoj predsmrtni glas u korist mlađanog Fortinbrasa, ničim ne umrljanog pretstavnika prava na nasledstvo prestola... Ali pogled Hamletov ne obraća se napred...

„Ostalo je... ćutanje”, kaže umirući skeptik — i zbila zanavek umukne.

Smrt Don-Kihotova navejava nam na dušu neiskazanu milinu. U tom trenutku sav veliki značaj toga lica postaje svakom jasan i razumljiv. Kad mu bivši njegov štitonoša, želeći da ga uteši, kaže da će se oni uskoro opet krenuti na riterske pustolovine: „Ne, — odgovara mu samrtnik, — sve je to za navek prošlo, i ja vas sve molim za oproštaj. Ja sad već nisam Don-Kihot, ja sam sad opet Alonzo dobri, kao što su me nekad zvali, — Alonso el Bueno”.

Ta reč je zbilja divna; pominjanje tog nadimka prvi i poslednji put u romanu — potresa čitaoca. Da, samo ta jedna reč ima još značenje pred licem smrti. Sve će proći, sve će iščeznuti, najviši rang, vlast, sveobuhvatajući genije, sve će to u prah da se raspe...

Sve veliko zemaljsko
Razleće se kao dim...

— ali dobri postupci čovekovi se neće kao dim razleteti; oni su dugovečniji i od najsjajnije lepote; „sve će da mine, rekao je apostol, jedina će ljubav da ostane i traje”.

Ja nemam više šta da dodajsm posle tih reči. Ja ću se smatrati za srećnog ako sam upozoravanjem na ova dva osnovna pravca čovečanskog duha, o kojima sam sad pred vama govorio, izazvao u vama neke misli, možda čak s mojima i nesaglasne, — ako sam, makar i približno, ispunio svoj zadatak i nisam zamorio vašu blagonaklonu pažnju.

1860 g.

A. S. PUŠKIN

Govor, održan na javnoj sednici Društva ljubitelja ruske književnosti, povodom otkrića spomenika A. S. Puškinu u Moskvi.

— Preveo D-r Dimitrije Đurović —

Poštovana gospodo, podizanje spomenika Puškinu, u čemu je učestvovala, čemu saoseća sva obravovana Rusija, i na otkrivanje kojega se skupilo tako mnogo naših najboljih ljudi, pretstavnika

zemlje, vlade, nauke, književnosti i umetnosti, — ovo podizanje pretstavlja nam se kao danak dužne ljubavi društva prema jednom od najzaslužnijih njegovih članova. Postaraćemo se da u nekolikim potezima odredimo smisao i značaj toj ljubavi:

Puškin je bio prvi ruski umetnik-pesnik. Umetnost njegova, uzimajući ovu reč u onom širokom smislu koji priključuje u njenu oblast i poeziju, — umetnost, kao ocrtavanje, oličenje ideala koji leže u osnovama narodnoga života i koji određuju ljegovu duhovnu i moralnu fizionomiju, — čini jedno od osnovnih čovekovih svojstava. Već predosećana i pokazana u samoj prirodi, umetnost — veština — javlja se, istina, takođe kao podražavanje, ali već oduhovljeno, u najranije doba narodnoga postojanja, kao nešto bitno čovečje. Divljak kamenoga doba, koji je nacrtao kremenovim vrhom na udešenom odlomku kosti medvedovu ili losovu glavu, prestao je već da bude divljak, životinja. Ali samo onda kad stvaralačkom snagom odabramih ljudi narod dostiže do svesno-potpunog, originalnog izraza svoje umetnosti, svoje poezije, — on tim samim objavljuje svoje pravo na sopstveno mesto u istoriji, on dobiva svoj duhovni oblik i svoj glas, on stupa u bratstvo sa drugim narodima, koji su ga priznali. Ne naziva se uzalud Grčka otadžbinom Omira, Nemačka — Getea, Engleska — Šekspira. Ne mislimo da odričemo važnost drugih pojava narodnoga života — u oblasti verskoj, državnoj i t. d., ali tu osobinu, na koju smo maločas ukazivali, daje narodu njegova umetnost, njegova poezija. I tome se ne treba čuditi: narodna umetnost je njegova živa, lična duša, njegova misao, njegov jezik u višem značenju te reči. Dostignuvši svojega potpunoga izraza, ona postaje svojina celoga čovečanstva, čak i više nego nauka, baš zbog toga što je ona čovečja duša koja zvuči, misli i koja ne umire, jer može da nadživi fizičko postojanje svojega tela, svojega naroda. Šta nam je ostalo od Grčke? Njena duša nam je ostala! Religiozne forme, a za njima naučne, takođe nadživljuju narode u kojima su se one javile, ali po onome što u njima ima opštega, večnoga; poezija, umetnost — po onome što u njima ima ličnoga, živoga.

Puškin, ponavljamo, bio je naš prvi pesnik umetnik. U pesniku, kao u potpunom izraziocu narodne suštine, spajaju se dva osnovna njena načela: načelo osetljivosti i načelo samodelanja, žensko i muško načelo, — usudili bismo se da dodamo. Kod nas, Rusa, koji

smo kasnije nego drugi stupili u krug evropskih porodica, oba ova načela dobivaju naročitu boju; osetljivost kod nas se javlja dvojstveno: i na sopstven život i na život drugih zapadnih naroda sa svima njegovim bogatstvima i, katkad, gorkim za nas plodovima; a samodelanje naše dobiva takođe nekaku naročitu, neravnomernu, burnu, drugi put svakako genijalnu snagu: ona mora da se bori sa tuđom komplikovanošću i sa sopstvenim protivurečnostima. Setite se, poštovana gospodo, Petra Velikoga, priroda kojega je nekako rodbinska samom Puškinu. Nije bez ničega on gajio prema njemu naročito osećanje obožavanja sa ljubavlju. Ova dvojstvena osetljivost, o kojoj smo malo pre govorili, značajno se odrazila u životu našega pesnika: najpre rođenje u staroj plemićskoj kući, zatim tuđinsko vaspitanje u liceju, uticaj tadašnjega društva, prožetoga sa strane donetim principima: Volter, Bajron i veliki narodni rat 1812 godine, a tamo — udaljavanje u dubinu Rusije, gnjuranje u narodni život, narodni jezik, i poznata starica dadilja sa njenim epskim pričanjem. Što se pak tiče samodelanja, ono se u Puškinu probudilo rano i, izgubivši brzo svoj istraživački, neodređen karakter, obrnulo se u slobodno stvaranje. Njemu nije bilo ni osamnaest godina kad je Batjuškov,[35] pročitavši njegovu elegiju „Iščezava poletela leja oblaka”, uzviknuo: „Zločinac, kako je on počeo da piše!” Batjuškov je bio u pravu: tako još nije niko picao u Rusiji. Možda je, uzviknuvši „zločinac,!”, Batjuškov nejasno predosećao da će se neki njegovi stihovi i konstrukcije nazvati puškinskim, iako su se javili pre Puškina. „Le génie prend son bien partout où il le trouve”,[36] glasi francuska poslovica. Nezavisan Puškinov genije ubrzo se, ako se ne uzmu u obzir retka i beznačajna otstupanja, oslobodio od podražavanja evropskim uzorima i od sablazni doterivanja na narodan način pevanja. Takvo doterivanje, kao i uopšte doterivanje na narodnost, isto tako je neumesno i besplodno kao i potčinjavanje tuđim autoritetima; kao najbolji dokaz za to služe s jedne strane Puškinove bajke, a s druge „Ruslan i Ljudmila”, najslabija od svih njegovih tvorevina. Sa neumesnošću podražavanja tuđim autoritetima složiće se, naravno, svi, ali će, možda, neko reći: ako pesnik u svojim tvorevinama ne bude stalno imao u vidu, imao cilj — rođeni narod, on nikad neće postati njegov pesnik: narod, prost

narod neće ga čitati. Ali, poštovana gospodo, koga velikog pesnika čitaju oni koje ubrajamo u prost narod? Nemački prost narod ne čita Getea, francuski — Molijera, čak engleski ne čita Šekspira. Njih čita — njihova nacija. Svaka umetnost je podizanje života u ideal: oni koji stoje na običnoj podlozi, na podlozi svakidašnjega života, ostaju niže od toga uzrasta. To je vrh do kojega se treba podići. Pa ipak su Gete, Molijer i Šekspir narodni pesnici u pravom značenju te reči, t. j. nacionalni su. Dozvolićemo sebi upoređenje: Bethoven, naprimer, ili Mocart, nesumnjivo su nacionalni nemački kompozitori, i njihova muzika je poglavito nemačka; međutim, ni u jednoj njihovoj tvorevini nećete naći traga ne samo pozajmljivanju od prostonarodne muzeke, već čak ni sličnosti sa njom, baš zato što je ova narodna, još stihijska muzika prešla k njima — u njihovo telo i krv, oživotvorila ih i potonula u njima isto onako kao i sama teorija njihove umetnosti, — kao što iščezavaju, naprimer, gramatička pravila u živom pesničkom stvaranju. U drugim, još više udaljenim od te svakodnevne podloge, više u sebe zatvorenim granama umetnosti, sam naziv „narodna” ne može se ni zamisliti. Postoje nacionalni slikari: Rafael, Rembrant; narodnih slikara nema. Primetićemo uzgred, da isticanje lozinke narodnosti u umetnosti, poeziji, književnosti jeste osobina slabih, još nezrelih plemena, ili onih što se nalaze u ropstvu, u stanju ugnjetavanja. Njihova poezija treba da služi drugim, naravno, važnijim ciljevima — čuvanju samoga njihova postojanja. Hvala Bogu, Rusija se ne nalazi u sličnim prilikama; ona nije slaba ni potčinjena drugom plemenu. Ona ne treba da se boji za sebe i da ljubomorno čuva svoju samostalnost; svesna svoje snage, ona čak voli one koji joj ukazuju na njene nedostatke.

Da pređemo na Puškina. Pitanje, može li se on nazvati nacionalnim pesnikom, u smislu Šekspira, Getea i dr., ostavićemo sad otvorenim. Ali nema sumnje da je on stvorio naš pesnički, naš književni jezik, i da mi i naši potomci treba samo da idemo putem koji je utro njegov genije. Iz navedenoga mogli ste se već uveriti da mi ne možemo da delimo mišljenje onih, naravno, savesnih ljudi, koji tvrde da pravi ruski književni jezik uopšte ne postoji; da će nam ga dati samo prost narod, zajedno sa drugim spasiteljnim ustanovama. Nasuprot, mi nalazimo u jeziku koji je stvorio Puškin sve uslove životvornosti: rusko stvaralaštvo i ruska osetljivost skladno su se

ujedinile u tom divnom jeziku, i Puškin je sam bio divan ruski umetnik.

Baš ruski! Sama suština, sve osobine njegove poezije poklapaju se sa osobinama, sa suštinom našeg naroda. I ne govoreći o muškoj lepoti, snazi i jasnoći njegova jezika — ona prostodušna istina, otsutnost laži i fraza, prostota, ona otvorenost i poštenje osećaja — sve te dobre osobine dobrih ruskih ljudi zadivljuju u Puškinovim tvorevinama, i ne samo nas, njegove sunarodnike, već i one od tuđinaca kojima je on postao pristupačan. Suđenja ovakvih stranaca bivaju dragocena: njih ne potkupljuje patriotski zanos. „Vaša poezija”, kazao nam je jednom prilikom Merime, poznati francuski pisac i obožavalac Puškina, kojega je on, bez zaobilaženja, nazivao najvećim pesnikom svoje epohe, umalo ne u prisustvu Viktora Iga, „vaša poezija pre svega traži istinu, a lepota se za ovim javlja sama po sebi; naši pesnici, nasuprot, idu sasvim suprotnim pravcem: oni se brinu pre svega o efektu, oštroumlju, sjaju, i, ako se pored svega toga njima učini da mogu da ne vređaju sličnost istini, oni će i to, možda, uzeti kao dodatak...“ „Kod Puškina”, dodao je on, „poezija se na čudan način rascvetava, kao da je sama po sebi nikla iz najtrezvenije proze”. Isti Merime stalno je primenjivao prema Puškinu poznatu izreku: „Proprie communia dicere”, priznajući to umenje da se na svoj način kažu opšte poznate stvari kao samu suštinu poezije, one poezije u kojoj se primiruju idealnost i realnost. On je takođe poređivao Puškina sa starim Grcima, po ravnomernosti forme i sadržine lika i predmeta, po otsutnosti svakih tumačenja i poučnih izvoda. Sećam se da je, pročitavši jednom „Ančara”, posle poslednja četiri stiha, primetio: „Nijedan najnoviji pesnik ne bi mogao da se na ovom mestu uzdrži od komentara.” Merime se takođe ushićavao Puškinovom sposobnošću da odmah stupa in médias res,[37] da hvata „vola za rogove”, kako govore Francuzi, i pokazivao je na njegova „Don Žuana” kao na primer takvoga majstorstva.

Da, Puškin je bio središni umetnik, čovek koji stoji blisko samoj sredini ruskoga života. Ovoj njegovoj osobini treba pripisati i onu moćnu snagu originaliog prisvajanja tuđih oblika koju nam priznaju i sami stranci, — istina, pod nešto omalovažavajućim imenom „sposobnosti za asimilaciju”. Ova osobina mu je dala mogućnost da

stvori, naprimer, monolog „Tvrdice ritera”, pod kojim bi se sa ponosom potpisao Šekspir. Za čuđenje je takođe u pesničkom Puškinovom temperamentu ona naročita mešavina stvarnosti i mirnoće, ili, da se izrazimo tačnije, ona objektivnost njegova talenta, u kom se subjektivnost njegove ličnosti pokazuje samo u unutrašnjem žaru i vatri.

Sve je tako... Ali imamo li prava da nazovemo Puškina nacionalnim pesnikom u smislu svetskoga (ova se dva izraza poklapaju često), kao što nazivamo Šekspira, Getea, Omira?

Puškin nije mogao sve da uradi. Ne treba zaboraviti da je on sam morao da svrši dva posla, koja su u drugim zemljama odvojena celim stolećem i više, a to je: da utvrdi jezik i da stvori književnost. Pored toga, nad njim je takođe lebdela ona teška sudbina koja sa takvim, gotovo zluradim uporstvom proganja naše omiljenike. Nije mu bilo ni trideset sedam godina kad ga je ona otrgla od nas. Bez duboke tuge, bez nekakvoga tajnoga negodovanja ne mogu se čitati reči koje je on napisao u jednom svom pismu na nekoliko meseci pred smrt: „Moja se duša raširila: ja osećam da mogu da stvaram.” Da stvara! A već se pravilo to glupo tane koje je trebalo da učini kraj njegovom rascvetalom stvaranju! Možda, već se spremalo tada i ono drugo tane koje se određivalo za ubistvo drugoga pesnika, Puškinova naslednika, koji je počeo svoje poprište poznatom, punom negodovanja pesmom, koje mu je ulila pogibija njegova učitelja... Ali se nećemo zadržavati na ova dva tragična događaja, tim pre tragična što su oni slučajni. Iz ove tame vratimo se svetlosti, vratimo se Puškinovoj poeziji.

Ovde nije ni mesto ni vreme da se ukazuje na njegove zasebne tvorevine: to će učiniti drugi bolje od nas. Ograničićemo se primedbom da nam je Puškin u svojim tvorevinama ostavio mnoštvo obrazaca, tipova (još jedan nesumnjiv dokaz genijalne sposobnosti!), tipova onoga što se posle izvršilo u našoj književnosti. Setite se samo scene u krčmi iz „Borisa Godunova”, „Letopisa sela Gorohina” itd. A takvi likovi, kao Pimen, kao glavne ličnosti „Kapetanove kćeri”, zar ne služe kao dokaz da je i prošlost živela u njemu onim istim životom kojim živi sadašnjost i predviđena od njega budućnost?

A međutim, ni Puškin nije izbegao opštu sudbinu umetnika-pesnikâ, začetnikâ. On je iskusio hladnoću savremenika prema sebi;

naredna pokolenja još više su se udaljila od njega, prestala su da osećaju potrebu u njemu, da se vaspitavaju na njemu, i samo nedavno opet se počelo primećivati vraćanje njegovoj poeziji. Puškin je sam predosećao ovu hladnoću publike. Kao što je poznato, on se za poslednje godine svojega života, u najlepšim danima svojega stvaralaštva, gotovo ničim nije delio sa čitaocima, ostavljajući u tašnu takve tvorevine kao što je „Bronzani konjanik”. On donekle nije mogao da ne oseti potcenjivanje prema publici, koja je navikla da vidi u njemu nekakvoga slatkopevca, slavuja... A i kako da ga okrivljujemo, kad se setimo da čak i tako pametan i pronicljiv čovek kao Baratinski,[38] pozvan da zajedno sa drugima pregleda preostale posle Puškinove smrti rukopise, nije se libio da usklikne u jednom pismu, adresovanom takođe pametnom prijatelju, ovako: „Možeš li da zamisliš šta me najviše čudi kod svih tih pesnika? Obilje misli! Puškin je mislilac! Zar se moglo očekivati?” Sve je to predosećao Puškin. Kao dokaz za to služi poznat sonet („Pesniku”, 1-ga jula 1830 g.), za koji molimo od vas dozvolu da ga pročitamo pred vama, iako ga, naravno, svaki od vas zna... Ali ne možemo odoleti želji da ukrasimo ovim pesničkim zlatom naš siromašan, prozan govor:

Pesniče, ne ceni narodnu ljubav!
Ushićenih hvala proći će trenutan šum,
Čućeš sud glupaka i smeh hladne gomile;
Ali ti ostani tvrd, miran i neveseo.

Ti si car: živi sam. Slobodnim putem
Idi, kuda ti kaže slobodan um,
Usavršavajući plodove omiljenih misli,
Ne tražeći nagrade za plemenit podvig.

One su u samom tebi. Ti si sam svoj viši sud,
Strožije od svih umeš da oceniš svoj rad.
Je si li njim zadovoljan, strogi umetniče?

Zadovoljan? Onda neka ga gomila grdi

I pljuje na oltar gde tvoja vatra gori,
I sa dečjim nestašlukom ljulja tvoj tronožac".

Puškin ipak, u ovom slučaju, nije sasvim u pravu, poglavito u odnosu prema narednim pokolenjima. Nije bila stvar u „suđenju glupaka" i u „smehu hladne gomile"; uzroci hlađenja publike ležali su dublje. Oni su dosta poznati. Treba samo da ih osvežimo u našem pamćenju. Oni su ležali u samoj sudbini, u istorijskom razvoju društva, u uslovima u kojima se rađao nov život, koji je iz književne epohe prešao u političku. Javile su se neočekivane i, pri svoj neočekivanosti, zakonite težnje, nečuvene i nesalomljive potrebnosti; javila su se pitanja na koja se moralo dati odgovora... Tada nije bilo do poezije, do umetnosti. Ushićavati se jednako „Mrtvim dušama" i „Bronzanim konjanikom" ili „Egipatskim noćima" mogli su samo strasni književnici, pored kojih su protekli jaki, iako mutni talasi toga novoga života. Puškinov pogled na svet pokazao se uzak, njegovo iskreno saosećanje našoj, katkad zvaničnoj, slavi — zastarelo, njegovo klasično osećanje mere i sklada — hladan anahronizam. Iz beloga mermernoga hrama, gde je pesnik bio žrec, gde je, istina, gorela vatra... ali na oltaru — sagorevao je... samo tamjan, — ljudi su pošli na šumne trgove, gde je potrebna baš metla... i metla se našla. Pesnik odjek, po Puškinovu izrazu, pesnik središni, koji sam k sebi teži, pozitivan, kao život u miru, — smenjen je od pesnika-vesnika, centripentalnoga, koji teži za drugim, negativnim, kao život u pokretu. Najglavniji prvobitni Puškinov tumač, Belinski — smenjen je od drugih sudija, koji su malo ceiili poeziju. Izgovorili smo ime Belinskoga — i, mada ničija pohvala ne treba danas da se čuje zajedno sa pohvalom Puškinu, — vi ćete ipak, verovatno, dozvoliti nam da saosećajnom rečju odamo poštu uspomeni na ovoga neobičnoga čoveka, kad doznate da mu je sudbina odredila da umre baš 26 maja, u dan rođenja pesnika u kome je on video više ispoljavanje ruskoga genija!

Vraćamo se razvoju naše misli. Odmah posle prekinutoga Ljermontovljeva glasa, kad je Gogolj postao već vlastodržac ljudskih misli, prozvučao je glas pesnika „odmazde i tuge", a za njom su pošli i drugi — i poveli su sa sobom mlado pokolenje. Umetnost koja je izborila za Puškinove tvorevine pravo građanstva, nesumnjivost

svojega postojanja, jezik koji je stvoren tim tvorevinama, počela je da služi drugim načelima, koji su isto tako neophodni u društvenom uređenju. Mnogi su videli i dosad vide u toj promeni prosto opadanje, nazadak; ali se usuđujemo da primetimo da pada, ruši se samo mrtvo, neorgansko. Sve što je živo, organski se menja — rastenjem. A Rusija raste, ne pada. Da je slično rastenje, kao i svaki rast, neizbežno skopčano sa bolestima, mučnim krizama, sa najgorim, na prvi pogled bezizlaznim protivurečnostima, ne treba, čini mi se, ni dokazivati; tom nas uči ne samo opšta istorija, već i istorija svake zasebne ličnosti. Sama nauka nam govori o neophodnim bolestima. Ali zbunjivati se tim, oplakivati pređašnji, ipak samo relativni mir, starati se da se vratimo k njemu i da vratimo k njemu druge, makar silom, — mogu samo preživeli ili kratkovidi ljudi. U epohama narodnoga života, koje nose naziv prelaznih, dužnost je čoveka koji misli, pravoga građanina svoje otadžbine, da ide napred, ne obzirući se na teškoće i često na prljavštinu puta, ali da ide ne gubeći iz vida ni za tren oka one osnovne ideale na kojima je sagrađen sav društveni način života, čiji je on živ član. I pre deset i petnaest godina — svečanost koja je dovela sve nas ovamo bila bi pozdravljena kao čin pravičnosti, kao danak društvene zahvalnosti; ali, možda, ne bi bilo ovoga osećanja jednodušnosti koje prožima sad sve nas, bez razlike zvanja, zanimanja i godina. Već smo ukazali na radostan fakat da se omladina vraća k čitanju i izučavanju Puškinovih tvorevina; ali ne treba da zaboravimo da je uzastopnih pokolenja prošlo pred našim očima — pokolenja za koje Puškinovo ime nije bilo ništa drugo do samo ime u broju drugih osuđenih na zaborav imena. Nećemo, svakako, da suviše optužujemo ova pokolenja; starali smo se da ukratko ocrtamo zbog čega je ovaj zaborav bio neizbežan. Ali ne možemo da se ne radujemo tom vraćanju ka poeziji. Radujemo se poglavito zbog toga što se naši mladići vraćaju k njoj ne kao ljudi koji su se kajali, koji, razočarani u svojim nadama, zamoreni sopstvenim greškama, traže pristaništa i umirenja u onome čemu su oni okrenuli leđa. Mi pre vidimo u tom vraćanju znak bar nekojega zadovoljenja; vidimo dokaz da bar neki od tih ciljeva radi kojih se smatralo da je ne samo dozvoljeno, već i obavezno da se prinosi na žrtvu sve što nije u vezi s delom, da se sažme sav život u jedno korito, — da se ovi neki ciljevi priznaju

postignuti, da budućnost obećava postizanje drugih, i ništa više neće smetati poeziji, čiji glavni pretstavnik je Puškin, da zaume svoje zakonito mesto u sred drugih zakonitih pojava društvenoga života. Bilo je vreme kad je lepa književnost služila gotovo kao jedini izrazilac toga života; za ovim je nastupilo vreme kad je ona sasvim sišla sa pozornice... Pređašnja oblast je bila suviše široka; druga se suzila do ništavila; našavši svoje prirodne granice, poezija će se utvrditi za uvek. Pod uticajem staroga, ali ne zastareloga učitelja, — mi tvrdo u to verujemo, — zakoni umetnosti, stvaralački načini dobiće opet svoju snagu, i — ko zna? — možda će se javiti nov, još nepoznat genije, koji će da nadmaši svojega učitelja — i zaslužiće potpuno naziv nacionalno-svetskoga pesnika, koje se ne rešavamo da damo Puškinu, iako se ne usuđujemo ni da mu ga oduzmemo.

Ma kako bilo, Puškinove zasluge pred Rusijom su ogromne i zaslužuju narodno priznanje. On je dao potpunu razradu našemu jeziku, koji se sad, po svom bogatstvu, snazi, logici i lepoti oblika, priznaje čak od stranih filologa jedva li ne kao prvi posle staro-grčkoga jezika; on je odjeknuo tipičnim obrascima, besmrtnim zvucima na sva pitanja i pozive ruskoga života. On je, najzad, prvi pobo moćnom rukom zastavu poezije duboko u rusku zemlju, i, ako je prašina bitke, koja se počela posle njega, zamračila prpvremeno ovu svetlu zastavu, sad, kad je ova prašina počela da opada, ponovo je zasijao na visini od njega pobodeni pobednički steg.

Sijaj, kao on, plemeniti bronzani liče, podignut u samom srcu stare prestonice, i javi narednim pokolenjima o našemu pravu da se zovemo veliki narod, jer se u sredini toga naroda rodio, pored drugih velikana, i takav čovek! I kao što je o Šekspiru rečeno da svaki koji se ponovo naučio pismu neizostavno postaje njegov nov čitalac, tako se mi nadamo da će svaki naš potomak koji sa ljubavlju zastane pred vajarskim Puškinovim likom i koji razume značaj te ljubavi, tim samim dokazati da je on, slično Puškinu, postao više Rus i više obrazovan i više slobodan čovek! Neka vas ova poslednja reč ne začudi, poštovana gospodo! U poeziji je sila koja oslobođava, u njoj je sila koja uzdiže. Zato se nadamo da će u nedalekoj budućnosti čak i sinovima našega prostoga naroda, koji sad ne čita našega pesnika, biti razumljivo šta znači to ime: Puškin! i da će oni svesno

da ponove ono što smo nedavno čuli iz usta koja nesvesno šapću: „Ovo je spomenik — učitelju!”

juni, 1880 g.

PREDGOVOR NOVIM PUŠKINOVIM PISMIMA ŽENI

— Preveo D-r Dimitrije Đurović —

Jedva li ko može da posumnja u neobičnu interesantnost ovih novih Puškinovih pisama. Ne govoreći već o tome da svaki redak najvećega ruskoga pesnika treba da je skupocen za sve njegove sunarodnike, ne govoreći o tome da u ovim pismima, kao i u onim što su se pre ovih pojavila, izbija kao struja svetli i. odvažni Puškinov um, začuđava otvorenost i tačnost njegovih pogleda, jedrina i neka nehotična lepota izraza; ali zbog naročitih prilika u kojima su ova pisma pisana, ona bacaju jarku svetlost na sam Puškinov karakter i daju ključ za razumevanje mnogih događaja koji su sledili u njegovom životu, čak i onoga tužnoga i bolnoga kojim se, kao što je poznato, ovaj život završio.

Pisana sa potpunom otvorenošću porodičnih odnosa, bez popravaka, napomena i skrivanja, ona nam tim jasnije ocrtavaju pesnikov moralni lik.

Iako je dobio francusko vaspitanje, Puškin je bio ne samo najtalentovaniji, već i najveći Rus svojega vremena; i već sa toga gledišta njegova pisma zaslužuju pažnju svakoga obrazovanoga Rusa; za istoričara književnosti — ona su pravo bogatstvo: običaji, sam način života izvesne epohe, odrazili su se u njima kratkim, ali jarkim potezima.

Dozvoliću sebi da dodam od svojega imena, da smatram svoj izbor od strane Puškinove kćeri za izdavača ovih pisama kao jedan od najpočasnijih fakata moje književne karijere; ne mogu u dovoljnoj meri da ocenim poverenje koje mi je ona ukazala prenevši na mene odgovornost za neophodna skraćivanja i izbacivanja.

Možda sam unekoliko zaslužio ovo poverenje svojim dubokim poštovanjem uspomene na njenoga roditelja, za čijeg se učenika smatram, od „mladih nokata”, i smatra se i sad... „Vestigia semper adoro”...

Uostalom, brižljiv pregled pisama ubedio me je da se moglo ograničiti na najneophodnija i nemnogobrojna izostavljanja; većinom ova izostavljanja dolaze zbog izlišne „energije” rečenice: Puškin, kao pravi Rus, a uz to u pismima koja su imala strogo privatan karakter, nije voleo da se usteže.

A ne treba zaboravljati da je od vremena pisanja ovih pisama prošlo gotovo pola veka i da, prema tom, kad se tiče tumačenja takve ličnosti kakav je bio Puškin, istorija stupa u svoja prava, i davnina pokriva svojim uvaženim pokrovom ono što se moglo za ono vreme pokazati kao suviše intimno, suviše blisko pojedinim privatnim licima kojih su se pisma ticala.

Sama pesnikova kći, rešivši da saopšti otadžbinskoj publici prepisku svojega roditelja koja je adresovana njegovoj ženi, njenoj majci, osveštala je, tako reći, naše pravo da prenesemo celo pitanje u više uzvišenu i nezainteresovanu, upravo dokumentarnu sferu.

Ostaje nam samo da se iskreno zahvalimo grafici N. A. Merenberg na ovom postupku, na koji se ona, naravno, rešila ne bez nekojega kolebanja, i da izrazimo nadu da će isto osećanje zahvalnosti osetiti i dokazati joj naša javnost.

Pariz. Novembar, 1877.

GOVOR ZA TRPEZOM

Održan u Petrogradu za ručkom profesora i književnika, 13-ga marta 1879 g.

— Preveo D-r Dimitrije Đurović —

Poštovana gospodo, kao odgovor na sve što sam čuo, na sve te tople pozdrave, ja bih trebao da ponovim samo ono što sam kazao pre nedelju dana u Moskvi učesnicima na ručku sličnom ovom današnjem: nema mogućnosti da se izrazi zahvalnost, jer — gde se mogu naći tako jaki izrazi? Takvi časovi se ne zaboravljaju do kraja života; u nima je viša nagrada za pisca, za svakoga javnoga radnika. Ali ovde, u Petrogradu, u prisustvu mnogih mojih, drugova i prijatelja, tih ljudi „četrdesetih godina”, o kojima su tako mnogo stali da govore u poslednje vreme, i zbliženje sa kojima je toliko primećeno u redovima savremene mladeži, čini događaj, — događaj značajan, —

u prisustvu svih vas, poštovana gospodo, hteo bih da podelim sa vama ovu doista radosnu misao. Ma šta vi govorili o prekidu koji se tobože desio u postepenom razvitku našega društvenoga života, o rascepu između pokolenja, od kojih mlađe ne pamti i ne priznaje starijega, a starije ne razume i takođe ne priznaje mlađega, — i ma šta govorili, većinom nepozvane, sudije — postoji ipak oblast na kojoj se ova pokolenja, bar u većini, prijateljski slažu; postoje reči, postoje misli, koje su im jednako mile; postoji težnja, postoje nade, koje su im zajedničke; postoji, najzad, ideal, ne dalek i ne nejasan, već određen, ostvarljiv i, možda, blizak, u koji oni podjednako veruju. Još nedavno, vrlo nedavno, nije to moglo da se kaže; ali; sad je ovo istina, ovo je fakat, vidljiv za svakoga nepredubeđenoga čoveka, — i sadašnji ručak jedan je od tih fakata.

Meni ne treba da upornije ukazujem na ovaj ideal; on je razumljiv i u književnosti, i u nauci, i u društvenom životu. Onaj što u ovom trenutku govori pred vama, napisao je pre šesnaest godina roman „Ocevi i deca”. U to vreme on je mogao samo da pokaže na nesaglasnost koja je vladala tada između pokolenja; tada još nije bilo poprišta na kome su se ona mogla sastati. To poprište sad postoji, ako još ne u stvarnosti, ono u mogućnosti; ono je jasno za misliočeve oči. Uzalud će nam ukazivati na neka prestupna oduševljenja. Pojave su ove duboko tužne; ali videti u njima izraz ubeđenja, svojstvenih većini naše omladine, bilo bi nepravično, preterano i toliko isto prestupno... Upravne snage koje vladaju i treba da upravljaju sudbinom naše otadžbine mogu još brže i tačnije nego mi sami da ocene sav značaj i sav smisao sadašnjega, kazaću otvoreno, istorijskoga trenutka. Od njih, od ovih snaga zavisi da se svi sinovi naše velike porodice spoje u jedno radno, jednodušno služenje Rusiji, — onoj Rusiji kakvom ju je stvorila istorija, stvorila prošlost, kojoj treba pravilno i mirno da se primakne budućnost. Zato dozvolite meni, čoveku prošlosti, čoveku četrdesetih godina, čoveku starom, da podignem zdravicu za mladost, za budućnost, za srećan i zdrav razvitak njene sudbine, i da se ostvare, najzad, reči našega velikoga pesnika, da nastupi mogućnost da svaki od nas može da usklikne u dubini duše:

Nadajući se slavi i dobru,

Gledamo napred bez bojazni!

1879 god.

NEKROLOZI, PISMA

DVE REČI O GRANOVSKOM[39]

Pisano urednicima „Savremenika”

— Preveo D-r Dimitrije Đurović —

Auch die Toten sollen leben.[40]

Šiler

Juče je bila sahrana Granovskoga. Neću da govorim o tome kako me je jako potresla njegova smrt. Smrt ova spada u društvene gubitke, i odjeknuće gorkim nesporazumom i bolom u mnogim srcima po celoj Rusiji. Sahrana njegova bila je nešto dirljivo i duboko značajno; ona će ostati kao događaj u uspomeni svakoga njenoga učesnika. Nikad neću zaboraviti one redove ljudi, onaj kovčeg koji se tiho ljuljao na ramenima studenata, ona gologlava i mlada lica, oplemenjena izrazom poštene i iskrene tuge, onoga nehotičnoga oklevanja mnogih ljudi između razbacanih grobova, čak i tada kad je već sve bilo svršeno i poslednja pregršt zemlje pala na prah omiljenoga učitelja... Jedna ista osećanja ispunjavala su svakoga, ispoljavala su se na svim ustima i u svim pogledima; svi su hteli da ih što više zadrže u sebi, i strašno je bilo razilaziti se... Svako zajedničko osećanje, čak i tužno, vezujući ljude, uzdiže ih. Svaki od onih što su došli na groblje, ma kakvom pravcu on pripadao, suviše je dobro znaa šta je izgubio u Granovskom ruski život i ruska nauka. Za duše mladića, još ne iskušene i ne zamorene „opljoštenom beznačajnošću” životnih zađevica, takva osećanja naročito su blagotvorna; pod njihovim nadahnućem njihovo srce kuca jače i semena budućih dobrih dela i viteških postupaka sazrevaju u njemu... Neka da Bog da mi naučimo bar tu korist da izvlačimo od naših gubitaka!

Verovatno, o Granovskom će se pisati mnogo; dužnost je njegovih učenika i njegovih kolega da rastumače njegov značaj, da razjasne uzroke opštega saosećanja prema njemu, da ocene njegov uticaj. Saopštiću vam nekoliko mojih uspomena o njemu. Upoznao

sam se sa njime 1835 g. u Petrogradu, u universitetu, gde smo oba bili studenti, ma da je on bio po godinama stariji od mene i u vreme mojega stupanja bio na poslednjem kursu. On se nije bavio isključivo istorijom; on je tada čak pisao pesme (ko ih nije pisao u mladosti?); i ja nejasno pamtim odlomak iz drame „Faust”, koji mi je on pročitao jedne sumračne zimske večeri, u velikoj i praznoj svojoj sobi, za kolebljivim stočićem, na kom je, mesto svakoga čašćavanja, stajala boca sa vodom i tegla sa slatkim.

U tom odlomku Faust je bio pretstavljen (po rečima jedne starinske nemačke legende) visoko podignut u vazduh, u staklenom sanduku, zajedno sa Mefistofelom; bacajući pogled na široko rasprostrtu zemlju, na reke, šume, polja, ljudske stanove, Faust je, zamišljen, pun tužnoga pogleda, govorio monolog, koji mi se tada učinio divan... Mefistofel je ćutao; ja, uostalom, i sad ne mogu da sebi pretstavim kakve bi reči stavio Granovski u usta đavolu... Ironija, poglavito zajedljiva i žestoka ironija, nije bila svojstvena njegovoj svetloj duši. Sećam se još drugoga večera i drugoga čitanja: zajedno smo halapljivo prelistavali tek što oštampan zbornik pesama jednoga pesnika, čije ime je, ako je sad zaboravljeno, tada bilo čuveno po celoj Rusiji. Sa kakvim ushićenjem je Granovski pozdravljao nove nade ruske poezije, kako se ispunjavao sav plemenitom radošću saosećanja!

Uostalom, u Petrogradu sam ga viđao retko; ali svaki sastanak sa njim ostavio je na meni dubok utisak.

Tuđ pedantizmu, ispunjen dobrodušnošću koja očarava, on je još tada ulivao ono nehotično poštovanje prema sebi koje su tako mnogi kasnije iskusili. Od njega je odisalo nečim uzvišeno čistim; data mu je bila sposobnost (retka i blagotvorna osobina) da budi divna osećanja u duši drugoga ne ubeđenjima, ne zaključcima, već sopstvenom duševnom lepotom: on je bio idealista u najlepšem smislu ove reči, — idealista ne u samoći. On je tačno imao pravo da kaže: „ništa čovečije nije mi tuđe”, i zato se i od njega nije otuđivalo ništa što je čovečje.

Nakon nekoliko godina posle ovoga sreo sam se sa njim u Berlinu. Ja se tada gotovo nisam video sa njim, i nismo se sastajali... Govoreći istinu, ja tada nisam bio dostojan da se sa njim sastanem. Uz to, on se u to vreme sprijateljio sa H. V. Stankjevićem, čovskom o

kome se ne može malo govoriti, a mnogo — sad nije za to ni mesto ni vreme. Stankjević je imao najveći uticaj na Granovskoga, i deo njegova duha prešao je na njega.

Upoznao sam se sa Granovskim potpuno u Moskvi; ali drugi su ga mnogo češće viđali nego ja, k mogu da nam saopšte više podataka o njegovom moskovskom životu, o njegovom universitetskom delanju.

Ograničiću se na dve reči. Svi se jednodušno slažu u tom da je Granovski bio izvrstan profesor, da je, ne uzimajući u obzir njegov, unekoliko lagan govor, vladao tajnom prave slatkorečivosti; ali, svakako, drugi, sudeći o njemu po njegovim literarnim radovima, znajući takođe da na naziv specijaliste, naučnika u strogom smislu reči, on nije imao pretenzija, — čude se nerazumljivoj tajni, snazi i širini njegova uticaja na ljude.

Odgonetanje ove tajne vrlo je prosto: sva se ona sastoji. u samoj ličnosti Granovskoga.

U skladnim prirodama, kakva je bila njegova, nedostaci. su neophodni; kad bi lščnost Granovskoga bila više originalna, oštrije izražena, — mladi njegovi učenici ne bi se obraćali k njemu sa takvim poverenjem. Granovski je bž pristupačan u svako vreme; nije nikad odgurnuo od sebe nikoga. Prožet sav naučnom mišlju, posvetivši se potpuno prosvećivanju u obrazovanju drugih, on je smatrao samoga sebe kao društvenu svojinu; kao svojinu svakoga ko je hteo da se obrazuje i prosveti... Njemu je svaki prilazio slobodno, kao izvoru pokraj puta, i crpeo je životvornu tečnost izučavanja; što je sam predavač manje dodavao u ovu tečnost svojega, tim je ona bila čistija. — Svoje, originalno u njegovoj pouci bilo je baš to plemenito samoodricanje, ta otsutnost ličnoga zahteva i mudrovanja. On je predavao nauku, koju je duboko poštovao i u koju je pošteno verovao, kako ju je sam primao, ne kvareći je, ne starajući se da je savije, ako ne u sistem, ono u dugu. Ovom savesnošću u predavanju nauke objašnjava se neobična lepota njegova govora; tako svetlost, prolazeći kroz providljiv kristal, ne menjajući svoju suštinu, igra se živim bojama.

Ljudi uopšte utoliko imaju značaja i uticaja ukoliko su potrebni; a ljudi sličii Granovskom, sad su nam krajnje potrebni. Još je daleko vreme kad će nama biti potrebni specijalisti, naučnici; nama su sad

potrebni nekoristoljubivi i nesalomljivi službenici nauke, koji će tvrdom rukom držati i visoko podizati njenu svetlost, koji će, govoreći nam o dobroti. i moralu, o čovečjem dostojanstvu i časti, potvrdili istinu svojih reči sopstvenim životom... Takav je bio Granovski, i zbog toga se i prolivaju suze za njim, i zbog toga je on, čovek bez porodice, bio okružen takvom ljubavlju i u životu i za vreme smrti... Njega sad ne može niko da zameni, ali! će on sam da deluje za grobom, — delanje njegovo će biti dugo i blagotvorno. Nije on uzalud živeo — neće on umreti!. U celom njegovom delanju nije bilo ničega takvoga što on ne bi mogao glasno i jasno da prizna pred svima; on je danju sejao svoja semena, pri svetlosta sunca, i kad ona porastu i donesu svoje plodove, u njima neće biti ničega gorkoga...

Veće od te pohvale i te nagrade nema za čoveka.

Moskva. Subota, 8 oktobra 1855 g.

NIKOLAJ IVANOVIĆ TURGENJEV!

— Preveo Jovan Maksimović —

29-og oktobra ove, 1871 godine, preminuo je u svojoj vili Verbua (Vert-Bois — ili „Zelena Šumica”, kao što ju je pokojnik zvao), kraj Buživala, u okolini Pariza, jedan od najznačajnijih i, dodaću slobodno, kao odgovarajući pred nelicemernim sudom potomstva, jedan između najblagorodnijih ruskih ljudi, Nikolaj Ivanović Turgenjev.

Nisam nameran da ulazim sad u podrobnu ocenu pokojnika, kao političkog delatnika, naučnika i publiciste: divni članci A. Pipina, u kojima se on tako često poziva na svedočanstvo Nikolaja Ivanovića i citira ga, nanovo su obratili u poslednje vreme pažnju misaonog dela publike na tog izgnanika naročite vrste, koji je, provevši skoro pola stoleća udaljen od zavičaja, živeo, može se reći, samo Rusijom i za Rusiju.

Naravno, nijedan budući ruski istorik, kad mu dođe na red da izlaže postupne faze našeg društvenog razvića u XIX-om stoleću, neće ćutke preći N. I. Turgenjeva. On će ukazati na njega kao na jednog od najtipičnijih pretstavnika one značajne epohe kojoj je dato

ime Aleksandrovske, i u toku koje su bile zasađeni ili izazvati začetci reformama koje su bile izvedene za vreme drugog Aleksandra.

Ja ću se ovde ograničiti na saopštenje nekih biografskih, bibliografskih podataka i meni mogućnu rekonstrukciju ličnoga karaktera i obličja čoveka za koga, me je osećanje dubokog srdačnog štovanja vezivalo mnogo više nego veze našeg dalekog srodstva.

Nikolaj Ivanović se rodio 11 oktobra 1789 godine, od oca Ivana Petrovića Turgenjeva i Ekaterine Aleksandrovne, rođene Kačalove. Rodio se u Simbirsku, gde je i proveo prvo svoje detinjstvo, ali se školovao u Moskvi, na Marosejci, u domu koji je pripadao njegovoj porodici (sada je taj dom sopstvenost gg. Botkinih).

On je imao tri starija brata: Ivana, koji je umro u detinjstvu, Andreju, preminulog 1803 god., Aleksandra, umrlog 1845, i jednog mlađeg, Sergija, koji je umro 1827 godine. Otac im, Ivan Petrović, nije mnogo preživeo svog ljubimca Andreju, prijatelja Žukovskog; mati im je umrla mnogo docnije.

Značaj cele te porodice Turgenjevih dovoljno je poznat: ona je ne jedanput bila predmet književnih i kritičkih istraživanja. Može se bez preterivanja reći da su oni spadali u broj naših najboljih ljudi, i da su bili u prisnim odnosima sa drugim najboljim ljudima onog vremena. Njihova je delatnost ostavila primetan i ne nekoristan, slavan trag.

Nikolaj Ivanović, po primeru brata svog Aleksandra, koji je studirao u Getingenskom univerzitetu, takođe je, 1810 i 1811 godine, slušao na istom univerzitetu predavanja tadašnjih čuvenih profesora — Šlecera, Heerena, Gedea i drugih, on se bavio većinom političkom ekonomijom, finansijskim i kameralnim naukama.

Posetivši 1811 godine Pariz, gde je video Napoleona na vrhuncu njegove slave, ali već predosećao njegov pad, — dvanaestu godinu proveo je u Rusiji, a trinaeste bio je, kao što je poznato, prikomandovan znamenitom Štajnu, čiju je uspomenu on do starosti kao svetinju štovao. Sam pak Štajn gajio je osećanje prijateljstva prema mladom svom pomoćniku; ime Nikolaja Turgenjeva, po njegovim rečima, bilo je „istovetno sa imenom poštenja i časti”.

Nikolaj Ivanović pratio je, u svojstvu vladinog komesara, našu armiju u pohodu od 1814 i 15 godine, a početkom 16 vratio se u

Rusiju, kraj sveg odvraćanja od strane Štajna, koji je želeo da ga kod sebe zadrži.

Uskoro zatim on izdaje svoj „Ogled poreske teorije”. U tom spisu, koji mu je odmah pribavio ugled i slavu, on se, govoreći njegovim sopstvenim rečima, koristio svakom postojećom mogućnošću da, sa državne i finansiske tačke gledišta, napadne na kreposno (spahijsko, čipčijsko) pravo ili, bolje, ne-pravo, — na tog neprijatelja sa kojim se on borio celog svoga veka — borio se duže od svih i, možda, ranije od svih savremenika.

Postavljen za civilnog sekretara u Državnom Savetu, Nikolaj Ivanović je 1819 g. dostavio caru Aleksandru, preko grafa Miloradovića, memoar, sa natpisom: „Nešto o kreposnom (robovskom) stanju u Rusiji.”

Misao provedena u tom memoaru sastojala se u tom da seljačkom ropstvu može učiniti kraj samo apsolutizam, da ovaj jedini može izbaviti Rusiju od takvog čuda i sramote. Misao je ta porazila cara, te on reče grafu da će uzeti najbolje ideje iz toga memoara, čija plemenita iskrenost nije pribegavala nikakvim advokatskim dosetkama i skretanjima s pravoga puta, i da će on (car) neizostavno učiniti nešto za seljake.

Istoriji su poznati uzroci zašto je to obećanje ostalo neispunjeno... Mi se ovde nećemo u njih upuštati. N. I. Turgenjev bio je na dužnosti privatnog sekretara do 1824 godine. Pošto je otputovao iz Rusije, radi popravke svog zdravlja, aprila meseca iste godine, on ju je ugledao tek 1857 godine — već kao starac. Poznati su i uzroci koji su načinili od čoveka kome kao da je sve obećavalo sjajnu karijeru, koga je očekivao ministarski portfelj, o kome se i sam car Aleksandar ne jedanput izražavao da mu on jedini može zameniti Speranskog — koji su, velim, načinili od ovoga čoveka — državnog zločinca, osuđenog na smrt.

Poznata je i upornost sa kojom je N. Turgenjev, obarajući razloge u izveštaju istražne komisije, dokazivao da ni najmanje nije kriv u delu od 14-og decembra. Njegov nepristanak da se vrati iz inostranstva i da izađe pred sud rešio je njegovu sudbinu, mada u našim zakonima, u to doba, za nejavljanje na poziv nije postojala određena kazna. Nesreća N. Turgenjeva bila je velika, silan je bio udar koji se sručio na njega; ali on se i u samoj mesreći svojoj

mogao tešiti time što je Štajn, drugar i nastavnik njegove mladosti, odlučno i stalno odricao da prizna opravdanost njegove osude... Isto je tako mislio i tako se izražavao i Humbolt. Sa mišljenjem Štajna i Humbolta su se, docnije, složili bili čak i neki koji su — osudili bili N. Turgenjeva!

Istinitost tih poslednjih reči mogu da potvrde, osim knjige „La Russie et les Russes”, pisma Aleksandra Turgenjeva bratu Nikolaju, koja je pokojnik skupio i ovaj mah se završuje njihovo štampanje u Lajpcigu (upozoravam čitaoce, među ostalim, na ona pisma gde A. I. Turgenjev navodi reči kneza Kozlovskog). Porodica N. I. Turgenjeva smatra za svoju dužnost da ostvari njegovu nameru, te će se ta pisma uskoro i pojaviti na svet. Korekturni primerak tih pisama nalazio se u mojim rukama, i ja mogu da budem svedok koliko su ta pisma zanimljiva i važna za izučavanje epohe koja je nastala posle 1825 godine. Pisma nam ta prikazuju u veoma privlačnoj svetlosti samog A. I Turgenjeva, čoveka, u koliko ja mogu da sudim, koga naš naraštaj nije sasvim tačno ocenio.

Nikolaj Turgenjev, izgubivši u inostranstvu nežno voljenog brata Sergija (duboka međusobna odanost svih članova porodice Turgenjevih njihova je naročita porodična crta), udaljio se u prvi mah u Englesku, zatim u Švajcarsku, gde se upoznao sa budućom svojom ženom, Klarom, ćerkom jednog Sardinca, markiza Viaris, hrabrog oficira Napoleonovih armija, kome su drugari na bojištu kod Pruskog Ajlau-a jednoglasno dosudili titulu barona imperije, kojom je bila odlikovana njihova divizija.

N. Turgenjev se venčao sa devojkom Viaris u Ženevi, 1833 godine, i izrodio s njome dva sina i kćer. 1857 godine on je prvi put, 1859 g. drugi put posetio Rusiju — a 1864 ugledao ju je nanovo sa osećanjem biblijskog Simeona koji je klicao: „Sad me otpusti!...“ Mrsko ropstvo je najzad uništeno! Vladar mu je vratio njegov pređašnji čin i plemićki rang. Ali što je srce starčevo bilo preispunjeno osećanjem blagodarne ljubavi prema vladaru, onda je to, naravno, bilo ne toliko za tu milost koja je u očima Turgenjeva bila samo jedan akt pravosuđa, koliko što su sve njegove zavetne nade i mašte bile najzad u delo privedene.

Uostalom, evo njegovih sopstvenih reči:[41]

„Kad sam ja bio tako odan Aleksandru Prvom već i za samu njegovu želju da oslobodi robove seljake, onda kakva su morala biti moja osećanja prema onome koji je i izveo to oslobođenje, i izveo ga na tako mudar način? Nijedan između oslobođenih ne oseća u duši više ljubavi i odanosti prema oslobodiocu, nego što osećam ja kad vidim da je najzad oboreno ono zlo koje me je celog mog veka tištalo i mučilo!”

1871 godine N. Turgenjev je preminuo tiho, skoro iznenada, bez prethodnog bolovanja. Na dva dana pred tim on je još, kraj sve svoje 82 godine, izjahao bio na konju u šetnju.

N. I. Turgenjev je neumorno, sa svim mladićskim žarom, sa svom muškom istrajnošću, pratio sve i dobro i zlo, radosno i žalosno što se u Rusiji zbivalo. Živim izrazom i štampanom rečju, odazivao se on na sva naša životna pitanja. Ovo je po mogućnosti potpun spisak knjiga i brošura što ih je on izdao:

Ogled poreske teorije, 1818.

La Russie et les Russes (3 dela). 1847.

La Russie en présence de la crise européenne, 1848.[42]

Vreme je! 1858.

O snazi i dejstvu reskripata od 20-og novembra 1859.

Pitanje oslobođenja i pitanje upravljanja nad seljacima, 1859.

O seljačkom sudu i o sudskoj policiji u Rusiji, 1860.

Un dernier mot sur l’émancipation des serfs, 1860.

O novom ustrojstvu seljaka, 1861.

Pogled na prilike u Rusiji, 1862.

O raznim narodnostima stanovništva u ruskoj državi, 1866.

Odgovori: E. Kovaljevskom, i na članak u „Invalidu”, 1867.

Šta treba želeti Rusiji? 1868.

O moralnom odnosu Rusije prema Evropi, 1869.

Osim toga je u „Kolokolu” bilo objavljeno pismo N. Turgenjeva A. I. Hercenu.

On je bio i jedan između osnivača u Parizu udruženja pod imenom: Sveopšti Hrišćanski Cases. (Alliance chrétienne universelle). Nikolaj Ivanović, kao i sva njegova porodica, bio je prožet duboko-religioznim osećanjem, naravno, ne isključivo fanatičkim, nego slobodnim i širokim.

*

Da kažemo sad nekoliko reči i o njemu samom, o njegovom karakteru. Postoji izvrstan engleski izraz: „a single minded man, singleness of mind”, — koje da ne može bolje biti obeležava pravu suštinu N. I. Turgenjeva. U ustima Engleza ti izrazi zvuče, imaju smisao naročite pohvale: oni njima označavaju ne samo jedinu neizmenjivost, stalnost ubeđenja, nego i istinitost i iskrenost njihovu. Sam N. Turgenjev govori o sebi — i s punim pravom: „Ja sam ostao veran svojim ubeđenjima. Moja mišljenja se nikada nisu menjala”. Postoji francuska izreka:

„L'homme absurde est celui qui ne change jamais”...

No N. Turgenjev se nije bojao da bude taj „homme absurde.” Uostalom, ne treba misliti da bi on ostajao gluv i slep pred istinom. Ne otstupajući ni koraka od svojih načela, on je gotov bio da dopusti razliku u načinima njihovog izvođenja. On je i suviše bio savestan, u njega je bilo odveć malo lične sebičnosti i uobraženosti da ne bi priznavao prednost tuđeg načina prema onom što ga je on sam smislio, kad bi mu ta prednost bila dokazana.

To se desilo sa njim, naprimer, u pitanju seljačkog otkupa.

Ne znajući još na koji će način vlada taj problem rešiti, on je predlagao da se seljacima besplatno ustupi jedna trećina celokupnog ruskog zemljišta, i na toj osnovi izvršio je, 1859 godine, i sam, na svom nasleđenom imanju, dobrovoljnu deobu sa seljacima. Seljaci su bili zadovoljni — ali to, međutim, nije posmetalo Nikolaju Ivanoviću da docnije prizna da je sistem što ga je vlada uvela — mnogo bolji od njegovog.

Ta nepromenljivost i celina uverenja bila je, naravno, uzrok neke, ako ne isključivosti, a ono jednostranosti Nikolaja Ivanovića... Nego, svi su skoro stvarni, delatni umovi — jednostrani.

Lepa književnost i umetiost njega su slabo interesovali: on je bio čovek u prvom redu politički, državnički, u velikom stepenu obdaren osećanjem ravnoteže i mere. Graf Kapodistrija, dobar sudija, govorio je o njemu da bi on bio izvrstan državnik, čak i u Engleskoj. Zajedno s čvrstoćom i neizmenjivošću ubeđenja, u duši Nikolaja Ivanovića

živela je i nesalomljiva ljubav prema pravosuđu, prema pravičnosti, razumnoj slobodi — a takva ista i mržnja prema svakom nasilju i nasilnom, nepravičnom sudu.

Čovek mekog i nežnog srca, on je prezirao slabost, kukavičluk, strah od odgovornosti. Grubost, nepoštovanje čovečanske ličnosti, nemilosrdnost strašno su ga revoltirali. „Je haïs cruellemnt la cruauté” — mogao je on kazati zajedno sa Montenjem. Saosećanje i sažaljenje prema svakoj nesreći bili su takođe crta njegovog karaktera Koja se isticala, — i to ne beše samo pasivno sažaljenje, nego i delatno, skoro vatreno i žestoko. Valjda nije bilo čoveka koji bi davao radije, darežljivije i — brže.

On]e zbilja, u najtačnijem smislu reči, prinosio žrtve sa radošću, skoro sa blagodarnošću prema onome koji mu je davao priliku da čini te žrtve. Na sve što je veliko i uzvišeno odazivalo se njegovo velikodušno srce sa onom silom osećanja, sa onim poletom i plamenom koji se u ove naše dane nekako retko viđaju.

Kao i mnogi njegovi vršnjaci, ovaj starac ostajao je mladić dušom, i dirljiva je i zaprepašćujuća za sve nas, koji tako rano hoćemo da klonemo i tako se slabo oduševljavamo, — dirljiva je bila svežina i sjajnost utisaka tog neumornog borca!

Ja sam već pomenuo gore, govoreći o osećanjima njegovim prema caru, kako je plameno znao on voleti one u kojima je gledao dobročinioce svoje otadžbine... Mogu još da dodam da sam retko kad imao prilike da vidim nešto umilnije i dirljivije no kad sam video N. Turgenjeva koji je stojao, sav ogrezao u suzama, u crkvi ruskog poslanstva u Parizu, za vreme molitve za cara, onog dana kad nam je stigla vest da je svenarodno objavljen carski manifest 19-og februara (oslobođenje ruskih seljaka-robova, 1861 g.). Retko sam kad u svom životu imao prilike da čujem nešto što se iskrenije otelo iz dubine ganute i razdragane duše, no što beše njegov usklik: „Nisam mogao zamisliti da bih posle Štajna mogao zavoleti još nekoga, kao što sam sad zavoleo Nikolaja Miljutina!”[43]

„Le trait caractéristique de la vie de l’être vraiment excellent à qui nous rendons les derniers devoirs” — istinu je rekao na sahrani N. Turgenjeva, g. M. P., četrdesetogodišnji prijatelj njegove porodice — „se fût sa persévérante et inébranlable fidélité, son ardent et

infatigable dévouement à toutes les causes justes et humaines. Toutes et partout lui tenait à coeur... C’est qu’un apôtre disait jadis: „Où souffre-t-on que je ne souffre, où se réjouit-on que je ne me réjouisse?” — N. Tourguéneff le pouvait dire aussi. Qui ne l’a surpris, et souvent, pleurant d’indignation au récit d’une iniquité, ou pleurant de joie, comme d’un bonheur personnel, au spectacle d’une délivrance?”

(„Karakterna crta života čoveka zbilja vanrednog kome sada poslednju poštu odajemo — bilo je njegova nepokolebljiva i stalna vernost, njegova plamena i neumorna odanost svima pravičnim i čovečnim stvarima. Sa svima i na sve strane je njegovo srce saosećalo... To je ono što je nekada jedan apostol rekao: „Gde se strada i pati, da i ja ne patim, gde li se uživa i raduje, a da se i ja ne radujem”. N. Turgenjev je mogao i smeo to isto reći. Ko ga nije zaticao, i ne jedanput, gde plače od gneva kad bi čuo kakvu nepravdu, ili da od radosti plače, kao od svoje lične sreće, kad bi čuo ili video nečije oslobođenje i spas?”)

Dodaću još nekoliko reči o njemu.

Kraj sveg dugogodišnjeg boravljenja u inostranstvu, N. I. Turgenjev ostao je Rus od glave do pete — i ne samo Rus, nego i pravi Moskovljanin. Ta osnovna ruska suština izražavala se kod njega u svemu: u manirima, u svima pokretima, u svem držanju, u samom izgovoru francuskog jezika — a njegov ruski jezik i da ne pominjemo. Znam, dešavalo se, nalazeći se pod krovom tog srdačnog, gostoljubivog domaćina — (on je mogao da živi gospodski — „na veliku nogu” — poznato je da mu je brat njegov A. Ivanović sačuvao sve njegovo imanje) — slušajući njegov malko potežak, spor, ali svagda iskren, razložan i častan govor, ti bi se i nehotice čudio kako i otkud ti to sad sediš pred francuskim kaminom, u kabinetu na evropski način nameštenom, a ne u toplom i prostranom salonu starinskog moskovskog doma, negde tamo na Arbatu ili na Prečistenci, ili na onoj istoj Marosejci gde je N. Turgenjev svoju prvu mladost proveo?

On je govorio rado; no sve su misli njegove bile u tolikoj meri obraćene na savremeno ili na buduće, da o prošlom nije mario mnogo da govori; a o svojoj sopstvenoj prošlosti — to već nikako.

Nikad niste mogli čuti da iz njegovih usta izađe neka žalba; otsustvo lične brige o sebi, naročitih zahteva za svoju ličnost, privlačilo je njemu srca njegovih domaćih, prijatelja, pa i samih služitelja. Ako za ikoga, ali za njega se nikako ne bi moglo reći da je bio „hvalilac starine” — laudator temporis acti. Svaki glas iz zavičaja on bi na letu hvatao: željno bi slušao vesti iz otadžbine, sa strasnim zanosom. On je verovao u nju, u naš narod, u naše snage, u našu budućnost, u naše talente.

„Gle kako danas lepo pišu!” — rekao bi on, ukazujući neki put na, dosta običan, ali dobronameran i, što je glavno, nezavisan članak u novinama ili časopisu. Ali zato ništa ga ne bi tako ljutilo, kao vest o kakvoj nepravičnosti, izvršenoj u našoj prostranoj otadžbini. Nepravda mu je izgledala kao anahronizam za vreme carevanja Aleksandra Drugog. On je smatrao da nje ne bi smelo da bude, on se uzbuđivao, on se ljutio „pravednim gnevom” — his righteous anger — kao što se izrazila o njemu jedna poznata mi Engleskinja. On je negodovao, ljutio se, možda još više nego oni koje je ta nepravda zadesila.

Izgnanik, stalan stanovnik Francuske, on je bio rodoljub po prevashodstvu... U poljskom pitanju, u pitanju o Ostzejskom kraju, patriotizam se taj ispoljavao možda čak i sa suvišnom oštrinom...

I eto, takvom, potpuno ruskom čoveku, suđeno je bilo da živi i da umre u inostranstvu! Ali ne žalimo tako mnogo baš radi njega… Bolje će biti da se nadahnemo i oduševimo njegovim primerom! jer primer čoveka nepomerno odanog onome što je on smatrao za istinu i pravičnost, koristan je i potreban svima nama, Rusima!

Između mogućih dobara, dostupnih ljudima, mnoga su mu ipak u deo pala: on je potpuno iskusio sreću porodičnog života, odanog prijateljstva; on je ugledao, takoreći rukama opipao ostvarenje svojih najmilijih misli... Pa nadajmo se da će i one između njih koje se još nisu ostvarile, i kojima je on posvetio bio svoje poslednje delo — vremenom takođe doći na red, i da će ga njihovo ostvarenje makar i u grobu obradovati novim praskozorjem sreće koje će ono doneti — od njega toliko voljenom ruskom narodu!

Spomen na njega ostaće na svagda dragocen svima koji su ga poznavali; a ni Rusija neće zaboraviti jednog od najboljih svojih sinova.

Pariz, 1871.

GRAF A. K. TOLSTOJ

Pismo Uredništvu „Vesiika Evrope”

— Preveo D-r Dimitrije Đurović —

Bužival (kod Pariza), 5 (17) okt. 1875

Najljubazniji M. M., pre tri dana uveče dobio sam vaš telegram: tužnim bolom napunio mi je on srce. Znao sam i ranije da Tolstoju nije suđeno da dugo živi na zemlji: pre tri meseca, ne više, njegov lekar u Karlsbadu govorio mi je da našem jadnom drugu nema života još ni za godinu; ali se teško odmah pomiriti čak i sa očekivanim gubitkom takvoga čoveka kakav je bio Tolstoj. Daleko sam od namere da dam sad njegovu potpunu ocenu, da odredim njegovo mesto i značaj u savremenoj ruskoj književnosti, — to je stvar budućih njegovih biografa; ja bih hteo samo da izrazim nekoliko misli, probuđenih uspomenom o simpatičnoj ličnosti pesnika koji je pošao u večnost.

Rekao sam: pesnika. Jest, on je bio pesnik, nesumnjivo, potpuno, celim svojim bićem: on se rodio kao pesnik, a to je u naše vreme svuda, a najviše u Rusiji, redak slučaj. Tom jednom rečju određuje se pokolenje kome je on pripadao (poznato je da kod nas, u sadašnje vreme, nema mladih pesnika), određuju se takođe njegova ubeđenja, njegove srdačne naklonosti, sve njegove nekoristoljubive i iskrene težnje. Položaj Tolstoja u društvu, njegove veze, otvarale su mu širok put ka svemu onom što se tako ceni od većine ljudi; ali on je ostao veran svome pozivu — poeziji, književnosti; on nije mogao biti ništa drugo nego ono za što ga je stvorila priroda: on je imao sve osobine, svojstva, sav književni sklad, u lepšem značenju ove reči. Ne budući obdaren onom snagom stvaranja, onim bogatstvom mašte, koje su osobina prvorazrednih talenata, Tolstoj je vladao u znatnoj meri onim što jedino daje život i smisao umetničkim tvorevinama, a to je: sopstvenom, originalnom i, u isto vreme, vrlo raznolikom fizionomijom; on je slobodno, majstorski upravljao rođenim jezikom, podležući samo retko, čas iskušenjima virtuoznosti,

želji da se ponosi starinskim, istina nekiput vrlo srećnim izrazima; čas drugim, trenutnim promatranjima, u stvari tuđim, kao uopšte sve što je političko, njegovom srcu i umu. On je ostavio u nasledstvo svojim sunarodnicima divne obrasce drama, romana, lirskih pesama; i u toku dugih godina, sramota će biti svakom obrazovanom Rusu da ih ne zna; on je bio stvaralac novog kod nas književnog oblika — istorijske balade; na ovom poprištu on i nema takmaca, i u poslednjoj od njih, štampanoj u oktobarskom broju „Vesnika Evrope” (na dan saopštenja o njegovoj smrti!), on je postigao gotovo danteovsku slikovitost i snagu. Najzad, kao za potvrdu izrečene misli o mnogostranosti njegova talenta, — ko ne zna da je u njegovoj strogo idealnoj prirodi vrlo svežim potokom izbijao mlaz nedostiživoga humora i da je graf A. K. Tolstoj, pisac „Smrti jovana Groznoga” i „Kneza Srebrnoga”, bio u isto vreme jedan od stvaralaca poznatoga svima „Kuzme Prutkova”?

To je pesnik bez koga smo ostali i koji, pri sadašnjem pravcu umova, jedva će biti ubrzo zamenjen. I neka oni mladi! ljudi do čijih očiju dopru ovi redovi ne sležu ramenima i ne misle da je ovaj gubitak preuveličan sa moje strane; smem ih uveriti da će s vremenom biti u stanju da prokrči i ostavi za sobom traga samo onaj ko razume i prizna taj gubitak...

Pokušao sam da nabacim nekoliko crtica Tolstojeve fizionomije, kao pesnika; šta da se kaže o njemu kao čoveku? Svima koji su ga znali, dobro je poznato kako je to bila poštena duša, pravična, pristupačna svima dobrim osećanjima, spremna na žrtve, odana do nežnosti, neizmenjivo verna i otvorena. „Viteška priroda” — ovaj izraz gotovo neizbežno je dolazio na usta svima pri misli o Tolstoju; ja bih dozvolio sebi da upotrebim drugi, koji je u naše vreme unekoliko osumnjičen, ali divan i, u ovom slučaju, najumesniji epitet — priroda čovečna, duboko čovečna! — eto šta je bio Tolstoj, i, kao kod svakoga pravoga pesnika, čiji se život pravo uliva u njegovo stvaranje, ova čovečna Tolstojeva priroda izbija i diše u svemu što je on napisao.

Hteo bih da dovršim ovo pismo nečim što se tiče moje ličnosti; ali pred ovim svežim grobom osećanje zahvalnosti primorava sva druga osećanja da ućute: graf A. K. Tolstoj bio je jedan od glavnih lica koja

su pomogla da se obustavi progonstvo na koje sam bio osuđen u samom početku pedesetih godina.

Mir neka je tvom prahu, nezaboravni: Ruse i ruski pesniče!...

Znam da vi duboko saosećate našem opštem bolu i, po sili toga saosećanja, krepko i drugarski stežem vašu ruku.

1875. Odani vam I. T.

S. K. BRJULOVA, ROĐENA KAVELINA

Iz pisma uredništvu „Vesnika Evrope"

— Preveo D-r Dimitrije Đurović —

... Kao grom je porazno delovala na mene vest o smrti S. K. Brjulove. Nikako ne mogu da se pomirim s mišlju da je takvo divno, pametno, milo, puno mladih snaga biće tako grubo naglo istrgnuto iz sredine živih i odneseno u nemu bezdan; kao da je kod nas mnogo sličnih žena, pa ih štedeti nije potrebno!

U jednom od nekrologa pokojnici, pročitao sam opis utiska koji je na mene učinila Sofija Kostantinovna (tada još Kavelina) na pedagoškom disputu u Petrogradu. Da, to je bilo nezaboravno veče za mene. Mlada, nevelika rastom, devojka u prostoj, sivoj haljinici, sa belom maramom oko vrata, sa natrag razdvojenom, ne dugom kosom, govorila je gotovo još dečjim glasom tako pametno i zanosno, odgovarala je tako tačno, izražavala je tako raznoliko znanje svoga predmeta, takve enciklopedijske podatke, da su svi slušaoci (a mnogo ih je bilo na disputu) bili začuđeni, kazaću otvoreno, bili su očarani.

Nekoliki poverljivi snishodljivi osmesi, kojima su je sreli u početku, ubrzo su dobili drugi izraz — izraz divljenja i pažnje. Devojka nije bila lepotica, ali se umiljatije, simpatičnije lice ne može ni zamisliti,: nežno belo čelo sijalo je pameću i, osetljivošću misli; ta ista živa misao — igrala je u očima, zvučala je u glasu; celo njeno biće nije bilo, što se kaže, napregnuto, već snažno i veselo oživljeno... i uz to, kakva jednostavnost, kakav duševni sklad i jasnost! Ovu devojku ne bi nazvali ni skromnom i odvažnom: obe ove reči nisu joj odgovarale... ali ste osećali da je dobra, poštena, u najlepšem smislu, obrazovana ličnost se pojavila pred vama i drage

volje izlagala svoje znanje. Raspravljalo se pitanje o predavanju istorije: Sofija Konstantinovna je bila hiljadu puta u pravu u onome što je branila; ali u samim udarcima koje je davala protivniku bilo je toliko gracije što ne elegantno-uobražene, na francuski način, već dobrodušvo ruske, gotovo nevine, nesvesne... Ja sam malko znao, voleo i poštovao njenoga oca... to je bio stari prijatelj i saradnik... rado sam mu čestitao što ima takvu kćer... Zar sam mogao da predvidim da će mu sudbina odrediti da je on sahrani!

Posle ovoga dosta često se dešavalo da razgovaram sa Sofijom Konstantinovnom; drugi put sam sporio sa njom. Ali sam svaki put otišao sa ubeđenjem da je ona jedan od najlepših ženskih tipova. U svakoj njenoj reči, pogledu, pokretu ispoljavala se slobodna duša — pre svega slobodna; daleka od svega sitnoga, podloga, uskoga; bila je radna, vredna; uvek je bila spremna da pomogne, da bude korisna, bila je krotka pored sve energije, vesela pored sve dubine prirode! I kako je ona umela da voli! kako su je voleli! Da, ovakav gubitak je nenadoknadljiv i bezutešan... Pomislite jedno: oplakujući preranu smrt ove dvadesetpetogodišnje žene, može se bez preuveličavanja reći da je u njenoj ličnosti izučavanje, predavanje istorije, kod nas, u Rusiji, pretrpelo značajan gubitak.

Pariz, 19 (31) oktobra 1877.

CIRKULARNO PISMO

sa „Projektom programa Društva za širenje pismenosti i početnoga obrazovanja” (1860 g.) Andreju Aleksandroviću Krajevskom i Aleksiju Dmitrijeviću Galahovu.

— Preveo D-r Dimitrije Đurović —

Poštovana gospodo, iz priloženoga ovom pismu projekta programa „Društva za širenje pismenosti i početnoga obrazovanja” videćete cilj mojega pisma. Ovaj program, sastavljen pri učešću i sa saglasnošću nekoliko Rusa, koji su se slučajno našli u jsdnoj stranoj varoši, čini samo prvobitni nacrt budućega uređenja Društva. Nadam se da ćete odobriti misao koja leži u njegovoj osnovi, i da ćete joj posvetiti i svoje misli i razgovore sa drugovima. Smatrao bih se srećnim kad bi do mojega povratka u Rusiju (u proleće 1861 g.)

misao koju predlažem dobila razradu, dovoljnu za njeno ostvarenje. Obraćajući vam se, ne smatram da su mi potrebne izveštačene reči: i bez toga sam uveren da ćete drage volje uzeti učešća u stvari ovakve važnosti, ili ćete, bar, izraziti ovoje mišljenje o njemu. Uveren sam takođe da nećete otkazati u širenju priloženoga programa. Zamisao naša tiče se cele Rusije; treba nam da znamo, po mogućstvu, mišljenje cele Rusije, o čemu bih ja sa iskrenom zahvalnošću primio svake primedbe ili odgovore. Moja adresa je: Pariz. Poste restante. Ostajem sa srdačnim i potpunim uvaženjem, odani; I. Turgenjev.

Pariz, 15 septembra 1860 g.

PROJEKT

Programa „Društva za širenje pismenosti i početnoga obrazovanja”.

Postoje fakta čija očigledna korisnost je toliko nesumnjiva, da joj nisu potrebni! nikakvi dokazi. U takva fakta spada neophodnost širenja pismenosti i elementarnih opštekorisnih znanja u Rusiji. Ovu neophodnost svi osećaju: i vlada, koja, između ostalih briga, izražeeiih u širenju prosvećivanja po našoj otadžbini, ima i brigu o širenju pismenosti u pukovima, i privatna lica, koja zavode škole, nedeljne, gradske i seoske, i druga lica, koja se bave izdavanjem jevtinih knjiga i zbornika za narod. Sve su ove težnje blagotvorne i zaslužuju puno saosećanje; ali su one razbacane, često nejasne, nemaju dovoljno obezbeđenja — ni materijalnoga, ni moralnoga, i zato su slabe i podložne svim nezgodama slučajnih težnja. Nama se čini da je nastupilo vreme da se ujedine, upute određenom jasnom cilju sve ove zasebne snage, da se zamene privatni, uvek više manje nedovoljni, pokušaji sa ujedinjenim, promišljenim delanjima svih obrazovanih Rusa — jednom rečju, da se unese u ovo dobro delo moć jednodušnih saglasnih snaga i svetle misli. Prožeti ovim ubeđenjem, predlažemo da se osnuje „Društvo za širenje pismenosti i početnoga obrazovanja”.

Tvrdo se nadamo na razuman pozdrav sa svih strana svih staleža našega naroda, a takođe na saosećanje i pokroviteljstvo same vlade. Javljamo se pred njom u obliku njenih pomoćnika u

širenju narodnoga prosvećivanja; mi želimo da uredimo i organizujemo razbacane, često njoj samoj nepoznate društvene snage; stavljamo i njih i sebe pod stalnu kontrolu. Obučavajući pismenosti one same ljude koje ona oslobađa, mi nastavljamo njen posao, mi ih takođe oslobađamo od drugoga ropstva, — od ropstva neznanja.

Pre svega treba da objavimo da naše društvo nema i ne može imati cilj vaspitanje naroda: takav posao nadmašuje moć ma kakvoga društva. Nemamo ni sličnih pretenzija; namerni smo da se strogo ograničimo samo na osnovno elementarno obučavanje; želimo širenje pismenosti u uskom njenom smislu. Osnivati što više škola, propuštati što više lica kroz ove škole, — i, da dodamo, u najkraće vreme (što, naravno, niukoliko ne treba da smeta temeljnosti dobivenih znanja), — eto u čemu je zadatak našega društva. Drugim rečima: treba da se staramo da bude što više lica koja umeju da čitaju, pišu, da znaju veronauku, prva pravila aritmetike i da imaju najosnovnije znanje iz istorije i geografije. Radi postizanja toga cilja, Društvo:

a) samo osniva škole;

b) stupa u dodir sa svim licima koja žele da zavode škole; predlaže svoje delatno učešće (u naročitim slučajevima, koje određuje odbor društva, pomaže i novčano), saopštava im po što sniženijim cenama neophodna rukovodstva, a takođe sva, stečena iskustvom, pedagoška i ekonomska znanja;

v) samo izdaje ova rukovodstva, a takođe i drugs sastave za osnovno čitanje, čiji će spisak biti priložen niže;

g) izdaje „Mesečni vesnik”, koji će da služi kao zvaničan organ društvenoga delanja,[44] pored donošenja na svojim stranicama predloga i priloga od strane članova, njihovoga spiska, izveštaja o školama, objava o novim merama, — jednom rečju, ograničavajući se poglavito samo na statističke podatke, koja se tiču posla oko širenja pismenosti, — i

d) ostavlja sebi, pri razviću svoga posla, pravo da osniva jevtine kabinete za čitanje, u kojima će se, sem sopstveiih izdanja Društva, nalaziti samo takvi sastavi čiji će strogo elementaran karakter odgovarati stalnom i nepromenljivom cilju naših pregnuća.

Ne nameravamo da ulazimo u iscrpnija objašnjenja kako će biti uređene društvene škole, namenjene, kao što se vidi iz same suštine stvari, samo eksternim licima obadva pola i svih staleža. Kazaćemo samo, da će uređenje škola biti, po mogućstvu, prosto, nesložno, jevtino; da će sve u njima biti pristupačno društvenoj kontroli, javnosti, vladi. Pri sastavljanju ustava našega društva, a još više pri sastavljanju neophodnih instrukcija o samim načinima obučavanja i širenja pismenosti, sva slična pitanja će se razrađivati sa potrebnom zrelošću; ništa neće biti upušteno iz vida; koristićemo se i bogatstvima drugih zemalja, koje su nas pretekle na poprištu društvene pedagogike, i radovima sopstvenih naučnika, na čiju saradnju mi unapred računamo. Mislimo, međutim, da je još sad potrebno da ukažemo na onaj princip kojega će se naše društvo pridržavati pri izdavanju elementarnih knjiga, o kojima je malo čas rečeno i čija neophodnost pada svakom u oči. Neophodnost ova potvrđuje se, između ostaloga, celim nizom neuspelih, neki put čak i štetnih pokušaja narodnih izdanja; otsutnost znanja, određenoga cilja, pravilno provedenog sistema nije mogla da da dobar rezultat: takav posao treba vršiti oprezno i u zajednici. Ne treba ni govoriti o tom da će sastavljanje društvenih izdanja biti poručeno našim najboljim radnicima i podvrgnuto što strožijoj oceni. Stalno ćemo imati u vidu da se naša izdanja namenjuju isključivo ljudima koji žele da budu pismeni, i ljudima tek što naučenim azbuci; zato ona treba da su:

a) mnogobrojna, po mogućstvu, jevtina, svuda i svakom pristupačna.

b) Ona i sadržinom i svojim izlaganjem treba da odgovaraju umnom razvoju onoga narodnoga staleža kome su ona namenjena. Jedva li treba pominjati o potpunoj neumesnosti u njima svakih dosetaka i legendarnoga tona: narodu se treba obraćati iskreno, pošteno i sa punim poštovanjem.

v) Najzad, sam cilj našega društva ograničava već broj predmeta kojima će biti posvećena naša izdanja. Spisak je ovaj: azbuka, pismenost (u smislu pisanja); elementarno izlaganje o ruskom zakonodavstvu, odnosno prava i dužnosti staleža, računica, geografija, nauka o prirodi, tehnologija u svim njenim granama, zemljoradnja, stočarstvo, uopšte domaće gospodarstvo u najširem

smislu. Beletristika se dopušta samo sa najvećom opreznošću, i ne drukče, već sa opštekorisnim, pedagoškim ciljem; sastavi, čiji predmet je samo izmišljanje, ne dopušta se nikako; odabrane biografije, lepi opisi putovanja dobivaju gotovo isključivo preimućstvo. Jedna od glavnih dužnosti budućih odbora treba da bude neotstupan nadzor nad ovim odeljenjem i nedopuštanje u njega svakih besposlenih elemenata. Bilo bi neumesno da se unapred objavi nemogućnost kakvih otstupanja od izloženih principa; ali princip treba da se sačuva.

O kabinetima za čitanje i uređenju ovih sad ne treba mnogo da se govori: oni su predviđeni samo pri budućem razvitku društva.

Smatramo da je potrebno reći ovde nekoliko reči kao predupređenje mogućih primedaba na adresu suvišne opširnosti našega programa, i to u pitanju spajanja školske stvari sa poslom oko izdavanja elementarnih knjiga.

U našim očima osnivanje škola sastoji se na prvom mestu u pitanju narodnoga prosvećivanja, a izdanje elementarnih knjiga javlja se već kao neophodna mu pomoć; na nepripremljenoj njivi neće porasti ni bolja semena. Pre svega nam treba stvoriti čitaoce, a zatim dati im mogućnost da nastave svoje obrazovanje. Otvaranje elementarnih škola svojim, tako da rečemo, prvobitnim i moralnim karakterom privući će k nama sve koji žele dobra Rusiji, probudiće plemenito takmičenje u mnogim umovima, koji nisu dosad nalazili poprišta za svoje delanje. Vlada će nesumnjivo saosećati našim jasnim i prostim ciljevima: setimo se da ni jedna od evropskih vlada nije mogla, baš u stvari elementarnoga obrazovanja, proći bez pomoći privatnih društava; setimo se takođe i toga da je naša vlada u instrukcijama g. ministra unutrašnjih poslova povodom oslobođenja seljaka otvoreno istakla plemstvu korist i neophodnost otvaranja privatnih škola. Ponavljamo: program naš ne pati od izlišne opširnosti. Delanje društva prožeto je jednom mišlju i, izražavajući se dvojako: otvaranjem škola i izdavanjem elementarnih knjiga, — teži ka jednom cilju, koji se tim samim sigurnije postiže.

Prelazimo na letimičan pregled načina kako da se ostvari društvo. Materijalna sredstva, na koja ono treba da se osloni, prikupljaće se iz godišnje članarine i dobrovoljnih priloga. Društvo namerava da sasvim ukine sistem izbora za člana: svaki koji unosi

minimum određene uplate (predlažemo 3 rub. u srebru godišnje), tim samim postaje član društva; pored toga, ono poziva za članove sve staleže Rusije bez izuzetka, od seljaka do bogatoga i znatnoga čoveka, a čak može da ima za svoje članove cele seoske opštine, ako bi one želele da budu njegovim saradnikom pod svojim zbirnim imenom. Kao naročitu čast za sebe smatraće društvo ako ruske žene svih staleža saizvole primiti se zvanja članova društva.

Izvesna količina lica (predlažemo 80), koja su objavila svoj pristanak da učestvuju u društvu, već je dovoljna za otvaranje društva.

Ostaje važna tačka, a to je — stvaranje središnoga odbora, kome će se staviti u dužnost ostvarenje društvenih pravila. Ovde se javlja neophodnost dvojakih mera i pravila: a) za prvo postojanje odbora, sa ograničenim ciljem — da uredi društvo koje se osniva, i da sastavi instrukcije za buduće odbore sa odobrenjem opšte skupštine članova; i b) za stalno njegovo delanje. U prvom slučaju mere i pravila mogu biti izložene dovoljno kratko:

Uzimajući u obzir da središna društvena uprava treba da bude u Petrogradu, kao mestu najpodesnijem za dobivanje administrativnih, statističkih i drugih podataka, i, uzimajući takođe u obzir veliku važnost koju ima i stara naša prestonica u stvari narodnoga prosvećivanja, naš program misli da spoji u jednom spisku 80 imena koja pripadaju izvesnim radnicima obadva grada. Pri tom, nama se čini, ne može biti ni pomena o nekakvom samovoljnom izboru, ma od čije strane, tih 80 imena; po 40 će biti ukazani u svakoj varoši od strane društvenoga mišljenja, prema njihovoj reputaciji i saglasnosti da budu članovi društva. Potom će se dati i jednoj i drugoj prestonici da na privatnim svojim skupovima izabere po 8 lica od 80 članova, i na taj način izabranih 16 ljudi čine prvobitan odbor, koji se nalazi, kao i svi odbori koji se za ovim jave, obavezno u Petrogradu. Najzad, novoizabrani središni odbor bira iz svoje sredine, većinom glasova, pretsednika, sekretara, blagajnika i t. d. Punomoćija članova kako prvobitnoga, tako i novih odbora traju ne više od jedne godine, ma da lica koja čine odbor mogu biti ponovo birana.

Ali pri razvitku društva već samo osećanje pravičnosti pokazuje da privelegija izbora članova u središni odbor ne može biti data ni Petrogradu ni Moskvi, već su u tom smislu ravnopravni svi članovi

društva ma u kom se kraju Rusije oni nalazili. Na taj način pitanje se komplikuje, i naći način za njegovo rešenje unekoliko je teže. Mi predlažemo ovaj način:

Ne može svaki član koji simpatiše cilju društva dobiti zvanje člana odbora, jer to zvanje zahteva mnogo žrtava, kao što su: obavezno stanovanje u Petrogradu u toku jedne godine i davanje svoga vremena i svoga rada na besplatno, u materijalnom smislu, služenje društvu. S druge strane, ne može svaki član, koji želi da se koristi pravom izbora, da imenuje 16 lica, koja imaju uslove neophodne za odborski rad. Eto zašto naš program, priznajući svim članovima društva po celoj Rusiji pravo izbora u odbor, smatra da je najzgodnije da se utvrde ova pravila, koja olakšavaju taj izbor: sva ona lica koja imaju uslove da prime dužnost odborskoga člana, treba da istaknu svoju kandidaciju na taj naziv, poslavši svoja imena za tri meseca do izbora u Petrograd, gde će biti naštampana u „Društvenom vesniku" i publikovana po celoj Rusiji. Na taj način, s jedne strane će biti otvoren put za sve i sačuvana javnopravnost, a s druge strane ukloniće se mogućnost izbora u odbor lica, doduše veoma uglednih, ali koja ne mogu, po svom položaju, da se potčine obavezama skopčanim sa zvanjem odborskoga člana, jer svi članovi društva, koji su istakli svoju kandidaturu, tim samim su objavili da su spremni da prime na sebe te obaveze. Pomoću označenoga spiska, članovi društva, rasejani po celoj Rusiji, imaće gotov materijal za vršenje izbora i u naznačeno vreme mogu da pošalju imena svojih kandidata u Petrograd, gde se poslati glasovi rasmatraju samo na opštoj skupštini društva. Zatim se na javnoj sednici objavljjuju imena onih 16 lica koja su dobila većinu glasova. Odbor, sastavljen na ovaj način, može, čini mi se, da služi kao najtačniji izraz opštih želja svih članova društva. Ne treba se bojati da ćej nam mnogi izraziti želju da svoja imena unesu u taj spisak: biti u odboru nije preimućstvo, već usluga, žrtva, — Rusi ne otkazuju ni jedno ni drugo.

Opšte skupštine za proveravanje odborskoga poslovanja i za saslušanje njegova izveštaja sazivaju se svake godine, na dan osnivanja društva.

Na prvoj opštoj skupštini razmotriće se instrukcije koje je sastavio prvoosnovan odbor.

Odbor ima pravo, u slučaju neophodnosti, da sazove i vanredne skupštine, objavivši prethodno pitanja koja on želi da podvrgne zajedničkom pretresu.

Dalje podrobnosti, kao: o podrazdeobi odbora na komisije, o odnosu prema društvu njegovih agenata koji se nalaze po gubernijama, i t. d., i t. d., određuje se ustavom.

NZ. Svake vrste prigovori ili primedbe na ovaj projekat biće primljeni sa zahvalnošću na ove dve adrese:

Ivanu Sergijeviću Turgenjevu, Pariz, poste restante; Pavlu Vasiljeviću Anenkovu, Petrograd, Demidovska ulica, dom Viskontijev.

„Vesnik Evrope”, 1884, maj.

MOJ SASTANAK SA BELJINSKIM!

— Pismo N. A. Osnovskom —

— Preveo Jovan Maksimović —

Ja sam se upoznao sa Beljinskim krajem 1842 godine, u Petrogradu. On je stanovao tada u kući Lopatinovoj, kod Aničkovog mosta. Doveo me je kod njega naš zajednički poznanik Zarubin. Ja sam mnogo bio slušao o njemu, pa sam veoma želeo da se upoznam s njim, premda su neki njegovi članci, što ih beše napisao prošle (1841) godine, izazvali u meni neku nedoumicu.

Kad uđosmo kod njega, ja ugledah čoveka omanjeg rasta, malko kao pogurenog, sa nepravilnim, ali inteligentnim i originalnim licem, sa plavom, na čelo palom kosom, i sa onim surovim i uzbuđenim izrazom koji se tako često viđa kod snebivljivih i samoranih ljudi. On poče da govori, pa se u isti mah i zakašlja, zamoli nas da sednemo, pa i sam brže sede na divan, preletajući očima po podu i premeštajući burmuticu u malim i lepim rukama. Na njemu beše stari ali čist suknen redengot, a u sobi se osećali tragovi ljubavi prema čistoći i redu.

Poče se razgovor. Spočetka je Beljinski govorio mnogo i brzo, ali bez nadahnuća, bez osmeha, nekako krivo izdižući donju usnu, pokrivenu potstriženim brcima. On se izražavao opštim, tada u književnoj sredini uobičajenim, mestima, izrazio se sa omalovažavanjem o dve, tri tada čuvene ličnosti i o nekim izdanjima

koja nisu zasluživala ni da se pominju. Ali, malo po malo naš domaćin ožive, diže oči, i sve mu se lice preobrazi.

Dotle surov, skoro bolesnički izraz smeni se drugim: otvorenim, živahnim i svetlim, Privlačan osmeh zatreperi na njegovim usnama, i sinu zlatnim varnicama u plavim mu očima, čiju lepotu ja tek sad primetih.

Beljinski i sam navede govor na ono raspoloženjs pod čijim je uticajem on bio napisao svoje lanjske članke, naročito jedan između njih, pa, sa nemilosrdnom i preuveličanom oštrinom osudivši ih kao stvar prošastu i mračnu, bez okolišenja nam ukaza na prelom koji se izvršio u njegovim pogledima i ubeđenjima.

Ja sam ovde namerno upotrebio reč: bez okolišenja. Beljinski nije znao ono lažno i kukavičko sitničarstvo sebičnjačkih priroda koje nemaju hrabrosti da priznadu da su se prevarili — nemaju hrabrosti stoga što im je njihova lična nepogrešivost i stroga doslednoet postupaka, — često zasnovana na otsustvu ili oskudici ubeđenja, — milija i od same istine.

Beljinski je bio ponosit, ali zato od uobraženosti, sebičnosti, kod njega ni traga nije bilo. Lično sebe je on svagda potiskivao i na zadnji plan stavljao: on je, može se slobodno reći, prostodušno i zaboravljao sebe pred onim što je za istinu priznavao. To je bio živ čovek, — išao je, padao, dizao se, pa opet išao napred kao živ čovek.

Hitam da dodam da je on i padao samo na putu umnog razvića: drugih padova on nije imao, niti ih je i mogao imati, stoga što je moralna čistoća tog — kao što su se njegovi protivnici izražavali (gde li su svi oni danas?) — „cinika” bila zbilja poražavajuća i dirljiva. Za nju su znali samo bliski mu prijatelji kojima je bila pristupačna unutrašnjost toga hrama.

Beljinski ustads sa divana pa poče hodati po sobi, šmrkajući burmut, zastajući, glasno se smejući svakoj, neki put i ne baš mnogo dosetljivoj reči, svojoj i tuđoj. Moram primetiti da nekog bleska u njegovom govoru nije bilo: on bi glasno ponavljao jedne i iste šale, ne baš tako ni dosetljive. Ali kad bi se raspoložio pa mogao da vlada svojim nervima (što mu nije svagda za rukom polazilo: neki put bi se mnogo zaneo i vikao), — tada je nemogućno bilo zamisliti čoveka rečitijeg, u najboljem, u ruskom smislu te reči: tu vam nije bilo ni

takozvanog cveća, ni sračunatih, unapred spremljenih efekata, ni izveštačenog tobože zapinjanja, traženja zgodnog izraza, pa čak ni opijenosti sopstvenom rečju, koje neki put i govornik i slušaoci primaju za — gotov novac; — ne, govor Beljinskoga je bio nezadržljiv izliv nestrpljivog i plahovitog, ali sjajnog i zdravog uma, zagrejanog svim plamom čistog i strasnog srca i rukovođenog onim finim i tačnim osećanjem istine i lepote, koje skoro ničim ne možeš zameniti.

Beljinski je bio naročito ono što bih se ja odlučio da nazovem centralnom prirodom; to jest, on je svim svojim vrednostima i nedostatcima stojao blizu centru, samoj suštini svog naroda, te su stoga i sami njegovi nedostatci, kao na primer njegova dosta mala zaliha znanja, njegovo nemanje volje za dugo sedenje nad knjigama, i dužim, polaganim radovima, — dobijali karakter skoro neke neophodnosti, imali su značaj istorijski.

Jer učevan čovek ne bi mogao stalno biti pretstavnikom našeg društva u četrdesetim godinama (XIX-og stoleća); on to ne bi mogao biti ni danas. No to nije smetalo Beljinskom da postane jedan od vođa javnog društvenog mišljenja svoga vremena. Jer, pre svega, on, mada nije bio naučnik, ipak je znao dovoljno za to da s pravom može govoriti i učiti druge. A drugo, on je ipak znao naročito ono što je tada trebalo znati, i to se znanje sraslo bilo s njegovim životom, kao kod svake centralne prirode.

Može se biti čovek veoma uman, sjajan i neobičan, pa se ipak u isti mah nalaziti na — periferiji, na obimu, — ako je mogućno tako se izraziti, — svoga naroda. Svako je imao prilike da viđa takve prirode: čovek ne može da ne zažali zbog njihove neplodnosti, ali nema razloga da joj se čudi... Nego ja se mnogo udaljujem od predmeta moga pisma.

Posle prve moje posete Beljinskom, viđao sam se s njime nekoliko puta u toku zime. Velike nedelje — one pred Uskrs — otputovao sam u svoje selo, pa sam se posle opet našao s njim leti u letnjikovcu Šumarskog Instituta. U to vreme, publika je to već odavna zaboravila, — bar ja tešim sebe tom nadom, — ja sam naštampao omanju priču u stihovima, koja je na osnovu nekih, jedva primetnih, mrvica nečeg nalik na talenat, zaslužila odobravanje Beljinskoga, svagda gotovog da pruži ruku početniku i dobrodošlicom da pozdravi

sve što bi makar malo obećavalo da će biti priraštaj onome što je Beljinski voleo najneobičnijom ljuravlju — ruskoj književnosti.

On čak i objavi jedan svoj članak o toj priči u „Otačestvenim Zapisima”, — članak koga ja danas ne mogu da se setim a da pri tom ne pocrvenim; ali zato se uskoro nade Beljinskoga na moju književnu budućnost znatno rashladiše, i on poče da me smatra kao sposobnog samo za kritičarsku i etnografsku delatnost. Sad, kako bilo, no naši češći sastanci 1843 godine imali su za rezultat poduže razgovore, koji bi. neki put često znali da traju po čitavih šest časova, u toku kojih smo se ja i Beljinski doticali svih mogućih predmeta, no u prvom redu filosofskih i književnih.

On je stanovao u jednoj od onih ćelija što su sklepane od splavovskih talpi, i obojene grubim šarenim tapetama, koje se u Petrogradu nazivaju letnjikovcima. Nalazila se uz tu straćaru i nekakva nesimpatična, svima pristupačna forma bašte, gde rastinje nije moglo, a, kako izgleda, nije čak ni htelo da daje hlada. Saobraćaj sa Petrogradom bio je dosta traljav — u obližnjoj bakalnici nije se moglo dobiti ništa osim nekog bednog čaja i takvog istog šećera, — jednom rečju, udobnosti nikave!

Sećam se, Beljinski, čovek u životnom smislu savršeno nepraktičan, kupio je bio, među ostalim, po savetu lekara, i kozu za mleko, no ta koza beše odveć matora i mleka nije davala.

Ali zato nam je leto bilo velikolepno — te smo se ja i Beljinski do mile volje našetali po borovim šumarcima što behu oko Šumarskog Instituta — njihov miris je bio veoma lekovit za njegova već tada načeta pluća. Sedali bismo na suvu i meku, tankim iglicama osutu mahovinu — i tu bi među nama nastajali oni beskrajni razgovori što ih gore pomenuh. Ja tada tek što se bejah vratio iz Berlina, gde sam se bavio Heglovom filozofijom. Beljinski me je o njoj mnogo raspitivao, slušao me, iskazivao, razvijao svoje misli u vezi sa Heglovim idejama — pri čem je on sve to činio sa nekom halapljivom gramžljivošću, sa nekim plahovitim osvajanjem istine.

Teško je neki put bilo ići u korak s njime. Ja bih, po urođenoj nam čovečanskoj prirodi, osetio neki put potrebu da malo i odahnem, da prekinemo te razgovore — ali Beljinski nije znao za predah i odmor — te bih ja, hteo ne hteo, morao i dalje s njim da debatujem, da se prepiremo — i čovek prosto nije mogao da se zbog toga ljuti ili da

mu prebacuje zbog te njegove nestrpljivosti: ona je poticala iz same dubine njegove uzbuđene duše.

U velikoj meri čudnovata, neobična priroda Beljinskoga iskazivala bi se u svakoj reči njegovoj, u svakom pokretu, pa čak i u ćutanju! Um je njegov stalno radio; — no danas, kad se setim naših razgovora, najviše me od svega poražava ona duboka zdrava pamet, ona, i njemu samom ne sasvim jasna, ali zato tim jača svesnost o svom visokom istorijskom pozivu — svesnost koja mu, kraj svih njegovih neustrašivih, smeonih poleta, ipak nije dopuštala da se otstranjuje i uklanja od tada jedino mogućne i korisne delatnosti: književno-kritičke, u najširem smislu reči.

Njegova kritika nije imala tada (pa ni docnije) nikakve unapred smišljene i izrađene sisteme: teorija kritike, rasprave o raznim njenim vrstima, itd., sve je to njega slabo zanimalo: on je i u tom bio pravi ruski, a ne apstraktni čovek. Za njega je književnost bila jedno između najpotpunijih ispoljavanja živih sila narodnih; on je zahtevao od kritičara uopšte — pa i od sebe — ne toliko izučavanje naroda i njegove istorije, koliko ljubav prema narodu i shvatanje naroda, skupa sa razumevanjem umetnosti i poezije, te je držao da i on, s tim pretpostavkama, pod tim uvetima, ima prava da javno iskazuje svoje mišljenje.

On je osećao da je u ono vreme kad je on pisao, nemogućno bilo direktno uticati na društvenu samosvest i samosaznanje. Razrađivati masu datih činjenica, unositi kritičku analizu u istoriju naše književnosti — za to su tada nedostajali i podatci, a što je glavno, tada društvu još nije ni bilo do toga, nije mu to trebalo. Tada je trebalo raščistiti samo vrelo, razjasniti osnovne pojmove savremenika o onom što se u našoj književnosti shvatalo i prikazivalo kao istina i kao lepota, trebalo je reći o svima njenim pojavama iskrenu i smelu reč, — i Beljinski se latio tog posla sa svom nesalomljivom energijom svoje ushićene prirode.

U toj stvari niko njemu nije bio učitelj: iz družine svojih moskovskih drugova i prijatelja izneo je on skoro sva svoja znanja, poznanstvo sa rezultatima nauke. On im je za mnogo šta bio obvezan, oni su mu dali u ruke oruđe, no niko mu od njih ne bi umeo kazati kako da tim oruđem rukuje, protiv koga da se bori. On kao da je izvodio njihove ideje, ostvarivao njihove zamisli, — ali nijedan

između njegovih drugara-učitelja ne bi bio kadar zameniti ga, delati njegovo delo, jer je on sve njih bez izuzetka nadmašao snagom i tančinom estetskog shvatanja i skoro nepogrešnim ukusom.

Pri njegovoj strasnoj želji da bude svagda istinit, pri otsustvu svake pedanterije, Beljinski se lako podavao uticaju ljudi koje je cenio i kojima je verovao. U njegovoj prirodi ležala je naklonost ka preuveličavanju, ili, tačnije, ka neustrašivom i potpunom iskazivanju svega onoga što mu se činilo da je pravo i što treba da se kaže. Opreznost i prethodno obezbeđivanje sebe nisu odgovarali njegovom karakteru. Trebalo je doći pa pogledati one njegove polutabake što ih je on, još nesasušene, slao u štampariju; one prave kao strela redove njegovog brzog, krupnog, svojelikog rukopisa, skoro bez precrtavanja, — pa da čovek odmah vidi da je to pisao čovek koji svoje izraze nije na kantar merio niti ih sračunavao.

Otud se on često zanosio te padao u protivurečnosti sa samim sobom, na koje su posle njegovi neprijatelji sa zluradim i jalovim likovanjem ukazivali. Otud je on cele jedne godine najednom počeo da puni neke svoje stihove školskim izrazima — terminologijom — nemačke filosofije, — u kojima je on sam dobrodušno uživao. Otud je on neki put, čitajući među redovima kod pisaca na formu kakvog Krasova — preuznosio ih zbog onog što bi on sam u njihovim sastavima našao — zbog onoga što oni tamo jedva ako su i nagoveštavali...

No, kraj svega toga, može se slobodno reći da se ta plima, ti prolazno naleteli talasi nisu doticali njegove osnove, i da je on čak i u najdaljim svojim „странтсвовањима” ipak ostajao sebi veran, to jest: originalan i samosvojan mislilac, najznačajniji kritičar svoga vremena. S time će se nesumnjivo složiti svi oni koji pažljivo pročitaju njegova nedavno sabrana i izdana dela. Naročito su značajni i zanimljivi bili njegovi kritički odnosi prema Puškinu, Gogolju i Ljermontovu, — prema ta tri, istina ni iz daleka ne podjednako darovita, ali najpotpunija pretstavnika naše poezije. — Uostalom, ja nameravam da o tome govorim s vama u drugom mom pismu, koje će uskoro za ovim doći.

Ali ne mogu da vam već sad ne ispričam jedan slučaj u kom se naročito jasno iskazao karakter Beljinskoga. U prvim danima svog boravljenja u letnjikovcu Šumarskog Instituta, njega je zanimalo

jedno veoma važno religiozno pitanje: hoćete l' mi verovati da je taj čovek, u toku čitavih osam dana, dogod nije postigao, po njegovom mišljenju, zadovoljavajuće rešenje svojih sumnji, za sve to vreme bio kao u groznici, — ni o čem na svetu nije mogao da govori, nije čak mogao ni da razume kako se uopšte i može govoriti ma o čem drugom, dok se pitanje takve važnosti i značaja ne reši, pa bi i mene koreo zbog lakomislenosti čim bih sebi dopustio da makar i na časak prestanem misliti o tom pitanju te da malo odahnem.

Crta možda i zabavna, ali nad kojom bi imalo smisla zamisliti se, a naročito mi, Rusi — i naročito danas!

1860 g.

PISMO UREDNIŠTVU

„Vesnika Evrope”, povodom pitanja o prvoj štampanoj tvorevini I. S. Turgenjeva.

— Preveo D-r Dimitrije Đurović —

Poštovani Gospodine, želeći da ukratko objasnim neka fakta koja se tiču lično mene, molim za dozvolu da se obratim preko Vašega časopisa.

U „Moskovskim vedomostima” javila se beleška g-na P. Bibliografa, u kojoj se ukazuje na prikaz knjige Muravjova „Putovanje ka svetim ruskim mestima”, štampan u „Žurnalu Ministarstva prosvete” za 1836 g., kao na prvi moj štampan sastav. Postojanje toga članka začudilo me je više nego ikoga drugoga. Ja sam tada tek bio navršio sedamnaestu godinu, bio sam student petrogradskog universiteta; moji rođaci, radi obezbeđenja moje buduće karijere, poslali su me Serbinoviću, tadašnjemu izdavaču „Žurnala Ministarstva prosvete”... Serbinović, kojega sam video samo jednom, želeći, verovatno, da isproba moje sposobnosti, uručio mi je tu knjigu Muravjova s tim da dam svoje mišljenje. Napisao sam nešto povodom ove knjige, — i eto sad, malo ne posle četrdeset godina, doznajem da se to „nešto” udostojilo štampanja! Ni tada, ni kasnije nisam video svojega naštampanoga člančića! Vi ćete se, naravno, složiti sa mnom da ja ne mogu, po savesti, smatrati da je to dečje vežbanje moj prvi književni rad.

Pariz, 3 decembra 1875.

ODGOVOR „STANOVNIKU DRUGE VAROŠI”

Pismo uredniku „Vesnika Evrope”.

— Preveo D-r Dimitrije Đurović —

Ljubazni M. M. — Vama, kao starom mojem prijatelju, dobro je poznato sa kakvom mrzovoljom se rešavam da zanimam publiku pitanjima koja se tiču mene; ali ovih dana sam pročitao g. „Stanovnika druge varoši” u „Moskovskim vedomostima” i tome primorava da se latim pera.

Dopisivanje ovo javilo se povodom naštampanoga u listu „Temps” mojega pisma, koje ide uz pripovetku prognanika što se drži u zasebnom zatvoru četiri godine, — pripovetku sa isključivo psihološkim i, možda, sudskim interesovanjem. Kad bi se g. „Stanovnik druge varoši” ograničio samo na uvrede, odmerene njegovom snagom, ja ne bih obratio na njih pažnju, znajući iz koje gomile ide taj „grom”; ali on dozvoljava sebi da sumnjiči moja ubeđenja, moj način misli, — i ja nemam prava da odgovorim na to samo preziranjem.

Pripisujući mi svake neplemenite pobude i malo ne prestupne namere, g. „Stanovnik druge varoši” optužuje me da sam niskopoklonik, udvarač, „prevrtljivac” pred jednim delom naše omladine. Takve vrste udvaranje znači odustajanje od sopstvenih ubeđenja i doterivanje njihovo prema tuđima. Ali, ne hvaleći se i bez ikakvih zaobilaženja, već prosto konstatujući fakat, imam pravo da tvrdim da se ubeđenja, koja sam izrazio i štampano i usmeno, nisu izmenila ni za nokat za poslednjih četrdeset godina; ja ih nikada i ni pred kim nisam skrivao. U očima naše omladine, — pošto se o njoj govori, — u njenim očima, ma kojoj partiji ona pripadala, ja sam uvek bio i dosad ostao „postepenovac”, liberal staroga kroja, u engleskom dinastičkom smislu, čovek koji očekuje reforme samo odozgo, principijelan protivnik revolucije, ne govoreći već o rugobama poslednjega vremena.

Omladina je bila u pravu u svojoj oceni, i ja bih smatrao da sam nedostojan nje i samoga sebe, kad bih joj se pokazivao u drugoj

svetlosti. One ovacije o kojima govori g. „Stanovnik druge varoši” bile su mi prijatne i dragocene baš zato što ja nisam išao k mladom pokolenju, čije neraspoloženje sam veoma filosofski podnosio u toku petnaest godina (od pojave „Oceva i dece”), nego što je ono išlo k meni; one su mi bile dragocene, ove ovacije, kao dokaz izraženoga saosećanja prema onim ubeđenjima kojima sam uvek bio veran i koja sam izražavao glasno u samim svojim govorima, održanim ljudima kojima je bilo prijatno da me slave.

Zbog čega bih ja morao da lažem i da se udvaram njima, kad su mi oni sami pružili ruke i verovali mi?

I kad razmislim iz čijih usta izlaze ove klevete, ove optužbe?! Iz usta čoveka koji je od mladosti zaslužio reputaciju virtuoza u niskom klanjanju, u „prevrtanju”, najpre dobrovoljno, a, najzad, čak i nehotice. Istina, niti ima šta da gubi, niti ima čega da se boji: njegovo ime je postalo imenica; — i on nije od onih ljudi koje je dozvoljeno pozvati na odgovornost. Ali i u njegovom položaju obazrivost ne smeta: u svakom slučaju, on ne treba da pominje „osramoćene sedine”; ne treba obraćati poglede publike, koja čita, na sopstvenu glavu. Publika i bez toga dobro ga zna... a, smem da dodam, zna i mene.

Pariz, rue de Douai, 2 januara 1880 g.

---

[1] Pripašće mi barem čast da sam to preduzeo. — Prim prev.

[2] I povrh svega, ona (priroda) mi je ostavila u bolu melodiju reči, da najdublje osećanje nevolje izrazim u žalbi, a kad čovek zanemi u svojoj muci, dao mi je Bog da kažem koliko patim. — Prim. prev.

[3] Što se nas tiče, jesi li se patio ili ne! — Prim. prev.

[4] Ništa nije unutra! Ništa nije spolja! Jer sve što je unutra, to je napolju! — Prim. prev.

[5] I mnoge druge senke ustaju, duše onih koje sam ja prvi put opevao, kao tiho, ozbiljno carstvo duhova... — Prim. prev.

[6] Čorba sa kupusom i drugim povrćem. — Prim. prev.

[7] Pokojni Poljevoj govori u svojim „Zapisima ruskoga knjižara”, da se „na ruskom jeziku javilo malo zapisa”; ali, koji su se javili, svi su se gotovo „rasprodali dobro i spadali su u najbolje čitane kljige".

[8] I Brut je pošten čovek (Iz govora Antonijeva, u Šekspirovu „Juliju Cezaru”.)

[9] Vladimir Vsevolodović Monomah, kijevski knez od 1113 do 1125, koji je prekinuo kneževske razmirice i ujedinio ih sve pod svojom vlašću; zato je i dobio nadimak Monomah. Rusi i danas kažu kad se ličnost primi za neki težak posao: „Teška je Monomahova kapa”. — Prim. prev.

[10] Ova piščeva primedba o Marininom duševnom stanju potseća na primedbe pisca druge istoriske drame, koja se odlikuje visokim komičnim osobinama. Nažalost, zaboravili smo naziv drame. Junak baca iz ruke u ruku glavu svojega protivnika, a pisac u primedbi primećuje: „Strašno!” — U istoj drami, mesto gde biva radnja jedne scene opisano je ovako: „S desne strane grmenovi i poljana; s leve strane veliki knez u skupocenom odelu”... i u delu g. Gedeonova nema ničega komičnoga.

[11] I najlepša slava te čeka. — Prim. prev.

[12] O, kad bih mogao da živim do sutra! — Prim. prev.

[13] „Ukoliko tragičar može da otstupi od istoriske istine? U svemu što se ne tiče karaktera lica koje igra ulogu, — i kolikogod hoće. — Ali karakteri moraju biti za njega sveti. — Najmanja stvarna izmena, svaka unutarnja protivurečnost uništava uzrok po kojemu ie izabrano baš to istorijsko lice; a nama se ne može dopasti ono čemu ne nalazimo uzroka”. Lesing, Hamb. dram., deo I, str. 105.

[14] Kod g. Kukoljnika grafica Kenigsmark 1706 godine dobiva opatiju Kvedlinburg, koju je, prema istoriji, ona dobila 1698 god.

[15] Odgovor švedske vlade na manifest 1702 g. bio je javno spaljen u Moskvi po nagovoru Patkuljevu.

[16] Poznato je da su Herca kaznili smrću (sa mnogo većom nepravičnošću nego Patkulja) posle Karlove smrti. „Mors regis, fides in regem mors mea”, — kazao je za sebe Herc. On je umro sa neobičnom čvrstinom karaktera, što se ne može reći za Patkulja.

[17] Ova „redukcija” sastojala se u konfiskovanju mnogih državnih imanja koja je plemstvo prisvojilo za sebe ili dobilo kao poklon pre više od sto godina. Ogromne zemlje, između ostaloga, 10 grofovija i 50 baronija, podvrgle su se ovom konfiskovanju.

[18] Teško se dosetiti na koga je Patkulj mislio. Da nije na Menjšikova?

[19] 30/19 septembra 1707 god. — Prim. prev.

[20] Neumesno Avgust kod g. Kukoljnika naziva Šulemburga starcem: Šulemburgu je bilo 1706 god. 45 godina; on se rodio 1661.

[21] Uzgred da primetimo, da gotovo svi naši stihotvorci, upotrebljavajući francuske reči u svojim stihovima, ne smatraju da je e muet samoglasnik. Tako i g. Kukoljnik u comme c’est beau! mesto četiri (com-me c’est beau) vidi tri sloga (kom se bo) — u bonjour, comtesse, četiri (bon-žur-kon-tes) mesto pet (bon-jour-com-tes-se). Istina, poslednje reči izgovara kneginja Tešen rasejano, toliko rasejano da kaže contesse.

[22] U broju tih „žena” nalazi se poznata Kenigsmark, nazvana. od Voltera najznačajnijom ženom dvaju vekova!! I to kaže čovek Avgustova dvora!!!

[23] „Kralj Kambiz” je jedna od engleskih tragedija pre Šekspira. Tamo jedan od junaka između ostaloga kaže: „Udaviću sve planete talasima moje krvi”...

[24] Pozivamo se na Norberga, De-Limie, Adlerfelda, Voltera — na sve istoričare.

[25] Istine radi treba reći da se, nažalost, količina divljači kod nas brzo umanjuje; uzroci tome smanjivanju su dvojaki: jedni su utešni — isušavanje močvara i sl., drugi nisu toliko utešni: uništavanje šuma i navika naših lovaca da ne štede ni „matore”; običaj da se zimi kriju patke takođe je vrlo štetan.

[26] Za takvi primer takve poezije može poslužiti V. Igo (v. njegove Orientales). Teško je pobrojati koliko je ovaj lažni manir našao podražavalaca i obožavatelja, a međutim nijedan njegov oblik neće ostati: svud vidite pisca mesto prirode; a čovek je samo i snažan onda kad se na nju naslanja.

[27] ... that ving the midwau air... Neprevodljivo.

[28] Puškin zaslužuje naziv pesnika „drevnoga po duhu" mnogo više nego elegantni polu-Francuz, uostalom talentovani Andre Šenije ali povodom toga mogao bi se napisati ceo članak. Takav članak bio bi sad svojevremen, kad se javilo mnoštvo podražavalaca Andreju Šenijeu klasicima, — podražavalaca koji se staraju da proture mršavu siromaštinu svojega izmišljanja za strogo osećanje mere, koje je svojstveno grčkoj fantaziji, plašljivu ljubaznost svoje nemoći za mirnu graciju antičke snage.

[29] Redovi označeni znacima navoda bili su izbačeni od strane cenzora, koji je bio lično neraspoložen prema Gogolju. Ovaj sam fakat bezapelacione samovolje, mislim, lepše govori o tadašnjem književnom bezakonju, nego rđavo proslavljene anekdote o „slobodnom duhu” — „lažnom proroku” i t. d.

[30] O svemu i svačemu. — Prim. prev.

[31] Setimo se između ostaloga Džordža Sedleja i Osborna u „Vašaru taštine”, Leona Leoni i Hanrija u Žorž-Sandove, i dr. G-đa Tur je načitana; ali načitanost nije uvek vrlina kod pisca.

[32] Velike misli dolaze iz srca. — Prim. prev.

[33] War' nicht das Auge sonnenhaft, wie könnt' die Sonne es erblicken?

[34] Poznato jè da se njegov riterski roman „Persiles i Sigizmunda” javio posle prvog dela „Don-Kihota”.

[35] Kostantin Nikolajević Batjušov jedan od najistaknutijih pesnika prve četvrtine devetnaestoga veka, koji je pripadao unekoliko neoklasičarima. — Prim. prev.

[36] Genije se koristi svim što nađe. — Prim. prev.

[37] U suštinu stvari. — Prim. prev.

[38] Evgenije Avramović Baratinski (1800—1894), literarni pisac. — Prim. prev.

[39] Timotije Nikolajević Granovski (1813—1855), čuveni profesor moskovskoga univerziteta i jedan od vođa ruske društvene misli četrdesetih godina XIX veka. — Prim. prev.

[40] I mrtvi treba da žive. — Prim. prev.

[41] „Šta da želimo Rusiji?” Predgovor, str. XXVI — VII.

[42] A ne 1869 godine, kao što je rečeno u nekrološkom članku, objaljenom u „Golos”-u. U toj brošuri se nalazi značajno pretskazivanje Krimskog rata.

[43] Pretsednika državne komisije za oslobođenje mužika. — Prim. prev.

[44] Vreme će pokazati da li će biti korisno da se u tom „Društvenom vesniku” otvori rubrika za naučnu razradu pitanja koja se tiču osnovnoga obučavanja.